

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

ГЕРЦЕГ ЕДІНА ВАСИЛІВНА

**«ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗШИРЕННЯ РЕФОРМАЦІЇ У ФРАНЦІЇ
ТА СВЯЩЕННІЙ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НІМЕЦЬКОЇ НАЦІЇ»**

8.014.03 – «Середня освіта. Історія»

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня
магістра

Науковий керівник:
доц. Ферков О. А.

Ужгород 2023

Реєстрація № 2
(номер)

« 19 » грудня 2023 р. Біло Талан Е.В.
(підпис лаборанта кафедри) (прізвище, ініціали)

Дипломна робота допущена до захисту

Завідувач кафедри

[підпис] Зубанич Л.Л.
(підпис) (ініціали, прізвище)

к.і.н. доцент
(науковий ступінь, вчене звання)

« 20 » грудня 2023 р.

Рецензент

[підпис] Танович Л.Л.
(підпис) (прізвище, ініціали)

к.і.н. доцент
(науковий ступінь, вчене звання)

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYÜGYI MINISZTERIUM
UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM
UKRÁN-MAGYAR OKTATÁSI TUDOMÁNYOS INTÉZET
MAGYAR TÖRTÉNELEM ÉS EURÓPAI INTEGRÁCIÓS TANSZÉK

HERCEG EDINA

**„A REFORMÁCIÓ MEGJELENÉSE ÉS ELTERJEDÉSE
FRANCIAORSZÁGBAN ÉS A NÉMET-RÓMAI
BIRODALOMBAN”**

8.014.03 – „Középfokú oktatás. Történelem”

Magiszteri diplomamunka

Tudományos vezető:

dr. Ferkó Okszana docens

Tartalomjegyzék:

	Old.
BEVEZETÉS	4
I. FEJEZET. A REFORMÁCIÓ KIALAKULÁSA ÉS ELTERJEDÉSE KÉRDÉSÉNEK HISTORIOGRÁFIÁJA ÉS FORRÁSBÁZISA	
1.1. A kutatás forrásbázisa.....	8
1.2. A franciaországi és németországi reformációs folyamatok feltárása a történettudományban.....	11
II. FEJEZET. A REFORMÁCIÓ ELŐZMÉNYEI, OKAI. A RENESZÁNSZ ÉS A HUMANIZMUS EGYHÁZI VONATKOZÁSAI.	
2.1. A reneszánsz és humanizmus megjelenése és kibontakozása Európában ...	15
2.2. Forradalmi mozgalmak. Husz János és John Wycliffe hatása.	21
2.3. Reformzsinatok és hatásuk.	25
III. FEJEZET. A NÉMET REFORMÁCIÓ KIBONTAKOZÁSA. LUTHER MÁRTON ÉLETE, TEVÉKENYSÉGE.	
3.1. Luther Márton, mint a reformáció vezéralakja.....	33
3.2. Luther hatása és a lutheránus egyház kialakulása... ..	39
3.3. Luthert követő reformátorok.....	43
IV. FEJEZET. FRANCIAORSZÁG A REFORMÁCIÓ KORÁBAN.	
4.1. Kálvin János, mint a reformáció jeles képviselője.....	52
4.2. Franciaország a vallásháborúk korában.....	62
V. FEJEZET. AZ ELLENREFORMÁCIÓ KIBONTAKOZÁSA.	
5.1. A restauráció, megújulás kezdete és a tridenti zsinat (1545-1563).	69
5.2. Az 1555-ben megkötött augsburgi vallásbéke.....	80
5.3. A harmincéves háború hatása (1618–1648).....	85
KÖVETKEZTETÉSEK	94
FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM JEGYZÉKE.....	101

Bevezetés

A reneszánsz és humanizmus áramlatai előzték meg az egyház megújulásának menetét Európa szerte. A reneszánsz szó újjászületést, megújulást jelent. Az elfelejtett ókori, antik, klasszikus görög szellemi értékeket újra elővették és ismertté tették. A másik, a humanizmus rámutat arra, hogy főként az ember, a földi világ felé fordul a figyelem. A tudomány, a művészet elszakadt az egyháztól, és önálló útra indult. Mindez megingatta az egyház tekintélyét. Valamint ehhez társult még a papok megromlott erkölcsi élete. Egyre többen lettek, akik az egyházon belül és kívül sürgették, hogy az egyházat meg kell újítani.

Voltak olyan tudósok, akik a Szentírást jobban meg akarták érteni, és ezt a tudomány eszközeivel igyekeztek elérni. Az egyik ilyen tudós, aki kora legműveltebb embere volt: Rotterdami Erasmus Desiderius. A reformátoroknak és a XVI. századi bibliafordítóknak egyik fő célja az volt, hogy minden nép a maga nyelvén olvassa és értse Isten igéjét. Abban a században a legjelentősebb népek nyelvére le is fordították a Bibliát.

Minden területen változásnak indult, felbomlott az egységes keresztény kultúra és különféle törekvések jelentek meg, mindezt áthatotta az előreformáció szellemisége, az a válsághangulat, amely a XVI. századi reformációt megelőzte. Az átalakulást nemcsak hanyatlás és felbomlás jellemezte, hanem a fejlődés és újjá formálás is. A történelem menetét ezek előtt elsősorban 2 hatalom határozta meg a császárság és a pápaság, de ez lassan már háttérbe szorult. Az egyházi élet is rohamos hanyatlásnak indult. A hitről, tudásról, teológiáról és filozófiáról, az egyházzal és állammal vallott XIV. századi nézetek, majd a radikális Wyclif egyházellenes fellépése már a reformáció közeledtét jelezte.

Az egyház megreformálásának vágya a XIV. század végétől jelentkezik és megindul egy átfogó, sokféle formában megnyilvánuló reformmozgalom. Angliában Wyclif és Csehországban az ő nyomdokain haladó Husz az egyházat forradalmi úton kívánták megújítani; ugyanakkor elindult egy olyan rendi és egyházi reformmozgalom is - főként a párizsi egyetem irányításával -, melynek eredményeként összeültek a XV. századi nagy zsinatok. A reformmozgalomnak mindent összevetve, csupán jelentéktelen

eredményeket értek el, mert továbbra is sok visszaélés történt. A következő évtizedekben a katolicizmus minden jó és rossz oldalával együtt ismét megerősödött. Az egyház alapjaiban való megrengetéséhez – ahogy azt majd a XVI. századi reformáció megteszi – új teológiai látásmódra lett volna szükség.

A reformáció az egyetemes történelem egyik legvitatottabb eseménysorozata, eredetileg a vallásosság keretei között megmaradó folyamatról volt szó. Az egyház régi alapokon való megújításának a vágya a katolikus egyházon belül született meg, majd abból kiszakadva, protestáns reformációként, folytatódott az új felekezetek megszerveződésével. Az egész korszakot csak a XIX. század történetírása nevezte el e vallási fogalomról.

A XVI. század elején kezdődött nagy megújulási mozgalomnak, a reformációnak az elindítója és megalapozója Luther Márton (1483–1546) volt. Az 1517. év hozott életében és az egyház életében döntő fordulatot. Wittenberg városában is megjelentek a pápa megbízásából azok a szerzetesek, akik pénzért bűnbocsátó cédulákat árusítottak. Ha valaki befizetett egy bizonyos összeget, kapott egy cédulát, melyre rá volt írva: meg vannak bocsátva bűneid. Ez nagyon felháborította Luthert és október 31-én, az országos vásár idején a vártemplom főbejáratára kiszögezte 95 tételét, mellyel különösen a bűnbocsátó cédulák árusítását ítélte el. Rómában is tudomást szereztek erről a nyilvános fellépéséről és ellenállásáról, ezért a pápa kiátkozta Luthert. Hiába akarták Luthert császári paranccsal tanai visszavonására kényszeríteni, tiltakozott ez ellen, és hitvallást tett, hogy Istennek kell inkább engedni. Hatására Európa számos országa protestánsná lett, a reformáció útjára lépett.

Maga a reformáció - egy olyan XVI. századi vallási-társadalmi-politikai mozgalom volt, mely a katolikus egyházat és annak kizárólagosságát támadta, miközben hitújítást hirdetve vallási és közvetve gazdasági alternatívát kínált az új eszmék iránt fogékony rétegeknek, elsősorban az erősödő polgárságnak, az egyházi vagyona áhító nemességnek és az antifeudális törekvésekre fogékony egyéb társadalmi elemeknek. A reformáció kora 1517 – 1560 közötti időt öleli fel.

A téma aktualitása abban rejlik, hogy bár a reformáció több, mint 500 évvel ezelőtt induló egyházi vonatkozásból fakadó „mozgalom, reform” volt, mégis mind

társadalmi, politikai és kulturális vonatkozásban is hatást gyakorolt és kihatással van napjainkig is. A világ minden részén jelenleg zajló zűrzavaros, háborús, bizonytalan és ingatag helyzet valamely formában hasonló képet mutat a reformációt megelőző időszakra, mely megoldásokat vont maga után. Ezen témakör kutatása mára sem fejeződött be, mindig vannak új nézőpontok, melyek felvetődnek, ezt bizonyítja az is, hogy milyen nagy mennyiségű monográfia, kiadvány, szakirodalom foglalkozik még mindig ezen témakörrel. Mivel ez az időszak igen jelentős változásokat indított el a világ minden részén. Ez a vallási eszme rendszer napjainkig hatással van az egyházi és társadalmi életre egyaránt.

A munka célja, hogy megvizsgáljuk és bemutassuk a reformáció megjelenését és elterjedését Franciaországban és a Német-Római Birodalomban. Főként kiemelve Luther Márton és Kálvin János tevékenységét, szerepét ebben a folyamatban, és a reformáció lefolyását, annak a világra való kihatását.

A kutatás kronológiai határai XIV – XVII. század közepe közé tehető. A kezdeti időpontnak a pápai hatalom összeomlását vesszük, VIII. Bonifác pápa (1294-1303) idején, utolsó mozzanataként az 1618-as évet nevezzük meg, a harminc éves háború kezdetét.

Maga a reformáció nem korlátozódik le egy ország területére, ezért a földrajzi határok igen tágak, mi munkánk során főként a Franciaországban és a Német római birodalomban zajló eseménysorozatot vizsgáljuk meg XIV. század végétől a XVII. század közepéig terjedő időintervallumban.

A következő feladatokat tűztük ki a munka során:

- Megvizsgálni a reneszánsz és humanizmus megjelenését és kibontakozásának folyamatait Európában. Elemezni a pápai világuralom bukását, a kettős, majd hármas pápaság kialakulását, John Wiclif és Husz János szerepét hangsúlyozva.
- Megvizsgálni a huszitizmus további sorsát és a reformzsinatokat.
- Bemutatni a külső és belső egyházi állapotokat a reformzsinatok után, a reformáció küszöbéig, 1517.

- Elemezzük a Német Reformáció kibontakozását. Luther Márton tevékenységét és hatását, mint a reformáció vezéralakja. Valamint a lutheránus egyház kialakulását.
- Továbbá elemezzük a Franciaországban lezajló eseményeket a Reformáció korában, kiemelve Kálvin János munkáját és tevékenységét, mint a reformáció jeles képviselője.
- Röviden elemezzük Franciaország helyzetét a vallásháborúk közepette.
- A restauráció, megújulás kezdetét is felvázoljuk (1545-1563).
- Valamint az „ellenreformáció” korát, mely az 1555-től (augzburgi béke) 1648-ig (vesztfáliai béke) terjedő korszakra tehető.

A diplomamunka szerkezetét tekintve bevezetésből, öt fejezetből, következtetésből, szakirodalom és forrásjegyzékből tevődik össze.

Az első fejezetben röviden felsoroljuk a főbb felhasznált forrásokat és szakirodalomak közül néhányat.

A második fejezetben a reneszánsz és a humanizmus egyházi vonatkozásait vizsgáljuk meg, valamint a reformáció előzményeit, hogy milyen körülmények közt és miképp indult el a XVI. században ez a vallási-társadalmi-politikai mozgalom.

A harmadik fejezetben Luther Márton életét és tevékenységét vizsgáljuk, valamint jelentőségét és hatását, mint reformátor és forradalmár.

A negyedik fejezetben Franciaországgal foglalkozunk a Reformáció korában, elterjedését és hatását mutatjuk be, valamint az ennek köszönhetően végbemenő változásokat.

Az ötödik fejezetben az ellenreformáció kibontakozásával foglalkozunk, majd mindezek után levonjuk a következtetéseket.

I. FEJEZET: A Reformáció kialakulása és elterjedése kérdésének historiográfiája és forrásbázisa

1.1. A kutatás forrásbázisa

Diplomamunkámhoz magyar és külföldi szakirodalmakat egyaránt felhasználtam, melyek mára már magyar fordításban is elérhetőek. Ebben a fejezetben azokat a forrásokat és szakirodalmakat mutatom be néhány mondatban, melyekre a fejezetekben található lábjegyzetekben hivatkozom. Először a forrásokról, majd ezt követően pedig a szakirodalmakról ejtek néhány gondolatot.

A témával kapcsolatos forrásanyag és szakirodalom a XIV. – VXI. századra nézve igen gazdag. Segítségünkre szolgálnak a többek között Luther Márton német reformátor 1517. október 31-én¹ Wittenbergben, napvilágot látott 95 pontos vita irata.

Ezen kívül a téma kutatását jelentős mennyiségű szakirodalom is segítette. Az adott forrás tükrözi Luther tanait, „Mert más fundamentomot senki nem vethet azon kívül, a mely vettetett, mely a Jézus Krisztus.” Magyar nyelvre fordította dr. Zsigmondy Árpád latinból két korábbi fordítást is felhasználva. Megjelentette 1996-ban L. M. halálának 450. évfordulója alkalmából. Luther a Szentírásra alapozva szilárdan hitt abban, hogy csakis Isten adhat üdvösséget, és erről, illetve a búcsúcédulák kereskedelme ellen is többször prédikált és végső elkeseredésében levelet írt egyházi feletteseinek a témában, amelyhez ezt a kilencvenöt tételt fogalmazta meg, mint vitaanyagot. Abban reménykedett, hogy a levele alapján megszűnik majd a sok nézeteltérés és a visszaélések, de mint tudjuk, ez nem így alakult. Ezzel a művével indította csak útjának az elkövetkező megreformálni induló események sorozatát.

Luther Márton másik említésre méltó műve többek között: „A római pápaságról. Egyházreformáló iratok. A római pápaságról. A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében”. Több fordításban készült le mára már, munkánkban Dr. Masznyik Endre fordítását vettük alapul. Ez a műve úgy mond átmenetet képez a vitázó reformátori irataihoz vonatkozólag, mintha

---

¹ A 95 tétel, írta és közzétette Luther Márton (1483–1546) német reformátor 1517. október 31-én Wittenbergben, a vártemplom kapujára szögezve // [Elektronikus forrás]: <http://mek.oszk.hu/00200/00203/00203.htm> (utolsó látogatás 2023.11.18.)

ez által indítaná el a nagy vitáit, melyek az egyház megreformálását vonják maguk után. Melyben nem az elveknek, hanem magának a nagy elvi kérdésnek néz szemébe. A keresztyén egyház fogalmát vitatja, és hogy mennyiben lehet ennek feje a pápa és milyen módon.¹

Kálvin János munkássága szintén kiemelkedő jelentőséggel bír. Általa a reformáció egyik központja Genfben jött létre, ő egy mélyen vallásos és világos gondolkodású nagy hatású reformátor volt, mely a művei tanulmányozása során is kitűnik. A genfi irányzata a protestantizmusnak nagy jelentőséggel és vonzerővel bírt egész Európában. Kálvin a protestantizmusnak azt a változatát hívta életre, amelyben a római katolikus egyházzal szembeni ellentét a legtisztább formában jutott kifejezésre, melynek jellegzetessége a predestinációtan és az úrvacsoráról szóló tanítás. A református egyházat az őskeresztyén egyházi formához akarta visszahozni. A templomból eltávolított minden cifraságot. Az úrvacsorát két szín alatt, kenyérral és borral folytatni le, az istentisztelet főrészévé az igehirdetést tette. A hitetleneket, erkölcstelen életűeket az úrvacsorától eltiltotta.

Kálvin János 1536-ban adta ki fő művét, a keresztyén vallás rendszerét (Institutio Religionis Christianae), amelyen még évtizedeken át tovább dolgozott, Ez tartalmazza Kálvin reformátori nézeteinek klasszikus kifejtését. Kálvin János fő műve, melyet ki kell emelnünk „A keresztyén vallás rendszere” (Institutio religionis christianae)², melynek utolsó teljes kiadását Szenczi Molnár Albert fordította először magyarra s adta ki 1624-ben Hanauban. Ez a fordítás azonban nem csak hogy alig pár példányban található, de nyelvezeténél fogva sem alkalmas arra, hogy Kálvin gondolatainak megfelelően adja át. Ez a körülmény indította el azt, hogy az Institutio teljes kiadásának új magyar fordításába kezdjenek. A fordítást Ceglédi Sándor nagysallói református lelkész, teológiai magántanár s Rábold Gusztáv tanár végezték.

¹ Luther Márton. A római pápaságról. Egyházreformáló iratok. A római pápaságról. A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében. – Aeternitas, 2004. – 172 old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/02700/02707/02707.pdf> (utolsó látogatás 2023.11.18.)

² Kálvin János - Institutio - I. Könyv // [Elektronikus forrás]: https://pdfcoffee.com/kalvin-janos-institutio-i-knyv-pdf-free.html?fbclid=IwAR30-wqi-pj9dNdLVwnN6MB6qexIQPl6iKws_FSULt-ndB6rKbLgH6jXm0s (utolsó látogatás 2023.11.18.)

Kálvin János ezen fő művének legfőbb gondolata: „az Isteni kegyelem, mely e mű tanulmányozása folytán kell, hogy megerősödjön az olvasókban és tette sarkalja azokat, hogy az evangélium szellemében munkáljuk Isten országának építését”. Az alapelv, amely minden fejezeten végigvonul Kálvin a Bibliához való hűség, és az Ige jelentésének minél jobb elmagyarázására való törekvés.

A további teológiai értekezéseiben a világot teremtő, az embert megváltó és annak életét megváltoztató Istenről, valamint a keresztyén életről szóló bibliai tanítását foglalta össze. *„Ezentúl mindent csak az ő dicsőségére gondoljunk, beszéljünk, tervezzünk és tegyünk... Ne azt keressük, ami nekünk jól esik, hanem azokat, amik az Úr akaratával megegyeznek, s amik az ő dicsőségének előmozdítására szolgálnak...”* (Kálvin Inst. II/III/VII. 1-2).¹

Másik műve, melyet ki kell emelni Kálvin János, Az egyház megreformálásának szükségességéről, 1543. Kálvin elgondolása alapján az állam és az egyház összefonódása ellentétes a Bibliával, a világi élet szempontjából szükség van az állami hatalomra. Az állam és az egyház mind kettő más-más területeken működnek, azonban végeredményben azonos a céljuk, azaz a bűnök elleni küzdelem és a rend fenntartása. És ebből következően az államnak saját érdekében támogatnia kell az egyházat. „Az egyházat nem átalakítani akarjuk, transzformálni, hanem Krisztusi alapra, az apostolok által felépített, jól működő formáját akarjuk helyreállítani”, vallotta ő.²

Több fontos forrás, forrásválogatás fellelhető Poór János, Kora újkori egyetemes szöveggyűjteményében, mely a XV – XV. századból, melyben a vallási vonatkozású források külön fejezetben vannak foglalva. Önálló külön forrásrészleteket fog egybe ez a szöveggyűjtemény. Innen munkánk során több forrást is felhasználtunk, kiemelve Az Ausburgi vallásbéke (1555. szeptember 25.),³ mely a katolikusok és az evangélikusok között jött létre. Ezen forrás a vallási és hitbéli ügyek rendezését írja le,

¹ Kálvin János írásai. // [Elektronikus forrás]:

<https://honlap.parokia.hu/lap/lelki-oazis-misszio/cikk/mutat/kalvin-janos-irasai/> (utolsó látogatás 2023.11.19.)

² Kálvin János. Az egyház megreformálásának szükségességéről, 1543. Ford.: Ceglédi Sándor, Pápa, 1906. A második kiadást nyomtatásra előkészítette Hargita Pál István, 2005. //

[Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/04600/04601/04601.htm> (utolsó látogatás 2023.11.18.)

³ Az Ausburgi vallásbéke (1555. szeptember 25.) // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 194-198 old.

a továbbiakban nem lehetett vallási hovatartozásuk miatt üldözni senkit. Ekkor mondták ki a „Cuius regio, eius religio” („akié a föld, azé a vallás”) elvet, mely szerint a mindenkori földbirtokos választja meg a vallást saját területén, az ott élőknek pedig az általa választott vallásra kell térniük. Az augsburgi vallásbéke a háborús helyzetet hívatott megszüntetni, célja nem a valódi vallási tolerancia volt. A megállapodás, bár kiemelkedő jelentőséggel bírt a protestantizmus terjedésében, nem vonatkozott a többi felekezetre.

1.2. A franciaországi és németországi reformációs folyamatok feltárása a történettudományban

A historiográfiából, melyet munkánk során felhasználtunk elsősorban fontos kiemelni Diarmaid Macculloch: A reformáció története¹ c. művét, melyben nagy részletességgel a reformáció történelmét mutatja be, az előreformációtól az ellenreformációig. Részletesen tárgyalja az előreformáció idejét, a reformáció kialakulását, elterjedését, Luther Márton életét és szerepét, majd az ellenreformáció kialakulását és beteljesedését. Valamint reformáció és a katolikus egyház viszonyát. Ezt olvasva megismerjük a katolicizmus elterjedésének, a szerzetesrendek kialakulásának és az egyház szervezeti felépítésének rendszerét is, valamint az eretnek mozgalmakat és az egyházi reformzsinatokat is leírja a szerző nagy részletességgel.

Ezen kívül Owen Chandwick: A reformáció² c. műve – mely szintén részletesen foglalkozik a reformáció témakörével. A kiváló történész nagy sikerű műve pontos képet a nyugati civilizációt is átalakító nagy egyházi reformról. Leírja, hogy a középkor kulturális és vallási szintézisének összeomlása elkerülhetetlenné tette a nyugati egyház reformját, amely ugyan nem váratlanul következett be, de a hosszú halogatás miatt nagyot robbant. A XVI. századi Európát megrengető eseménysorozat csak a majdnem száz évig elhúzódó hitviták kifulladásával, a felekezeti határok rögzülésével és egy új politikai erőegyensúly kialakulásával vesztette el erejét. Owen Chadwick bemutatja az előzményeket, majd a Lutherrel induló és radikális céltudatossággal áttörő

¹ Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. – 1240.old

² Chandwick Owen. A reformáció. – Budapest: Osiris Kiadó, 2003. – 440 old.

protestáns mozgalmat, annak több irányra való bomlását, majd a római katolikus ellenreformációt és a keleti ortodoxia reakcióját.

Valamint fontos megemlíteni még: Jos Colijn: Egyháztörténelmét, mely szintén egy kiváló monográfia, valamint Csohány János szerkesztésében: Az egyháztörténelem alapvonalai c. művét, amely ugyanolyan részletességgel mutatja be a reformáció időszakának történéseit.

Luther életét és tevékenységét részletesen vizsgálja: Luther, aki megváltoztatta a világot¹ c. művében Guido Dieckmann és Richard Friedenthal: Luther élete és kora² c. műve. Mindkét szerző hasonlóan emeli ki Luther Márton személyiségét és szerepét, fontosságát a reformáció lefolyásában. "Eretnek, forradalmár, vagy reformátor?" – Luther Márton kétségkívül izgalmas és bátor egyéniség volt, aki felforgatta a világot, amikor 1517-ben nyilvánosságra hozta téziseit, majd azok visszavonását megtagadta, ellenségeivel szembe állva. Nem csak a római pápa, hanem a császár is el akarta őt némítani, de Luther ellenállt és akarata ellenére népi hős és reformátor lett belőle.

Gresch Eberhard. A hugenották hite, története és hatása³ című művében a Kálvin által létrejött franciaországi evangéliumi mozgalmat mutatja be a szerző. A hugenották történelme lényeges alkotórésze a reformáció történelmének, ezért fontos szerepet kap munkánkban, mivel a könyv tükrözi a hugenottákkal és Kálvinnal kapcsolatos kutatási eredményeket. Ennek elsődleges célja alapvető ismereteknek a megosztása. Ez főként a számos személyre, helységekre és történelmi eseményre való utalással nyújt részletezés képet a hugenották történetéről.

William V. Bangert. A jezsuiták története c. könyvét szintén fontosnak tekintjük, mivel ebben a szerző 1540-től egészen napjainkig sokrétűen írja le a jezsuiták működését, történetét, valamint nem csak külön országokra vonatkozóan, hanem teljes világviszonylatban. Valamint ez a munka dokumentumokkal alátámasztott történelmi tényeket tár fel.⁴

¹ Guido Dieckmann. Luther, aki megváltoztatta a világot. – Debrecen: Superbook Alapítvány, 2005. – 305 old.

²Richard Friedenthal. Luther élete és kora. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1973. – 672 old.

³ Gresch Eberhard. A hugenották hite, története és hatása. – Református Kálvin Kiadó, 2008. – 244 old.

⁴ William V. Bangert. A jezsuiták története. – Bp.: Osiris Könyvkiadó, 2002. – 489 old.

Karl Heussi. Az egyháztörténet kézikönyve c. műve az ötödik és hatodik fejezeteiben az előreformáció és a reneszánsz, valamint a reformáció és az ellenreformációként elterjedt, más megnevezés szerint restauráció időszakával. Melyben a szerző szintén egy sajátos kiinduló pontot ad ezen időszak történelmi eseményeiről és jeles képviselőiről.¹

Horst Beintker. Krisztus tanúja: Luther élete² c. könyv ez egy rövid életrajzi könyvnek tekinthető, mely szintén a reformátor élet útját írja le, valamint azt a kor, amelyben élt és tevékenykedett. Röviden, tömören, de lényegre törően írja le közlendőjét a szerző.

Huszár Pál. Kálvin János élete, teológusi, reformatori és egyházszervezői munkássága³ c. könyvében, valamint Béza Theodor. Kálvin János élete⁴ c. műben, mindkét szerző a XVI. század történéseit írja le, sajátos viszonyai következtében egy igencsak ellentmondásos kép alakul ki a század történelmi áttekintésében. Magáról Kálvinról életéről és munkásságáról nyújtanak bő információt, mind életrajzi, mint pedig a genfi reformatori tevékenységéről. Béza Theodor, mint „a reformáció második nemzedékének jól képzett teológusa, a genfi zsoltárok egyik szövegírójaként” ír Kálvinról.

A történettudomány mind napjainkig foglalkozik a reformáció történéseivel, eseménysorozatával, ok-okozati tényezőkkel, melyek meghatározták és hatással vannak máig is. A történetírást befolyásolja több tényező is, maga a történetíró személye, felkészültsége, elfogultsága, adatfeldolgozási képessége. Valamint maga a korszak, az adott világnézet, ezen kívül kor tudományának fejlettségi szintje. Más-más történetíró más szemszögből nézi az eseményeket, más következtetéseket von le. Valamint a ránk maradt történelmi források fellelhetőek több fordításban, a történetírásban ez is meghatározó jellegű. Ezért próbálunk a munkánkban felhasznált

¹ Heussi Karl. Az egyháztörténet kézikönyve. – Budapest: Osiris Kiadó, 2001. – 591 old.

² Horst Beintker. Krisztus tanúja: Luther élete. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1993. – 64 old.

³ Huszár Pál. Kálvin János élete, teológusi, reformatori és egyházszervezői munkássága (1509 – 1564). – Bp.: Kálvin Kiadó, 2009. – 222 old.

⁴ Béza Theodor. Kálvin János élete. – Bp.: Kálvin Kiadó, 2004. – 185 old.

források és szakirodalmak alapján, azok segítségével, átlátható képet kialakítani a franciaországi és németországi események sorozatáról a reformáció idején.

II. Fejezet: A reformáció előzményei, okai. A reneszánsz és a humanizmus egyházi vonatkozásai.

2.1. A reneszánsz és humanizmus megjelenése és kibontakozása Európában.

Európában a reneszánsz és humanizmus szellemi áramlatai teljesen új felfogást és gondolkodási módot hoztak, a XIV – XV. században, mely – főleg nyugaton - rohamosan terjedt a lakosság körében. A reneszánsz a XIV. századi Itáliából kiinduló, majd szinte egész Európára áttérjedő művészeti, irodalmi, tudományos és történelmi korszak és mozgalom volt, mely az antik, ókori görög és római kultúra emlékeinek felidézését, ezen kultúra újjászületését és az antik világkép megújulását hozta. A történészek a reneszánsz kort az átalakulás időszakának tartják, amelyik véget vetett a középkornak, és utat nyitott a tanulásnak és a tudománynak.

Másik jelentős változás a kontinens bizonyos régióiban megjelenő, majd egyre több helyen megerősödő városi polgárság volt, mely mindennapos tevékenységében egyre inkább érdekelve volt a tudomány, elsősorban a természettudományok fejlesztésében, s amely történelmi helyzetéből kifolyólag a gyakorlat, az élet valósága, az ember megismerése felfordult érdeklődésével. A polgárság ezen törekvése szembeállította a polgári életforma követőit az egyház vezetőivel, az egyház hagyományos rendszerével, és a feudális nemesség érdekeivel.

Ugyanakkor a XVI. század kezdetére a reneszánsz által megtestesített új, világiasabb és kritikusabb gondolkodásmód, illetve a polgárság, mint új, megerősödő társadalmi réteg mellett a nemesség is egy lassú átalakulás küszöbére érkezett főként a német területeken.

Már a XIV. században egyre többen és egyre hangosabban merték kritizálni az egyház dogmatikus tanait, állításait, szentnek tartott berögződéseit. A két legismertebb egyház-kritikusnak Husz János (1369-1415) cseh, és John Wycliffe (1324-1384) angol vándorprédikátorokat tekintjük. Wycliffe 1361-ben, az oxfordi Balliol Kollégiumban lett magiszter és rektor, majd az oxfordi egyetemen teológia tanára, és felszentelt papja. A rangos angol egyetemen tartott előadásai alkalmával nyilvánította ki legelőször a katolikus egyházat kritizáló nézeteit. Fő érdemének az egyéni bibliolvasás iránti igény

felkeltése és a Szentírás angolra fordítása tekinthető. Prédikációi nyomán egész tömegek – és talán először a történelemben a nők sokasága - fordult a Biblia olvasása és tanulmányozása felé. Wycliffe támadta a papság gazdagságát, vitatta az egyház hatalmát, és megkérdőjelezte a katolikus egyház egész szentségi rendszerét is. Tanai miatt a főpapok végül száműzték Oxfordból, ugyanakkor lelkészi állását haláláig megtarthatta. Husz János szintén egyházi személy volt, a prágai egyetem magisztere és Wycliffe kortársa, bár jóval fiatalabb. Az utókor úgy emlékezik rá, mint Wycliffe tanainak folytatójára. Pártolta, hogy ne csak a papok, hanem az egyszerű hívek is áldozhassanak két szín alatt (bor és ostya), illetve mindenhol a latin helyett anyanyelvi miséket tartsanak. A szentségekkel a pápával, az anyanyelvi misézéssel és a két szín alatti áldozással kapcsolatos tanai egy az egyben megjelennek majd a 100 évvel későbbi reformációban is.¹

A XVI. század első éveiben a katolikus egyházban egy züllési folyamat indult meg, mely mögött a pénztelenség rejtőzött. Giovanni de' Medici 1513 –ban került a pápai székbe X. Leó néven, és óriási összegeket fordított Róma felvirágoztatására. Felépítette a Vatikáni Könyvtárat, meggyorsította a Szent Péter székesegyház építését, de mecénásként komoly érdemei voltak a művészetek előmozdításában is. Két év alatt azonban már az ürességtől kongott a pápai kincstár, s látván az aggasztó jeleket, X. Leó (1513-1521) szinte mindent pénzzé tett, amely a vatikáni palotában csak mozdítható volt: bútort, ékszereket és apostoli szobrokat adott el. Azonban mindez még mindig kevésnek bizonyult a monstre építkezések befejezéséhez. Ez a pénztelenség vezetett végül oda, hogy a bocsánatos bűnökért járó túlvilági büntetés részleges vagy teljes elengedését – azaz a búcsút – árucikké nyilvánította.²

A reformációt az Európa reneszánszának lehetne nevezni, az egyéni értelemnek és lelkületnek előtörése, elmélyülése. A vallás megújításának mozgalma ereje és elterjedése különféle okoktól függ. A szélső nyugati társadalmakban, Franciaországban, Angliában, nem robbanó a feszültség, az intellektuális rétegek kialakulása itt egyenletesebb, általánosabb volt, hatalmas szabályozó intézményekkel.

¹ Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. – 98.old.

² Gárdonyi Máté. Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe. – Bp.: Jel Kiadó, 2016. – 186. old.

A kirobbanás területei a változatos egyenetlenséggel alakult német, svájci, németalföldi társadalmak, ahol a polgárság és nemesség, helyi társadalmának élén, szinte megdöbbenve ébredt rá a világnak s különösen az egyházi életnek értelmetlenségére.

A hitújítás számára kétségtelenül nagyhatású az európai humanizmus áramlata. Az egyház valósággal a szentek érdemeinek kincstartója lett, az érdemek gyűjteményét bocsátotta a hívők rendelkezésére, túlvilági üdvözülésük közvetítésére. A hívek áldozatai valóban jótétemények voltak, amíg az egyház oly feladatokat látott el, amikre még világi szervezetek nem voltak, s amíg az egyházi büntetések valóban a társadalom fegyelmezésére szolgáltak. De a jövedelmeket most már jórészt a pápa világi fejedelemségének céljaira, fényűzéseire fordították. A pápai pénzügyi szervezet többé-kevésbe mindenütt hasonlóan dolgozott, az egyház reformját, a vallás bensőségét máshol is követelték tüzes szónokok, társadalmi forradalommá mégis német földön mélyült el a mozgalom.

A XIV. és XV. században Itáliában keletkezik és innen terjeszkedik szét Európa többi országaira is egy, a régi világnézettel gyökeresen szakító új szellemi áramlat: a renaissance, vagy (irodalmi, főként filológiai oldaláról tekintve) humanizmus.¹

Mivel elsősorban a felsőbb körökben terjed, erősen arisztokratikus jellegű vonásai vannak. Előkészítésében nagy szerepet játszott az európai keresztyén emberiség látókörének kitágulása és az egyre jobban fejlődő, önállóságra törekvő s az egyházzal szemben függetlenségét mind erősebben biztosító városi polgárság kultúrája. Ezek mellett nem egyetlen, de egyik legfőbb táplálója az antik irodalom és művészet újjáéledő tanulmányozása, élvezete és csodálata.²

A reneszánszhoz hasonlóan a reformáció is sok tényezőből összetevődő mozgalom. Meghatározó elemei nem csupán vallásiak és erkölcsiek voltak, mint ahogyan a reneszánszéi sem kizárólag szellemiek és művészetiek. Gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi erők sokkal nagyobb mértékben járultak hozzá győzelméhez, mint a vallási megújulás utáni általános vágy. Ezeknek az erőknek együttműködése nélkül,

¹ Otetea Andrei. A reneszánsz és reformáció. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1974. – 28. old.

² Colijn Jos. Egyetemes egyháztörténet. – Iránytű alapítvány, 2001. – 112. old.

amelyeket sokszor öntudatlanul képviseltek, Luther, Zwingli és Kálvin ugyanarra a sorsra jutott volna, mint elődeik, Wycliffe és Husz.¹

A humanizmus és a reformáció eleinte nem vált el élesen egymástól. A humanistákat semmi sem gátolta meg abban, hogy csatlakozzanak a reformáció első programjához. Ez kezdetben eléggé meghatározatlan volt ahhoz, hogy össze ne lehessen egyeztetni a humanizmus törekvéseivel. A hit és magatartás dolgában legfőbb tekintélynek kinyilvánított Biblia, amelyet megszabadítottak a katolikus egyház által hozzáfűzött mindennemű magyarázattól, és mindazon parancsoktól, melyeket az Evangélium valamelyik szövegrésze nem szentesített, ez az, amire az első hitújítók hitvallása szorítkozik. Ez magában foglalja valamennyi szertartás és ceremónia, körmenet és zarándoklat, böjt és a papi nőtlenség eltörlését, minthogy mindezt nem írja elő, illetve nem tiltja az Evangélium, valamint az Isten és ember közé ékelődő különféle közvetítők - klérus és szentségek – megszüntetését. A keresztény tanok ilyen megreformálása csak vonzóan hathatott a világosságra és nyilvánosságra szomjas humanistákra.²

Amikor azonban Luther a Biblia tekintélyét a hit által való megigazulás elméletével egészítette ki, a humanisták elszakadtak a reformációtól. Személyes értékük tudata, dicsőségszomjuk nem fogadhatta el azt az elméletet, amely tagadta a szabad akaratot, megfosztotta az embert minden érdemtől, s cserében hősi jellegű, mártíréletet kényszerít rá, nem azért, hogy feldicsőítse, hanem azért, hogy semmivé tegye az istenség előtt. Az üldöztetésektől való félelemtől eltekintve, a humanisták azért óvakodtak az egyházzal való erőszakos szakítástól, mivel nyugalomra volt szükségük, és féltek a zajos forrongásoktól. Többre becsülték a békés hitújítást, amely nem rombolja le alapjáig az egyház épületét. Sokan közülük egyházi javadalmak hasznélvezői lévén, nem volt elég erejük ahhoz, hogy ezeket feláldozzák meggyőződésükért. Ezeket kiegészítették még az általános jellegű indokok. A reformáltak, akiknek a Biblia szabta meg minden cselekvésüket, a szabad kutatást kizárólag a Szentírás keretében, arra építve fogták fel. A humanisták azonban nem

---

¹ Colijn Jos. Egyetemes egyháztörténet. – Iránytű alapítvány, 2001. – 114. old.

² Ronchi Sergio. A protestantizmus. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1991. – 26. old.

voltak hajlandók beleegyezni a szabad kutatáshoz való joguk legcsekélyebb korlátozásába sem. A legbátrabbak közülük a Bibliát ugyanolyan könyvnek tekintették, mint bármilyen másikat.¹

De a reneszánsz lényegéhez tartozott az eredendő bűn dogmájának tagadása, valamint az ember szabad erkölcsi és fizikai kiteljesedésének, fejlődésének magasztalása. Ez a meggyőződés összeütközésbe került a reformációval, amelyet éppen ennek a dogmának teljes elfogadása jellemez. A katolikus egyház szigorú parancsait a humanisták vagy elfogadták, vagy elmenekültek. Kálvin nem kevésbé türelmetlen a szabadgondolkodás iránt, mint a római katolikus egyház: ő eretnekséget lát benne, az Isten ellen elkövetett bűnt. Kálvin merevsége és Luther gyöngesége csupán ideiglenesen tudta megállítani a gondolat és a kutatás szabadságának végső győzelmét, amelyet a reneszánsz és a reformáció hagyott örökölni a későbbi korokra.²

Az az időszak, amely a reneszánsztól a szabadgondolkodáshoz vezetett Európát sem kerülte el. A lelkiismeret szabadságát követő felhívást az üldözés szülte, a türelmesség és a szabadság uralmát pedig az üldözés kudarca. Arra a fanatizmusra, amelyet a római katolikus egyház sok millió hívében ébresztett, a protestantizmus még állhatatosabb és megingathatatlan fanatizmussal válaszolt. Csak ezen az áron arathatott győzelmet a szabadság. Ennek a hősies fanatizmusnak forrását a protestantizmus a hit által való megigazulás elméletében és az Isten korlátlan hatalmának meghirdetésében találta meg, aki eleve öröktől fogva tartó boldogságra vagy örök kárhozatra rendelte el az embert. A helyett az elv helyett, amelyik a római katolikus egyházból az isten és az ember közötti szükséges közvetítőt csinált, a protestantizmus azt az elméletet hirdette, hogy a megváltás kizárólag istennek tulajdonítható. reformáció volt a kor általános irányzatainak egyetlen lehetséges népi kifejezése. A reformáció, protestantizmus azonban sehol sem vált annyira erőssé, hogy olyan szigorú és kizárólagosságra törekvő ellenőrzést gyakorolhatott volna, mint amilyent a katolicizmus gyakorolt, viszont

---

¹ Ronchi Sergio. A protestantizmus. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1991. – 28. old.

² Otetea Andrei. A reneszánsz és reformáció. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1974. – 227. old.

erőteljes befolyást gyakorolt a politika, a jog, a család, a tudományok és a művészetek sorsára.¹

Az olasz renaissance fő pártfogói az egyes fejedelmek, így Firenzében a Mediciek, e mellett a XV. század és XVI. század első felének a pápái. A XV. század folyamán a renaissance Itáliából áttérjed a többi művelt nyugati országokba is, amelyek közül különösen *Németországban*, fokozott és egyre jobban növekvő vallási elmélyülést s a Biblia utáni érdeklődést idéz elő, s ezek által erősíti és elvileg megalapozza az egyház megreformálásának egyre jobban fokozódó szükségességét. Ez a szellem jut uralomra a közép- és felsőfokú oktatásban, ez keríti hatalmába a már addig is jelentős műveltséggel rendelkező városi polgárságot s ezáltal lesz, elsősorban Németországban, a reformáció talajának egyik legnagyobb fontosságú megmunkálójává. A nagyszámu tanítványok közül különösen kitűntek Rotterdami Erasmus és Reuchlin János.²

A két legnagyobb jelentőségű német humanista Reuchlin János (1455 - 1522) a görög és héber nyelvek nagy felújítója és művelője. Desiderius Erasmus Roterodamus (1469 - 1536) egy rotterdami pap törvénytelen fia, aki küzdelmes és hányatott ifjúsága után lesz Európa legragyogóbb elméjű, legnagyobb tudományú és legfényesebb tollú szellemi vezetőjévé. Bár a legmagasabb egyházi méltóságokat elnyerhette volna (így bíboros is lehetett volna), csak a tudománynak élt. A keresztyénség a legjobb filozófia. Ezt a gondolatot tükrözte a humanizmus legnagyobb alakjának, rotterdami Desiderius Erasmusnak a munkássága, aki a legnépszerűbb közvetlenül a reformáció előtt volt, 1515-1518 között.³

A Biblia igazi lényegét: az élő Isten kegyelmi kijelentését és a megváltás fenséges csodáját még nem ismerték fel világosan, bár munkájukkal a reformációt kétségtelenül hatalmas mértékben előkészítették. Mivel a renaissance

¹ Csia Lajos. Az örök reformáció. – Bp.: Százszorszép Kiadó, 1995. – 34. old.

² Marczali Henrik. Nagy képes világtörténet. – Magyar Elektronikus Könyvtár, IV. RÉSZ. / XXII. FEJEZET. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/01200/01267/html/06kotet/06r04f22.htm> (utolsó látogatás 2023.11.22.)

³ Colijn Jos. Egyetemes egyháztörténet. – Iránytű alapítvány, 2001. – 124. old.

képzőművészetének úgy Itáliában, mint Németországban, túlnyomóan vallásos tárgyai vannak.¹

Azonban, ha a kétféle országbeli művészetet összehasonlítjuk egymással, csakhamar arra az érdekes különbözőségekre jövünk rá, hogy az olaszoknál a vallásos téma - kevés kivétellel - csupán egy út az új művészi gondolatok kifejezésére, melyek a keresztyénségtől valójában belsőleg teljesen függetlenek; a németeknél azonban, a vallás és a keresztyénség nemcsak a fenti értelemben segítségül hívott téma, de hatalmas lelki élmény, a művész életszükséglete és szívéből kicsorduló örök problémája. Ezért találtak utat a reformációhoz, amire az olasz mesterek (Michelangelo Buonarroti, Raffaello Santi) egyike sem lett volna képes.

2.2. Forradalmi mozgalmak. Husz János és John Wycliffe hatása.

VIII. Bonifác pápa alatt következik be a pápai hatalom összeomlása. Az állami megadóztatások ellen tiltakozva összeütközésbe kerül a feltörekvő, nemzeti erőttől duzzadó két leghatalmasabb nyugati állammal, Angliával és Franciaországgal, ami később végzetessé is válik rá nézve. IV. (Szép) Fülöp, az egységes monarchia megteremtésére törekvő erőskezű francia király 1301- től VIII. Bonifác világhatalmi célokat szolgáló intézkedéseivel szemben erélyesen lép fel. A pápai hatalom sorsa ezzel beteljesedik s a pápaság hosszú időre a francia királyok engedelmes eszközévé válik.²

VIII. Bonifác utóda, a francia eredetű V. Kelemen már azzal is kifejezi a pápai széknek a világi hatalomtól függő helyzetbe jutását, hogy Róma helyett Avignont választja székhelyéül. Ez az avignoni pápaság majdnem 70 évig (1309 - 1377) tartott s emiatt kialakult megalázó, alárendelt helyzet miatt nevezték el később a pápák „babiloni fogságának”.³

A pápaság magát kártalanítani törekedve, más országokkal, így az erős központi hatalmat nélkülöző Német-római birodalomnál szemben ezen idő alatt is erőteljesen

¹ Colijn Jos. Egyetemes egyháztörténet. – Iránytű alapítvány, 2001. – 125. old.

² Chandwick Owen. A reformáció. – Budapest: Osiris Kiadó, 2003. – 13. old.

³ Colijn Jos. Egyetemes egyháztörténet. – Iránytű alapítvány, 2001. – 110. old.

hangoztatja világalpolmi igényeit. De teljes sikert már itt sem tud elérni. Az avignoni pápaság fejleszt ki a maga szövevényes sokaságában a kúria (a papi rend, papság) szemérmét alig ismerő pénzügyi rendszerét. A terménygazdaságról a pénzgazdaságra jóformán elsőnek tér át egész Európában s könyörtelen pénzügyi politikájával első pénzhatalmává lesz Nyugatnak. Kíméletlen adórendszerével a klérust valósággal kizsákmányolja s irgalom nélkül, az átok és interdiktum fegyvereit is felhasználva hajtja be követeléseit. A szerzetesi élet terén általános a hanyatlás és az elvilágiasodás. A koldulórendek is túl vannak virágkorukon. A koldulórendek hanyatlásával összefüggésben hanyatlás mutatkozik a theologiai tudományosságban is, az ész erejébe vetett bizalomnak a megingása a természetfeletti dolgokkal kapcsolatban természetszerűleg vonta maga után a misztika felvirágzását.¹

A kettős, majd hármass pápaság (az ú. n. „nagy nyugati egyházszakadás”, a pisai zsinatig) - az avignoni pápaságot az Itáliában kitört politikai zavarok, amelyek már olyan méreteket öltöttek, hogy a pápának Róma és az egyházi állam fölötti uralma forgott veszélyben, a Rómába való visszatérésre készítették. E visszatérés azonban az elmérgesedett helyzet orvoslására már nem volt elég, sőt egymással versengő és különféle politikai hatalmaktól támogatott kölcsönös féltékenysége VI. Orbán (1378 - 89) és VII. Kelemen (1378 - 94) pápává választásával létrehozta a 37 évig tartó (1378 - 1415) kettős pápaságot Avignon és Róma székhellyel.²

A botrányos állapot úgy a vallásos, mint a gazdasági életben is egyre rosszabb következményeket vont maga után. A két pápa egymást és híveiket kölcsönösen kiátkozta. Gazdasági téren a legvisszataszítóbb kizsákmányolás dúlt: úgy az avignoni, mint a római pápa annyi jövedelmet akart magának biztosítani, amennyit a szakadás előtt a kettő együtt hozott. A pápaságnak ez a végzetes elesettsége és vele együtt a többi egyházi szervnek elkerülhetetlen pusztulása hívta életre a „reformatio ecclesiac in capite et in membris” létrejöttét (a reformáció az egyház feje). Ezen reformtörekvések központja a nemzetközi jellegű párizsi egyetem volt. Annak is megvolt a lehetősége, hogy mind két pápa leköszön s helyette egy újat választanak, de a legcélravezetőbb

¹ Heussi Karl. Az egyháztörténet kézikönyve. – Budapest: Osiris Kiadó, 2001. – 219. old.

² Colijn Jos. Egyetemes egyháztörténet. – Iránytű alapítvány, 2001. – 110. old.

megoldás, azonban a reformot követelők nemcsak a hierarchia, hanem az egész keresztyénség képviselőiben óhajtottak megvalósítani.¹

Az első reformzsinatot Pisába hívták össze (1409), ahol a két ellenpápa (XII. Gergelyt és XIII. Benedeket) eltávolították s helyükbe a görög eredetű V. Sándort választották. A két leváltott pápa azonban a zsinati határozatnak vonakodott engedelmessé válni s így előállt az a még botrányosabb állapot, hogy az egyháznak egyszerre három pápája volt.²

Közben az egyházi viszonyokkal való elégedetlenség a sikertelen reformtörekvések csődjét látva, Angliában és Csehországban most már forradalmi mozgalmakban tör ki. De ezek a megmozdulások a régebbi eretnokségektől élesen különböznek, mert már egész népeket ráznak fel és ragadnak magukkal. Angliában a súlyos pápai adók, az állami önállóságot sértő papi és szerzetesi kiváltságok és ezeknek kapcsán a papság tevékenysége már valóságos nemzeti ellenállást váltott ki. A mozgalom feje Wiclif János lesz, aki a politikai jelleget ezután jobban háttérbe szorítja és belőle határozott vallási és egyházi reformmozgalmat alakít.

Wiclif oxfordi egyetemi tanár és lutherworlhi plébános, nevét először az egyházpolitikai tanításaival tette ismertté és népszerűvé. Azt hirdeti, hogy a világi hatalom független a pápától és az egyházi javak állami tulajdonúak. Amikor ezért egyházi bíróság elé állítják, a király, nemesség és polgárság együttes erővel veszi védelmébe. Wiclif azonban lassanként határozott vallási és egyházi reformokat is kezd hirdetni. Reformeszméinek terjesztésére vándorprédikátorokat küld a nép közé. Jelentős sikereket ér el, de mikor híveinek sorában bomlás támad, majd pedig az 1381-ben kitört véres parasztlázadás értelmi szerzőségével - bár alaptalanul - őt és híveit vádolják, a nemesség elpártol tőle. Egyházi eljárást indítanak ellene, tanait eretneknek nyilvánítják, ő maga azonban a még mindig nagyszámú és hatalmas politikai tekintéllyel rendelkező pártfogóinak közbelépése révén bántatlan marad. Egyetemi tanszékét el kell hagynia, de plébániájáról egészen haláláig folytatja harcát, amelynek utolsó szakaszában a legélesebben fordul a pápa ellen. Halála után követőit véres

¹ Ronchi Sergio. A protestantizmus. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1991. – 15. old.

² Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 2011. – 110. old.

kegyetlenséggel üldözik, de néhol azonban egészen a XVI. századig fenntartják magukat.¹

Wiclif az üdvösségről és annak elnyeréséről még teljesen római-skolasztikus (a skolasztika - a középkori Európa közös gondolkodás-, és életformája) értelemben tanít (az üdvösséget a sákramentumok útján a papok közlik), egyetlen isteni törvénynek azonban a Szentírást tartja, amely minden egyházi (pápai, zsinati) törvénnyel szemben független. A pápa egyháza az Antikrisztusé, Krisztusé a „communio praedestinatorum”, melynek egyedüli feje Ő maga, nem pedig a pápa. Az úrvacsorával kapcsolatban annak szimbolikus jelentőségét hangsúlyozza, s azt, hogy a vele való élésből lelki áldásban csak egyedül a hívő lélek részesül. A papi rend, az utolsó kenet, a fülbegyónás, a fölösleges jócselekedetek tana, a búcsú, a szentek, képek és ereklyék tisztelete éppen úgy elvetendő, mint a sok felesleges ünnep.²

Az Angliában csaknem teljesen elnyomott reformmozgalom új erővel tör ki Csehországban, ahová a Wiclif hirdette eszmék dinasztikus és kulturális összeköttetések által jutnak el, de ahol már korábbi fejlemények folytán is elő volt számára készítve a talaj. Számos nemes cseh ifjú tanult az oxfordi egyetemen, ahonnan Wiclif tanait azután magukkal vitték Prágába; a cseh őslakosok és a német telepesek közt egyre jobban kiéleződött az ellentét, s maga a cseh származású papság is mind nagyobb gyűlölettel nézte a magasabb és alsóbb klérus német származású vagy elnémetesedett tagjait, különösen pedig az idegennek tartott koldulórendeket. A prágai egyetemen is heves harcok folytak a német professzorok és a háttérbe szorított csehek között. A nép közt prédikátorok lépnek fel és hívnak bűnbánatra, a klérust és a szerzetesek bűneit pedig kíméletlen erővel ostorozzák s hirdetik a világ közeli végét és az utolsó ítéletet.

A cseh egyházi reformmozgalomnak, majd forradalomnak, Wiclif haláláig elszánt tanítványa, Husz János prágai egyetemi tanár és pap lesz a vezére. Husz ellen úgy az egyházi hatóságok, mint maga az egyetem a legerélyesebben lépett fel, aminek

¹ Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára. Szerk.: Fabiny Tibor. – Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1984. – 106. old.

² Colijn Jos. Egyetemes egyháztörténet. – Iránytű alapítvány, 2001. – 115. old.

azonban csak az lesz a következménye, hogy egyrészt az egyetemen helyrehozhatatlan szakadás áll be (a német professzorok tanítványaikkal együtt kivonulnak s Lipcsében új egyetemet alapítanak, 1409), másrészt a prágai polgárság a Husz ellen forradalomban tör ki. A cseh nemesség oltalmába veszi, az egész cseh és morva nép rajongó lelkesedéssel áll mellé és így Húszt a kimondott pápai átok ellenére is nyugodtan folytathatja prédikálását. Az 1410-es évek közepe felé emelkedik Húszt hatása a tetőpontjára: egyházi és világi hatalom teljesen tehetetlen vele szemben.¹

2.3. Reformzsinatok és hatásuk.

A konstanzi és bázeli reformzsinatok és a huszitizmus további sorsának alakulására nagy hatással volt Zsigmond német-római császár, cseh és magyar király, mivel hosszú előkészület után 1414-ben összeült a konstanzi zsinat², amely 1418-ig tartott. Ennek legfőbb eredménye az egységes pápaság visszaállítása volt, a két ellenpápát lemondásra kényszerítették, a harmadikat pedig elszigetelték s helyettük V. Mártont választották pápává, miután a zsinatot megelőző reformgondolatok továbbfejlesztésének megfelelően kimondták a „concilium supra papam (a Tanács több mint a pápa)“ nagyjelentőségű elvét.³

A zsinat foglalkozott Húszt Jánossal. Húszt Zsigmond király levelében bízva, megjelent a zsinaton, ahol azonban - szökési gyanú ürügye alatt - hamar fogságba vetették. Zsigmond ugyan eleinte felháborodottan tiltakozott Húszt elfogatása miatt, később azonban a zsinat sikerét féltve, teljesen kiszolgáltatta őt az egyháznak. A zsinat azután úgy Wiclif, mint Húszt tanait eretneknek nyilvánította s a mindvégig hősiességű és rendíthetetlen hitvallót 1415. július 6-án máglyahalállal kivégeztette. Csaknem egy évvel később hasonló módon szenvedett vértanú halált hitvallótársa, Prágai Jeromos is. A zsinat egyházi reformkísérletei azonban csaknem teljesen eredménytelenek maradtak. Az újonnan választott pápa az egyházi állapotok javítása érdekében külön

¹ Ronchi Sergio. A protestantizmus. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1991. – 29. old.

² Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 2011. – 110. old.

³ Heussi Karl. Az egyháztörténet kézikönyve. – Budapest: Osiris Kiadó, 2000. – 590 old. – 228. old.

egyességeket igyekezett kötni az egyes nemzetekkel; így azután minden egyetemes jellegű reformlehetőségnek útját vágta.

Az 1431 - 1443-ban Bázelen tartott új reformzsinat¹ - a konstanzi zsinat sikertelenségén okulva IV. Eugén pápával szemben a reformok érdekében a legerélyesebben lépett fel. Különösen a pápai jövedelmek szabályozását követelte. A pápa követelésére Ferrarába, majd innen Firenzébe telepedett át, ahol 1439-ben kimondták a görög és római, egyház (ténylegesen soha végre nem hajtott) unióját, a következő feltételek mellett:² a görög egyház elismeri a pápa-egyházi főségét; a ritus és a papi házasság a görög egyházban érintetlen marad; a Bázelen maradt radikális többség a pápa kivonulására ellenpápa választásával válaszolt.

IV. Eugén ügyes politikája azonban ezt lassanként elszigetelte és reformtörekvéseit hatástalanokká tette, úgy, hogy végül eredménytelenül feloszlott. A győzedelmeskedő pápaság pedig most is a konstanzi zsinat utáni példa nyomán igyekezett az egyetemes reformok elől menekülni: a politikai lehetőségek szerint külön-külön igyekezett egyességet kötni az egyes államokkal. Így célját tekintve, ez a zsinat is eredménytelen maradt, ami azonban nem jelentette a reformeszmék teljes bukását is. A világi hatalmaknak, egyházi hatalma a zsinati idők alatt igen jelentős mértékben erősödött.

A zsinati végzések, melyek a cseh vallási és nemzeti forradalmat akarták elfojtani, csak arra voltak jók, hogy a háborgó szenvedélyeket még jobban fellobbantsák. A csehek Huszra úgy tekintettek, mint valami nemzeti szentre és vértanúra (sőt máig is annak tekintik), s most már egész Csehországban teljes erővel kitört a lázadás s megindultak a véres huszita háborúk (1419 - 1436)³.

A mozgalom vallásos jelvénye a laikus kehely volt. Az eleinte egységes mozgalomban azonban csakhamar szakadás állt be; két pártra szakadt:⁴

A mérsékelt prágaiakra (követelték az igehirdetés teljes szabadságát, a laikus kehelyt, az egyházi javak szekularizációját, a papságnak az apostoli szegénységhez

¹ Világtörténet. (Szerk.) Salamon Konrád. – Bp.: Akadémiai Kiadó Zrt. – 1322 old. – 482. old.

² Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. – 115. old.

³ Gárdonyi Máté. Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe. – Bp.: Jel Kiadó, 2016. – 119. old.

⁴ Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. – 117. old.

való visszatérését és szigorú egyházfegyelmet. Ami azonban az „isteni törvénnyel”, azaz a Bibliával nem állt kimondottan ellentétben, azt megtarthatónak mondták).

A radikális táboritákra (fentiekén kívül ítéletnapj és kommunisztikus gondolatokat is hirdettek és elvetemültnek tartottak mindent, ami nincs kifejezetten benne „Isten törvényében”, így: a ceremóniákat, szentek, képek, ereklyék tiszteletét, böjtöt, gyónást, esküt stb.). A prágaiak mellett főként a nemesség, a táboriták mellett pedig a nép állott. A huszitizmus igazi mozgatóereje a táboriták voltak.

A zsinatok utáni évtizedekben a pápaság a teljes elvilágiasodás állapotába süllyedt. Az egyházi állam mintha csak egy itáliai fejedelemség lett volna, s a pápák annak, nem pedig az egyháznak fejedelmei. Tisztán politikai hatalmuk erősítésére és növelésére, családjuk, sokszor törvénytelen gyermekeik gazdagítására törekedtek s ebben a diplomácia és az erőszak legerkölcstelenebb eszközeitől sem riadtak vissza. Ezen kívül olyan emberekből vált pápa, akik azelőtt a legerkölcstelenebbül éltek. A nyugati nagy nemzeti államok, felhasználva a pápaság erkölcsi züllését és politikai hatalmának csaknem teljes megbénulását, a lehető legnagyobb egyházi hatalmat ragadták magukhoz.¹

Tehát a korszak belső egyházi állapotai a mélypontra voltak és reformok kellettek a változás eléréséhez. A nép vallásossága a klérus hanyatlásával szemben némi emelkedést mutat, megnyilatkozásaiban azonban erősen külsőségekhez, csodahit, zarándokutak, szentek és ereklyék tisztelete, fordul. Megjelenik a hit egyik legborzasztóbb elfajulásaként a boszorkány hit, majd VIII. Ince pápa hivatalosan megindítja a boszorkányüldözéseket. Közvetlen a reformáció századának a küszöbén az elfajult egyházi állapotok és a pogány renaissance kultúra ellen támad Itáliában egy hatalmas megmozdulás, amely Firenzében egyenesen forradalmi jelleget, ölt.

Elmondhatjuk összegzésként, hogy a XIV–XV. századi Európában a reneszánsz és humanizmus szellemi áramlatai teljesen új felfogást és gondolkodási módot hoztak, mely főleg nyugaton rohamosan terjedt a lakosság körében. A reneszánsz a XIV. századi Itáliából kiinduló, majd szinte egész Európára áttérjedő művészeti, irodalmi,

---

¹ Helmuth Von Glasenapp. Az öt világvallás. – Budapest: Gondolat Kiadó, 1997. – 120. old.

tudományos és történelmi korszak és mozgalom volt, mely az antik, ókori görög és római kultúra emlékeinek felidézését, ezen kultúra újjászületését és az antik világkép megújulását hozta. A történészek a reneszánsz kort az átalakulás időszakának tartják, amelyik véget vetett a középkornak, és utat nyitott a tanuláshoz és a tudománynak. A XIV–XV. században kialakuló másik jelentős változás a kontinens bizonyos régióiban megjelenő, majd egyre több helyen megerősödő városi polgárság volt, mely mindennapos tevékenységében egyre inkább érdeklődve volt a tudomány, elsősorban a természettudományok fejlesztésében, s amely történelmi helyzetéből kifolyólag a gyakorlat, az élet valósága, az ember megismerése felfordult érdeklődésével. A polgárság ezen törekvése természetesen szembeállította a polgári életforma követőit az egyház vezetőivel, az egyház hagyományos rendszerével, és a feudális nemesség érdekeivel. Már a XIV. században egyre többen és egyre hangosabban merték kritizálni az egyház dogmatikus tanait, állításait, szentnek tartott berögződéseit. A két legismertebb egyház-kritikusnak Husz János (1369–1415) cseh, és John Wycliffe (1324–1384) angol vándorprédikátorokat tekintjük. Wycliffe az oxfordi egyetemen teológia tanára, és felszentelt papja. Prédikációi nyomán egész tömegek – és talán először a történelemben a nők sokasága – fordult a Biblia olvasása és tanulmányozása felé. Wycliffe támadta a papság gazdagságát, vitatta az egyház hatalmát, és megkérdőjelezte a katolikus egyház egész szentségi rendszerét is. Tanai miatt a főpapok végül száműzték Oxfordból, ugyanakkor lelkészi állását haláláig megtarthatta. Husz János szintén egyházi személy volt, a prágai egyetem magisztere és Wycliffe kortársa (bár Husz alig 15 éves volt Wycliffe halálakor). Az utókor úgy emlékezik rá, mint Wycliffe tanainak folytatójára.¹

Wycliffhez hasonlóan megkérdőjelezte a szentségeket és a pápa világi befolyását, illetve tévedhetetlenségét. Pártolta, hogy ne csak a papok, hanem az egyszerű hívek is áldozhassanak két szín alatt (bor és ostya), illetve mindenhol a latin helyett anyanyelvi miséket tartsanak. A szentségekkel, a pápával, az anyanyelvi misézéssel és a két szín alatti áldozással kapcsolatos tanai egy az egyben megjelennek

---

¹ Harmat Árpád Péter. A reformáció. // [Elektronikus forrás]: <http://tortenelemcikkek.hu/node/146> (utolsó látogatás 2023.11.22.)

majd a 100 évvel későbbi reformációban is. Ám Husz korában még nem álltak széles tömegek és hatalmasságok a felsorolt reformok mellé, így a konstanzi zsinat a pápa és Zsigmond a császár kezdeményezésére, végül 1415-ben máglyahalálra ítélte.

Ugyanakkor a XVI. század kezdetére a reneszánsz által megtestesített új, világiasabb és kritikusabb gondolkodásmód, illetve a polgárság, mint új, megerősödő társadalmi réteg mellett a nemesség is egy lassú átalakulás küszöbére érkezett. Főleg a német területeken szemet vetett az egyházi vagyona, egyre erősebben követelte önállóságának, jogainak tiszteletét az uralkodókkal és egyházi főméltóságokkal szemben. Ehhez tartozik az is, hogy a világi uralkodók is egyre kevésbé fogadták már el az egyház abszolút és egyetemes hatalmát.

A XVI. század egyik híres mondása szerint: „Erasmus rakta le a tojást és Luther költötte ki”. Rotterdami Erasmus (1466–1536), nagy hatású németalföldi humanista tudós, Ágoston-rendi szerzetes, filozófus és teológus volt, aki egymagában valóban nem tudta volna véghez vinni céljait, később úgy fogalmazott, hogy ha előre látta volna azt, ami elkövetkezett másképp írta volna meg saját könyveit. Az Európát átjáró érzés, tehát, hogy az egyháznak meg kell újulnia, a lehető legváltozatosabb volt, de a lényege ugyanaz. Erasmus igen tágan értelmezte azoknak az auktoroknak és műveiknek a körét, amelyből olvasói a keresztényember számára is követendő etikus viselkedési normákat elsajátíthatták. Teológiájának alapja tehát a Biblia volt, amellyel egyben a Luther sola scriptura jelszavának is megágyazott.¹

Nyugat-Európa a XVI. század elejére már több mint egy évszázada igyekezett megreformálni az egyházat, de mindeddig törekvései kudarcba fulladtak. Európa reformot akart, de forradalomban senki sem gondolkodott. Voltak, akik bármi áron fent akarták tartani az egyházban uralkodó állapotokat, másrészt ott voltak azok, akik úgy látták, hogy az egyház elesettsége egy mélyen gyökerező erkölcsi betegség.

---

¹ Rotterdami Erasmus. Beszélgetések a keresztény egyházzól. Ford.: Petneházi Gábor. – Szeged: Lazi Könyvkiadó, 2012. – 12. old.

III. FEJEZET

A Német Reformáció kibontakozása. Luther Márton élete, tevékenysége.

A középkori világképet megrendítő reneszánsz, a földrajzi felfedezések vagy a kontinenset fenyegető oszmán előre nyomulás mellett a legfontosabb változás a vallásosság iránti egyre növekvő érdeklődés volt. A modern történetírás a reformáció okait nem elsősorban a katolikus egyház hanyatlásában keresi, hanem sokkal inkább a XV. században megjelenő új vallási igényekben és a középkori egyházi struktúrák megreformálására való törekvésben látja. Az első jelentősebb egyházi reformok Itáliában és Spanyolországban jelentkeztek, ahol példás életű főpapok és elkötelezett világiak léptek fel az egyháziak tudatlansága és bűnös életmódja ellen. Emiatt a katolikus egyház XVI-XVII. századi történetét helytelen csupán az ellenreformáció kifejezéssel jellemezni, ugyanis a belső megújulásra irányuló katolikus reform már a reformációt megelőzően megjelent. Ezek a megújulási mozgalmak általában alulról indultak ki, legjelentősebb megnyilvánulási formáik a régi szerzetesrendek reformjai, laikus vallásos társulatok alapítása, ezektől inspirálva új típusú szerzetesrendek, mindenekelőtt a jezsuita rend születése, illetve az új vallási igényeket kielégítő, bibliai alapú és személyes hangvételű vallásos irodalom elterjedése voltak.¹

A katolikus egyház megújulását célzó mozgalmakból csak a reformáció hatására lett átfogó reformprogram, amelyet a Tridenti Zsinat (1545-1563) fogalmazott meg. A zsinat mindenekelőtt pontosította a katolikus egyház tanítását mindazokban a kérdésekben, amelyeket a reformátorok támadtak. Ennél is fontosabb volt, hogy rendelkezéseivel megszilárdította az egyházfegyelmet, a papság legfontosabb feladatául a lelkipásztori szolgálatot határozta meg. A reform letéteményeseivé a püspököket tette, akik személyesen feleltek a reformhatározatok végrehajtásáért, mely rögtön a zsinat után megindult. Ez a folyamat az egyes országokban nagyon különböző ütemben és hatásfokkal ment végbe.²

¹ Molnár Antal. Egyháztörténet. Keresztény egyházak. A reformáció Európában. A katolikus egyház a reformáció előtt. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/01800/01885/html/index5.html> (utolsó látogatás 2023.11.23.)

² Molnár Antal. Egyháztörténet. Keresztény egyházak. A reformáció Európában. A katolikus egyház a reformáció előtt. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/01800/01885/html/index5.html> (utolsó látogatás 2023.11.23.)

Németországban az egyház az 1500-as években valóban reformra szorult. A főpapság nemcsak elvilágiasodott, hanem mint az arisztokrácia tagja – mert más püspökök nem is lehetett – nem az egyház, hanem a főúri politika érdekeit tartotta szem előtt. A felsőbb klérus – akár származása, akár érdekei miatt – a főúri osztály érdekeinek volt kiszolgálója. De maga az alsó papság sem volt egységes. A szerzetesek és a papság között a feszültség egyre nőtt, aminek elsősorban anyagi okai voltak. A világi papok ugyanis a szerzetesek lelkipásztorkodása révén jelentős szolgáltatásoktól, stóladíjaktól estek el. A hívek és az egyháziak közötti viszony is igen megromlott, főként azért, mert a megerősödött és meggazdagodott polgárság az egyház anyagi kiváltságaiban, pl. adómentesség, és egyre jobban elterjedő gazdasági vállalkozásaiban (malmok, sörfőzdék, szövőüzemek stb.) igazságtalan konkurenciát látott. A római kúriával szemben az ellenszenv egész Németországban – még a főpapságot is beleértve – a tetőfokra hágott. Ennek legfőbb oka a pápai kúria pénzpolitikája volt. Az egyházi viszonyokra kedvezőtlenül hatott ki a fejedelmek főkegyúri joghatósága is, amely a német „*államegyház*” elnevezésű visszaélésben rajzolódott ki. A főkegyúri önkény nem ismert határt. A clevei herceg általános nézetnek adott kifejezést, amikor azt mondta: „A hercegségemben én akarok császár és pápa lenni”¹. A reformáció elterjedése valóban elsősorban a fejedelmek magatartásától függött. Ez viszont szintén a központi császári hatalom alá volt rendelve, amely éppen ebben az időben érte el mélypontját. V. Károly császár (1519–1556) Franciaországgal folytatott háborújában a német fejedelmek segítségére volt utalva, öccse, I. Ferdinánd török elleni segélyt pedig szintén Németországtól várta. Ehhez jött még az a körülmény, hogy a francia udvar és a pápa Spanyolország és a német császárság egyesülésében Európa veszélyét látta. A pápa tehát politikai okokból vonakodott eleinte a reformáció ellen erélyesen fellépni, hiszen az a német császár helyzetét gyengítette. A reformáció kibontakozását és elterjedését, mint az evangélikus egyháztörténész, K. Heussi találóan megállapította, lényegében a politikai helyzet tette lehetővé: a császári központi hatalom meggyengülése és a német fejedelmek önállósuló – önálló államot és „*államegyházat*”

---

¹ Johnson Paul. A kereszténység története. – Bp.: Európa Könyvkiadó, 2012. – 230. old.

alkotó – törekvése.¹ Ugyanez vonatkozott Európa többi államára is. Ott, ahol erős központi hatalom volt és az a reformációnak ellenállt, mint pl. Franciaországban és Spanyolországban, nem is tudott a reformáció elterjedni. De ahol a központi hatalom meggyengült, mint pl. Lengyelországban és Magyarországon, vagy pedig egyenesen az új mozgalom mellé állt, mint Szászországban, Angliában és a skandináv államokban, ott a reformáció csakhamar tért hódított.

A pápák egyik nagy problémája volt a fizetéseketelenség. A növekvő költségek fedezetére folyamatosan emelték a feloldozások és búcsúcedulák árát. Az adminisztráció hiányos volt, a pápára hárult ezért a felelősség. De nemcsak a pápák szorultak kölcsönre, hanem még a királyok is és így a bankokhoz fordultak. Hohenzollern Albert herceg mainzi érsek, a brandenburgi választófejedelem testvére, tisztségeinek elismerése érdekében szintén hatalmas fedezetre kellett szert tennie, ezért hatalmas összeget vett fel az augsburgi Fuggeroktól. Az adóság biztosítékeként elvállalta, hogy egész Németországban meghirdeti az egyházi búcsút, amit nemrégiben hirdetett ki a pápa a római Szent Péter-templom építésének javára. A bevételekből származó pénzt részben a pápai építkezésre, részben Albert érsek törlesztéseire fordították. A búcsúárusítás szerint bűnbocsánatot kapnak, „mikor a pénz a ládikába hullik, a lélek a tűzből menten kihullik”.² Ahol pedig megtiltották ennek a búcsúnak megvásárlását, azok az emberek átmentek néhány mérföldnyire, szomszéd városokba érte. Luther Márton, a wittenbergi egyetem Szentírás-professzora már több éve súlyos problémának tartotta a búcsú tanát és gyakorlatát. Fájdalommal töltötte el, az ahogyan a tanulatlan embereket azzal áltatták, hogy megvásárolva a búcsút nem kell többé bűnbánatot tartani. Mindennek következtében mindenszentek estéjén, 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom kapujára kifüggesztett egy plakátot, melyen Vitatkozás a búcsú erejéről címen 95 tézis állt.³ Kijelentette, hogy azokat kész nyilvános vitában megvédeni. Nem volt Luthernek semmiféle forradalmi szándéka a

---

¹ Csia Lajos. Az örök reformáció. – Bp.: Szászország Kiadó, 1995. – 75. old.

² Diarmaid MacCulloch. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. – 165. old.

³ A 95 tétel, írta és közzétette Luther Márton (1483–1546) német reformátor 1517. Október 31-én wittenbergben, a vártemplom kapujára szögezve // [Elektronikus forrás]: <http://mek.oszk.hu/00200/00203/00203.htm> (utolsó látogatás 2023.11.23.)

tézis kifüggesztésében, a teológusok figyelmébe ajánlotta leginkább. A tézisei megmutatták, hogy mennyire eltökélt ember, ezzel a kérdéssel állt elő: „A pápa, akinek vagyona ma bármely személytől nagyobb, miért nem építi meg a Szent Péter-templomot a maga, mintsem a szegény keresztények pénzéből?”. Ő úgy állítja, hogy ha a pápa tudná, mi történik, „inkább romokba hagyná a templomot, mintsem nyájának csontjából és húsából építse fel”.¹

3. 1. Luther Márton, mint a reformáció vezéralakja.

A német származású Luther Márton (1483–1546) szerzetes volt és teológia professzor a wittenbergi egyetemen. Thüningiai parasztcsaládból származott, apja bányász volt, ami akkor még kicsiny kézművesvállalkozásban való részesedést jelentett. Luther végig járta a szokásos középkori kemény iskoláztatást, de az erfurti egyetemet is, amelyet már erősen átalakított a humanista áramlat, s aztán Ágoston-rendi szerzetes lett. Tanulmányai küzdelmet és szenvedést jelentettek számára, amilyent az itáliai reneszánsz nem ismert; az egyéni értelem, lelkiület küzdelmét a skolasztika hatalmas épületével. Az értelem és érzés teljes autonómiájára bízta a túlvilági boldogulást, hanem „a hitre, Isten Irgalmasságában, Krisztus által”.²

Amikor Rómában járt, még maga is térdre csúszott fel a „szent lépcsőn”, a bűnbocsánatot kereső zarándokokkal együtt, de a Kúria pénzügyi üzemének közeli megismerése döntő hatással volt reá. Több más búcsúhirdetéssel kapcsolatban akkor folyt Németországban a Péter-templom céljaira szánt búcsúcédulák árusítása, a Kuria, a mainzi érsek és a Fugger-bankház közös üzlete. Luther, ekkor már a wittenbergi egyetem tanára, a kor tudományos vitáinak szokása szerint 1517-ben 95 tételt szögezett ki a vártemplom kapujára: a külsőleges s a bensőséges, az üres és valódi jöttet különbségéről, a bánatnélküli búcsú érvénytelenségéről. Arról, hogy a búcsú csak az egyházi büntetéstől mentesíthet és hogy a Krisztusban való mély hit az egyedüli módja

¹ Dieckmann Guido. Luther, aki megváltoztatta a világot. – Debrecen: Superbook Alapítvány, 2005. – 45. old.

² Virág Jenő. Dr. Luther Márton önmagáról. – 33. old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/02500/02567/02567.pdf> (utolsó látogatás 2023.11.24.)

az isteni kegy megszerzésének, s az egyház nem kieszközölője, hanem csak kihirdetője a kegyelemnek. A tételeket Luther latinul írta, csak teológiai vitának szánta.¹

Luther a kilencvenöt tézisének kitűzésekor már 34 éves volt, nyílt jellemű, zavarba ejtő tekintettel, kemény, parasztos alkatú. Gyors észjárású, határozott, komoly és állhatatos. Mindig megmaradt parasztnak és nem is szégyellte származását. Ha kellett volt ő közönséges, kemény és durva, de jó humorú, tudott nevetni is. Luther Márton 1483-ban született egy istenélő és tehetős bányász gyermekeként a szászországi Eislebenben, az erfurti egyetemen tanult, majd úgy döntött, hogy belép az Ágoston testvérek rendjébe. Ebben a rendházban nyoma sem volt semmilyen züllésnek. Itt Szent Ágoston tanulmányozásában mélyült el és beleszeretett az írásba. Luther nem humanista volt. Még a reformok kezdetén volt, amikor úgy vélte, helyénvaló, ha ő is görögösen írja a nevét, Erasmus, Melanchton és a többi humanista módjára Eleutheriusnak nevezte magát. De csak ritkán használták. Luther német és nacionalista, a nép fia. Szép hangon énekelt és még laton is tudott játszani. Egész életében saját módszerei és felfogása szerint tudóskodott, nem törődött az elegáns megfogalmazással és nem érdekelték a régi dokumentumok pontos szövegei sem. De 1516-ra, sőt már korábban is magáévá tette a teológia eszményeit. A keresztény igazsághoz akart visszatérni, magához a Szentíráshoz. 1512-ben lett a Szentírás doktora és professzora, amikor már az Ágoston testvérek wittenbergi rendházában élt. Jó szerzetes volt Luther, buzgón böjtölt és imádkozott. De gyakran kételyek gyötörték: „Igyekeztem, ahogy csak lehet, hogy megtartsam a regulát. Gyakran tartottam bűnbánatot és listát készítettem vétkeimről. Újra és újra meggyóntam őket. És mégis lelkiismeretem gyakran gyötört. Azt mondta nekem: „Itt még fogyatkozásod van, ezt még nem bántad meg eléggé”, lelkiismeretem kétségeit emberi hagyományokkal akartam gyógyítani, de egyre nyugtalanabb lett lelkiismeretem”². Lelkiállapota vallásosnak mondható inkább, mint betegesnek. Belebetegedett abba a gondolatba, hogy Isten igazságos.³

¹ Vári Albert. Tanulmányok Luther irataiból. – 6. old. // [Elektronikus forrás]: https://epa.oszk.hu/02100/02190/00477/pdf/KM_1907_1_011.pdf (utolsó látogatás 2023.11.25.)

² Friedenthal Richard. Luther élete és kora. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1973. – 32. old.

³ Luther Márton. A római pápaságról. Egyházreformáló iratok. A római pápaságról. A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében. – Aeternitas, 2004. – 54-55. old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/02700/02707/02707.pdf> (utolsó látogatás 2023.11.24.)

A XX. századi kutatások elemezték Luther 1513–1518 közötti előadásait a Bibliáról. Ezekben az években mélyült el, vált egyre érettebbé és pontosabbá szemléletmódja: „Az igaz ember pedig hitből fog élni”¹. A bibliai ígéret erkölcsös személyiségét a lehető legmélyebben ragadta meg. Úgy vélte, hogy Krisztus igazságossága azoknak adatik meg, akik belé vetik bizodalmukat. A hitet annak a csatornának nevezte Luther, melyen keresztül az Üdvözítő kegyelme beárad az elgyötört lélekbe békét és új bátorságot adhat. Az emberi szív túl romlott ahhoz, hogy megmentse önmagát, a bűnbocsánat az ajándék, amit nem lehet kiérdemelni. Az egyházzal pedig a következő képen fogalmaz: „Bizonyos vagyok benne, hogy az egyház soha nem fog megújulni, amíg ki nem hajítjuk a kánoni törvényeket, a skolasztikus teológiát, a jelenlegi módon tanulmányozott filozófiát és logikát, és nem teszünk valami mást a helyükbe”.²

A 95 tézis nem említi a hitből való megigazulás tanát. A búcsú ellen intézett támadás mégis az „Én teológiámból” nőtt ki, az Isten kegyelmét hirdető Pál apostoli meggyőződéséből. Luther szerint a búcsú azért veszedelmes, mert az egyszerű lelket félrevezeti. Ez mindössze a korabeli keresztény tanítás súlyos belső megromlása. De mégsem a búcsút támadva jutott el a hitből való megigazulás tanításához, hanem éppen ellenkezőleg – a hitből való megigazulást alkalmazta a búcsúra. Luthert Róma elleni támadás vezetőjének titulálták a búcsú támadásáért, ami neki nagyon nem tetszett. Talán magát Luthert még el lehetett volna hallgattatni, de a mögötte felsorakozott követőit már nem. Egyik ilyen hű követője Spalatin, egyben barátja és támogatója. Frigyes szász választófejedelem is védelmébe vette. Téziseit egész Németországban terjesztették, sorra jelentek meg támogatói, a közvélemény is melléjük állt. Folyt az egyházi hatóságok elleni harc és egyre sikeresebb volt. A németek haragja a távoli Róma bosszantó hatalmaskodása miatt hirtelen áradatként zúdult előre Luther nyomában. Tetzl, aki a búcsú nagy hirdetője volt, és Rómában avattak a teológia doktorává, az erőszaktól való félelmében még az utcára sem mert kimenni. Majd 1518-ban az augsburgi birodalmi gyűlésen számos panasz hangzott el Róma németországi

¹ Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. – 240. old.

² Friedenthal Richard. Luther élete és kora. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1973. –214. old.

zsarnokoskodása miatt. Luther itt 1518. október 12-14 között jelent meg és nagy fenyegetettségben volt.¹ Nem akartak a búcsúról vitázni, főként Cajetan bíboros, aki utasította is Luthert, hogy vonja vissza téziseit, vagy akkor viselje következményeit. Nem adta fel, bár szerény volt, de ugyanakkor eltökélt is. Inkább meghalt, minthogy visszavonja téziseit. Az éjszaka folyamán ezért barátai kimentették Augsburgból. Luther véleménye: „Ha a hűség egyet jelent a pápa elleni támadással, akkor meg kell támadni a pápát”. Meg is támadja a római Szentszék isteni elsőbbségét és tévedhetetlenségét, úgy, hogy kinyomtatja a Cajetannal való beszélgetésének feljegyzéseit és azt kommentárral is ellátja.² 1518. november 28-án ünnepélyesen fellebbezést tesz közzé. X. Leó tanácsadói még nem készültek fel a visszavágásra. Majd megbízták a német nemes urat, Karl von Miltitzet, hogy Frigyes választófejedelemnek vigye el a pápai kitüntetést, az Arany Rózsát, és szerezze meg ezzel a támogatását Luther ellen. De ő először az augsburgi Fugger-bankban helyezte letétbe. Rábeszélte Luthert, hogy írjon levelet X. Leónak és 1519. március 3-án meg is teszi, melyben alázatosan szólítja meg a római Szentszékét, de ebben semmit sem von vissza. Tizenhat hónappal 1517 októbere után Luther még mindig a pápát tartotta az egyház fejének és hű társaihoz. Még 1519 márciusában sem gondolták őt eretneknek a középkori teológusok. 1519-ben a papság történetének tanulmányozásával foglalkozik Luther, és a Biblia tanulmányozása meggyőzte őt arról, hogy helytelen a búcsú. Elkezdte a pápa és a Biblia tekintélyét szembe állítani, mondván, hogy a pápa nem isteni jogon feje az egész egyháznak. Hanem az egyházban a legfőbb hatalom az egyetemes zsinatot illeti, a pápa pedig csak az egyetemes zsinat első szolgája. Érvelésében Johan Ecknek, a kor legkiválóbb kritikusa, vitázója lendíti tovább. Luther szilárd és elkötelezett szelleme az igazságra vágyott, nem a győzelemre. Még úgy tanulta Luther, hogy Husz eretnek, de mégis szerinte néhány dologban igaza van. Egyre jobban megbizonyosodott, hogy feloldhatatlan az ellentét a Biblia korának egyházi vezetői között, az Isten igéjében tanított igazság és a pápa vezette egyház emberi hagyományaiban tanított tévedések között. 1520 februárjában Lipcsében kijelentette:

¹ Dieckmann Guido. Luther, aki megváltoztatta a világot. – Debrecen: Superbook Alapítvány, 2005. – 69. old.

² Friedenthal Richard. Luther élete és kora. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1973. – 207. old.

„huszíták vagyunk mindannyian, anélkül, hogy tudnánk róla – Szent Pál és Szent Ágoston is azok voltak”.¹ Ekkor ő már híres ember volt. Kaptak a munkái után, nőtt az olvasóközössége német és latin pamflettekkel árasztja el, kifejezései indulatosak, ahogy ő maga is. Saját magáról is úgy ír, hogy természetéből fogva forróvérű.

Az 1520-as esztendő írásai közül 3 kiemelkedő – A német nemzet keresztény nemességéhez (német nyelvű), Az egyház babilóniai fogságáról és A keresztény ember szabadságáról (latin). Az első értekezés volt a leghatásosabb és legforradalmibb. Felszólítja Németország fejedelmeit, hogy hivatali tisztségükkel élve reformálják meg az egyházat, a királyoknak és fejedelmeknek be kell avatkozniuk és végrehajtani a reformot. A reform pedig mindaddig lehetetlen, amíg a pápa hatalmát meg nem semmisítik Németországban. Minden téren reformot kell végrehajtani: oktatásban, szokásokban, törvényekben, mindenhová be kell iktatni a Biblia tanait. A második irat a 7 szentségről szóló tanítást támadja. A harmadik pedig a pápának van címezve, ebben Luther újrafogalmazza a hitből való megigazulás tanát és ennek következményeit.²

1520 nyarán egész Németország Luther mögött állt. 1520. június 15-én X. Leó pápa kiadja az Exsurge Dominus kezdetű bullát, amely Luthert, mint eretneket 41 tételben ítéli el és arra utasítja a híveket, hogy égessék el Luther könyveit és 2 hónapot ad Luthernek, hogy visszavonja nézeteit. Luther nyilvános fellépéssel utasítja vissza a bullát. 1520. december 10-én, reggel 9 órakor Wittenberg falai és az Elba partja között húzódó területen összegyűlt tömeg ünnepélyesen máglyára veti a pápa rendelkezéseit tartalmazó könyvet. Emiatt 1521. január 21-én Luther kiközösítése véglegessé válik.³

Miután V. Károly császár birodalmi átkot mondott ki Lutherre, Ferdinánd főherceg, a későbbi cseh és magyar király, majd császár Ausztriában is betiltotta az eretnek tanok írását és terjesztését.⁴ A teljes szakítás megtörtént, már csak harc jöhet, vagy teljes behódolás. A vita az európai politika színpadára lépett „Egész Németország forradalomban ég”, Luther: „Halál a római udvarra”.⁵ Ez már túlnőtt a professzorokon

¹ Walter Wilhelm. Luther jelleme. – Bp.: BIK, 2007. – 98. old.

² Friedenthal Richard. Luther élete és kora. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1973. – 271. old.

³ Wormsi ediktum (1521). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. –182 – 183. old.

⁴ I. Ferdinánd rendelete a lutheri írások terjesztése ellen (1523. március 12.). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 184. old.

⁵ Dieckmann Guido. Luther, aki megváltoztatta a világot. – Debrecen: Superbook Alapítvány, 2005. – 78. old.

és papokon, a parasztek megállították még az átutazókat is és megkérdezték, hogy „Márton oldalán állsz-e?”, aki nem, azt megverték. Ekkor V. Károly volt Spanyolország királya és a Német-római Birodalom választott császára, akinek német vér folyt az ereiben, X. Leót pedig ellenfelének tartotta, de hatalmát nagyban Spanyolország biztosította. Németországot csak úgy szakíthatta el Rómától, ha darabokra tépi saját birodalmát.

Luthernek 1521. április 18-án a császár jelenlétében kellett visszavonni tételeit. Ő azt válaszolta, hogy a sértéseieért bocsánatot kér, de a pápa elleni támadását nem vonja vissza, ezért elzavarták. Wartburg lett rejtekhelye. A Német Biblia, amely 1534-ben készült el Luther himnuszaival kiegészülve, a lutheránus reformáció egyik tartóoszlopa lett. A lázadót még így sem lehetett elhallgattatni, sőt Németországban számos szószéken hirdetni kezdték tanításait. Az ifjú humanisták, úgy, mint például Melanchthon, csatlakoztak Lutherhez. 1521. szeptember 29-én Melanchthon és néhány fiatal társa két szín alatt úrvacsorázott, kenyeret és bort is vettek magukhoz, ellentétben az addigi meggyőződéssel, az egy szín alatt való áldozásról és a papi nőtlenség betartásáról.¹

Németországban a központi kormányzat gyenge volt, a helyi hatóságok csak maguk erejében bízhattak, a parasztek keserűek és csalódottak voltak, parasztlázadások zajlottak. Bár Luther is utálta ezt a zűrzavart, de ő is a központi kormányzat ellen lépett fel. 1524–1525 egész Dél-Németországban parasztfelkelések törnek ki, méltányos törvények bevezetését kérték:² a röghöz kötöttség feloldását; a földesurak zsarnokoskodásának eltörlését; szabad lelkészválasztási jogot; faluközösség közös birtokainak visszaadását.

A felkelést a német birodalmi kormányzat leverte, a fejedelmek nagyobb erőre kaptak, Luther és mozgalma súlyos vereséget szenvedett. Luther maga is parasztnak született, jól ismerte a parasztek nyomorúságait, elítélte a földesurak zsarnokságát, de

¹Luther válogatott művei 7. Levelek. Szerk.: Csepregi Zoltán. – Budapest, 2013. – 22-23. old. // [Elektronikus forrás]: <https://core.ac.uk/download/pdf/78472912.pdf> (utolsó látogatás 2023.11.25.)

²A parasztek 12 cikkelye (1525). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 21 – 24. old.

a fegyveres harcot is gyűlölte, szerinte a keresztények egyetlen útja a békés és kitartó érzés. Luther Németország prófétájaként kezdte, 1524-ben egy nagy párt prófétája.

Összegezvén, a lutheri reformáció nem készült a társadalom felbontására, az egyéni értelem és lelkiület érvényesülését a társadalom kialakult kötöttségein belül képzelte el. Lutherével csaknem egyidőben, fellépésétől függetlenül is, indult meg Zwingli Ulrik (1484–1531) mozgalma Svájcban. Humanista teológus, aki a búcsúk, a Mária-tisztelet külsőségei és a zsoldos-élet, a vezető patriciusság e néprontó üzlete ellen izgatott s 1523-ban Zürich városát rábírta tanainak elfogadására. Svájc társadalma racionálisabb a németnél, a szokásszerű fejlődés kevésbé masszívan. A vallásújítás itt tehát a társadalom gyors átalakításának kísérletével járt, mint ahogyan Firenzében is demokráciát akart alapítani Savonarola, csak hogy itt mégis tartósabb a mozgalom. Míg Luther csak az ellen küzd, ami szerinte az Írással ellenkezik, a svájci reformáció az Írás alapján őskeresztény társadalmat konstruál, az egyházi s a világi élet szervezetét azonosítja. A község a hívők együttese, a lelkész csak szakembere a községnek, de ezért kérlelhetetlen ellenőre, esetleg parancsoló ura is. A bűnbeesés egyenlő a társadalomból való kizárással, más hitnek vallása a gyűlöletes Istentagadással. Luther konzervatív, az értelem nála alázattal meghajlik az Írás szó szerinti szövege előtt, elmélyülő hittel; a társadalom szervezetében a Gondviselés tényeit látja. Zwingli radikális, a szent szövegből értelemszerű rendszert akar kiolvasni, s minden hagyományosat ennek alapján átalakítani. Zwingli szerint az úrvacsora csak jelképezi a Megváltó testét, emlékéit idézi fel bennünk, Luther a marburgi találkozón, 1529-ben, krétával felírta az Írás szavait: „Ez az én testem”, és visszautasította Zwingli kezét, amit könnyezve nyújtott békülésre. „Benned más szellem lakozik, mint bennem” – mondta Luther találóan. Nála az értelem ereje meghajolt a természetfölötti tekintély szava előtt, mint ahogyan az egyénit is csak a társadalom fennálló rendjén belül engedte érvényesülésre.

3. 2. Luther hatása és a lutheránus egyház kialakulása

1524 után a megosztott Németországban Luthert már csak erőszakkal, vagyis polgárháború árán lehetett volna félreállítani. A reformációt támogató fejedelmek a

„Protestáció”-t¹ terjesztették, melyben tiltakoztak a császár és a katolikus fejedelmek eljárásai ellen. Ebből származik a protestáns elnevezés. 1531-ben a protestáns fejedelmek és városok politikai szövetséget hoztak létre, Schmalkaldeni Liga néven, hogy szembe szállhassanak a császár és a katolikus többség elnyomásával szemben.² Még olyan kérdésekbe is beleavatkoztak, amely nem kizárólag vallási szempontúak. Ahol elkezdődtek a reformok, el kellett dönteni, hogy meddig mennek el vele. Az egyházi hivatalok és szentségek árusításának folyamatát kellett elsősorban leállítani és meg kell szüntetni a pápa hatalmát, az egyházi javadalmakat a lelkipásztori szükségletekre és a szegények javára kell fordítani. A vezérelv – a hitből való megigazulás tana lett, a szívre, lélekre, és a hitre került, a külső kultuszról és rituálékról. A reformációt végrehajtó államok és városok viszonylag könnyedén teheték meg az első lépéseket, mivel a szószékre felkerült a német nyelvű Biblia, a papoknak megengedték a nősülést, az érthetetlen szertartások háttérbe szorultak, az emberek német nyelvű énekeket tanultak, az egyházi javadalmakat megvonták azoktól a papoktól, akik magánmiséket tartottak. A Bibliára hivatkozó Luther Az egyház babilóniai fogságáról irt munkájában, 1520-ban 7-ről 3-ra csökkentette a szentségek számát – keresztség, eucharisztia, fülbegyónás.³

A lutheránus lelkészek azt tanítják, hogy a kenyér és a bor az Úr teste és vére. Ez a felfogás lett a vezérvonala annak a hitvallásnak, amelyet 1530-ban Melanchthon terjesztett be az augsburgi birodalmi gyűlés elé, ez, ahogy fogalmaz: „Ez nem csak az, amit tanítunk, ebben semmi sem ellenkezik a Szentírással, vagy a katolikus egyház tanításával, sem pedig a római egyházzal. Mi azokkal a visszaélésekkel szemben tiltakozunk, melyek valódi tekintély nélkül kerültek egyházunkba”.⁴

A lutheránus egyház megszervezésében jó példa volt Nürnberg esete, hogy mennyire természetesek voltak a változások, 1524-ben Luther hatása alatt új liturgiát vezetnek be, a lutheri tanok alapján. Luther nem talált ellenérvet arra vonatkozólag,

¹ Dieckmann Guido. Luther, aki megváltoztatta a világot. – Debrecen: Superbook Alapítvány, 2005. – 105. old.

² A Schmalkaldeni Szövetség (1531). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 184 – 185. old.

³ Friedenthal Richard. Luther élete és kora. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1973. –292. old.

⁴ Luther Márton. Az egyház babilóni fogságáról. Szerk.: Dr. Masznyik Endre. – Aeternitas, 2005. – 18-19. old. // [Elektronikus forrás]: <https://dokumen.tips/documents/luther-az-egyhaz-babiloni-fogsagarol.html?page=7> (utolsó látogatás 2023.11.25.)

hogy a fejedelem reformálja meg az egyházat, de azt semmiképpen sem akarta, hogy a fejedelem kezébe kerüljön a tanítás ellenőrzése. A püspöki hatalom megszűnt, jogköre a fejedelemre ruházódott át, elsősorban adminisztratív és jogi funkciókat jelentett ez.

Luther úgy vélte, hogy a tanítást a Szentírás kontrollálja, de egy olyan világban, ahol nincs vallási egység, az kontrollálja, aki a papság kinevezését is. Nagy területek változtak át katolikusból lutheránussá, majd lutheránusból kálvinistává, uralkodóik személyes hite vagy a politikai érdekek szerint. Mivel felszámolva a pápai és püspöki hatalmaskodást, utat nyitott a fejedelmeknek. Luthert mélyen megrázta az első szászországi egyházlátogató körútján tapasztalt tudatlanság (1528), s ezen felindulva írta meg Kis és Nagy káté-ját (1529), az egyiket a papság, a másikat a laikusok és a gyermekek számára, rövid magán- és asztali imádságokkal kiegészítve.¹ A német nyelvű Bibliához hasonlóan ezek is szerves részévé váltak a gyülekezeti tanításnak és a családok vallásos életének. Ugyanezt a célt szolgálták énekei. Luther régi vallási énekeket és dallamokat használt fel. Első énekeskönyve (nyolc német énekkel) 1524-ben jelent meg Wittenbergben, amit hamarosan újabb huszonnégy ének kiadása követett. Luther énekei nem tanító jellegűek, mentesek a teológia elvont nyelvezetétől, de lényegre törően fejezik ki a szív bizodalját és háláját.²

Luther híres mondásai közé tartozik: „Istennek meg vannak a maga rendeletei és zsinórmértéke. Ott van a tízparancsolat testünkbe, vérünkbe oltva. Velejük pedig: amit nem kívánsz magadnak, ne tedd azt embertársadnak. És ehhez tartja magát az Úr Isten; mert a mely mértékkel mérsz, olyannal mérnek neked. Az egész világ e zsinórmértékre van szabva; akik hát aszerint élnek és cselekesznek, boldogok lesznek; gazdagon megjutalmazza őket az Isten itt ezen életben, és e jutalomban éppúgy részesedhetik egy török és pogány, mint egy keresztyén.”³

Luther a nép gyermeke volt, és azért küzdött, hogy az igaz vallás eljusson az emberek szívéhez és otthonába; azt akarta megmutatni, hogy a vallás nem papi,

¹ Dieckmann Guido. Luther, aki megváltoztatta a világot. – Debrecen: Superbook Alapítvány, 2005. –172. old.

² Luther Márton. Előszók a Szentírás könyveihez. Szerk.: Fabiny Tibor. – Bp.: Magyarországi Luther Szövetség, 1995. – 11. old.

³ Ford.: Dr. Masznyik Endre. Luther aranymondásai. // [Elektronikus forrás]: <http://leporollak.hu/egyhtori/luther/irasok/LUTHASZT.HTM> (utolsó látogatás 2023.11.26.)

szertartási, klerikális dolog, aminek a templomban a helye, hanem az evangélium beáradása az életbe. De a bibliaolvasás még a XVII. században is meglehetősen ritka gyakorlat a falvakban (kivéve a tehetősebbeket). Viszont azzal, amit az egyszerű embereknek szánt, sikeresnek bizonyult; ezek: a német Biblia, a német mise, a német énekek és a német katekizmus. Csupán a wittenbergi Lufft nyomda több mint 100 000 példányban adta ki a Bibliát 1534 és 1584 között.¹

Luther küzdelmes életét 1546. február 10-én fejezte be szülővárosában meghitt baráti körben, akik hitvalló búcsúszavait is feljegyezték. Nyughelye a wittenbergi vártemplomban van legfontosabb harcostársa és közeli barátja, Philipp Melanchton sírköve mellett. Ő indította útjára a reformációt, és tapasztalatai, nézetei elválaszthatatlanok annak történetétől. Az az egyszerű, derűs és nyílt vallásosság, amely ekkor kezdett uralkodóvá válni Észak-Németországban, mindennél jobban jelzi Luther személyiségét és hatását. Műveltsége és hírneve ellenére mindig falusi ember maradt, fogalma sem volt a mesterkéeltségről. Ha kellett, tudott remény, keserű, közönséges, könyörtelen, makacs és vad lenni; ez az ő öröksége, mely jelentősen hozzájárult a németek és a lutheránus egyház megítéléséhez. Nevetése és dühkitörései egyformán erősen hatott. Ha dühöngött, sohasem a maga érdekei miatt tette; soha senkit nem tekintett a saját céljai eszközének. Gyűlölete az ő szeretett német népének elnyomóit és félre vezetőit és amikor kedves németjeiről beszél, mindig a szegényekre és tudatlanokra gondolt. Gyűlölte a látványosodást, és szinte gyermeki egyszerűséggel szólította meg a parasztokat is: Luther a népszerű prédikálás és az egyszerű tanácsadás zsenije.² Nyelve tele van képes kifejezésekkel, valósággal ontja a találó és humoros illusztrációkat, a mindennapos életből vett és ezért tökéletesen alkalmazható példázatokot. Énekei, német bibliafordítása, kátéi, liturgiája: ezek azok, amelyek a hitből való megigazulás tana mellett megteremtették ennek a sajátos kegyességnek, a családi és templomi istentiszteletnek a lutheránus hagyományát.

A németek emlékezete nem a szerzetes Luthert őrizte meg, hanem Luthert, a családapát. A parasztháború idején vette feleségül a néhai apácát, Katherina von Borát,

¹ Friedenthal Richard. Luther élete és kora. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1973. – 380. old.

² Walter Wilhelm. Luther jelleme. – Bp.: BIK, 2007. – 120. old.

akivel az ágostonos testvérek üresen maradt rendházába költözött. Házasságukban nyoma sem volt romantikának. A nagydarab és szerényen öltözködő Katherina kiváló és szorgalmas háziasszony. „De – mondja Luther – az én Katámat sem Franciaországért, sem Velencéért el nem cserélném, mert őt Isten adta nekem, és más asszonyoknak sokkal több hibája van, ő viszont hű hozzám és gyermekeimnek jó édesanyja”¹. A jellegzetes visszaemlékezések szerint Luther családfőként ül az asztal végén, körülötte barátai és tisztelői, akik figyelmesen hallgatják, amint a teológiáról szónokol, politizál, vagy éppen tréfálkozik. Barátai írogatni kezdték Luther megjegyzéseit. Húsz évvel Luther halála után az egyikük, név szerint Aurifaber kiadott egy válogatást a különböző gyűjteményekből, *Asztali beszélgetések* címen.² A könyv, mint történelmi forrás teljesen megbízhatatlan, más szempontból viszont egyedi és hiteles képet ad Lutherről, az emberről és a hittudósról. Aki meg akarja érteni Luther személyiségét és szellemét, nem nélkülözheti. Luther a szó igazi értelmében: nagy lélek. Mindeközben a svájci völgyekből Itália felé, a Rajna mentén Franciaország és onnan Hispánia, a déli hegyeken át Csehország, Magyarország és Ausztria felé, a tengeren túl Anglia, Skócia és Skandinávia felé terjed tovább a lutheri vihar. A sikeres lázadások újabb lázadásokat szülnek, amelyek a reformáció terjedését jelentették.

3. 3. Luthert követő reformátorok

Zürichben ugyanúgy ment végbe a reformáció, mint a Német-római Birodalom szabad városaiban. A város vezető polgárai a reformációs eszmék hatása alá kerültek; amikor a konstanzi püspök megpróbált beavatkozni, szembefordultak vele, majd megtagadták hatalmát; a városi tanács elrendelte az egyházközségek és parókiák reformját: a vezető lelkészek tanácsára megengedték a papok nősülését, eltávolították a babonás képeket és ereklyéket, bezárták a kolostorokat és jövedelmüket az iskolák javára fordították, a latin mise helyett bevezették a nemzeti nyelvű és egyszerű liturgiát. A folyamat 1522-ben kezdődött és 1525-re véget is ért. Ezt követően városi tanács –

¹ Friedenthal Richard. Luther élete és kora. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1973. – 425. old.

² Horst Beintker. Krisztus tanúja: Luther élete. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1993. – 25. old.

más városokhoz hasonlóan – hozzálátott a közerkölcsöket szabályozó törvények reformjához.

Ulrich Zwingli (1484–1531) azt állította, hogy reformja Lutherétől függetlenül indult, s hogy már azelőtt reformatori tanításokat hirdetett, mielőtt Lutherről hallott volna. A bizonyítékok vizsgálata nem támasztja alá teljesen állítását. Zürich, az összes többi szabad birodalmi városhoz hasonlóan, a lutheri forradalomtól kapta az ösztönzést, és egy időben maga Zwingli is erősen érdeklődött Luther eszméi és módszerei iránt. De mivel mindenütt ugyanaz volt a hajtóerő, abban sem volt különbség, hogy az egyházi hatóságoktól a Szentíráshoz fordultak. A reformációt nem Luther indította el, hanem az egyháznak azokból a külső és belső szellemi állapotaiból fakadt, melyek Luther fellépését lehetővé tették. Lutherhez hasonlóan Zwingli is Erasmustól tanult, de Luthernél jóval odaadóbban. Tetszett neki a gondolat, hogy a reform ügyét gúnyolódással kell sürgetni. Zwingli sokkal szellemesebb, filozofikusabb és képzetesebb, mint Luther, viszont kevésbé mély és vallásos. Az egyház megreformálásának vágya az ő esetében inkább a humanista követelése, aki gyűlöli a maradiságot, aki küzdve védelmezi népének lelkét. Zwingli kevésbé pesszimista az emberi természetet illetően és sokkal bizakodóbb a kiváló pogányok örök sorsa felől. De nemcsak humanista. Amikor Erasmus hatására a görög egyházatyákat tanulmányozza és Szent Ágoston hatása alá kerül, ugyanazokat a vallási belátásokat és szükségeket ismeri fel, melyeket Luther a szívében viselt. Sem Zwingli, sem Kálvin nem engedték, hogy barátaik gondolataikat csodáló és utánzó tanítványként a szívükbe lássanak; az emberek hűségét szellemük hűvös erejével nyerték meg. Luther mindig a szív embere maradt, belső érzéseit és gondolatait mindig láthatóvá tette, és társait sokkal inkább erkölcsi nagyságával, mintsem ész érvekkel nyugözte le.

Zwingli kevésbé tisztelte a múltat és az istentisztelet hagyományos formáit, mint Luther. A zürichi templomok belsejét átalakították. A kegytárgyakat és orgonákat eltávolították, a képeket és szobrokat eladták vagy összetörték, az épségben maradt oltárokról minden díszítést leszedtek, s az új, német nyelvű úrvacsorai rendtartás (1525) nyomaiban sem emlékeztetett a középkori liturgiára. A prédikáció és az imádságok után kovásztalan kenyeret és bort helyeztek a főhajó közepén álló asztalra,

amelyet körbevett a gyülekezet. A lelkészek mindig a gyülekezettel szembe fordulva álltak, laikus öltözetet viseltek, s a nagy fatányérokra helyezett kenyeret körbehordták a padokban csendesen ülő embereknek. Zwingli az egyéb istentiszteletek számára szinte semmiféle liturgiát nem vázolt fel, ezek gyakorlatilag néhány imádságból és egy prédikációból álltak.¹

Luther szilárdan hitte, hogy az istentiszteleten semmi sem ellenkezhet Isten igéjével. Ám konzervatív felfogásából fakadóan megengedhetőnek tartotta mindazt, amit a Szentírás nem tiltott egyértelműen, nem kívánta eltörölni az úrfelmutatást vagy az eucharisztikus öltözetet. Zwingli is úgy hitte, hogy az istentiszteleten semmi nem történhet Isten igéje ellenére, ám meggyőződéséből másra következtetett.² Szerinte a Szentírás egyértelműen közölte, hogy mi történjen az istentiszteleten. Tehát a svájci templomok belsejének és az ott folyó istentiszteleteknek a megváltoztatása sokkal forradalmibb, mint Észak-Németországban. Luther hatására számos lutheránus gyülekezetben virágzott a himnuszéneklés.

A svájci gyülekezetek nem tartották a Szentírással egyezőnek a himnuszokat, és a zsoltárok verses változatát vezették be. A lutheránus egyházakban továbbra is szentségnek tartották a fülbegyónást; a svájci egyházak nem tiltották a lelkész előtt tartott egyéni bűnbánatot, de szerintük a Szentírás nem igazolta ezt a szentséget, mely amúgy is lehetőséget adott a papi hatalmaskodásra, vagyis a korrupcióra. A felfogásbeli és elvi különbségek az úrvacsoratan kapcsán kezdtek élesen kiütközni.

Életének utolsó négy évében, ellenfelei és néhány kollégája nyomására, Zwingli néhány pozitív megállapítást is tett. A jelek, bár a távollévő (Krisztus) jelei, hathatós és kegyelemhordozó jelek, az isteni lélek egyetemes jelenlétének sajátos módjai és azt az ajándékot állítják középpontba, amelyben akkor részesedünk, amikor imádkozunk érte. Zwingli sohasem fogadta el azt a hagyományos tanítást, hogy az úrvacsorában az Úr ember mivolta valósággal közöltetik a hívő lélekkel.³

¹ Csohány János. Az egyháztörténelem alapvonalai. – Debrecen: Debreceni Református Teológiai Akadémia, 1998. – 108. old.

² Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. – 195. old.

³ Luther Márton. Az egyház babiloni fogságáról. Szerk.: Dr. Masznyik Endre. – Aeternitas, 2005. – 16-18 old. // [Elektronikus forrás]: <https://dokumen.tips/documents/luther-az-egyhaz-babiloni-fogsagarol.html?page=7> (utolsó látogatás 2023.11.27.)

Luther úgy vélte, hogy Zwingli megfosztja a hívő keresztényeket attól a vigasztaló bizonyosságtól, amit az evangélium ígér, és racionális érveket alkalmaz egy olyan misztériummal kapcsolatban, mely minden érvelésen felül áll. Számára Zwingli nem hívő ember. Hessein Fülöp tartománygróf, akinek politikai szempontból égetően fontos volt a protestánsok egysége, 1529-ben konferenciát hívott össze Marburgba, abban a reményben, hogy a felek békés vitában újra közös nézetre jutnak. Marburgban Luther, Zwingli, Melanchthon, Bucer, Oecolampadius és más vezető teológusok gyűltek össze.¹ Sok mindenben meg is egyeztek, de az úrvacsora kérdésében nem jutottak előrébb, s a protestánsok közti szakadék tovább mélyül. Aztán a Rajna-vidéki és németalföldi városok hittudósai Zwingli és Oecolampadius véleményét fogadták el s nem Lutherét, az ottani gyülekezetek is inkább Zürich, mint Wittenberg útmutatására és irányítására támaszkodtak.

Martin Bucer (1491–1551), Strasbourg reformátora pályafutásának nagy részét azzal töltötte, hogy megpróbálja összebékíteni a zwingliánusokat és a lutheránusokat. A nagy közvetítőkhöz hasonlóan ő is hajlamos volt az hinni, hogy a megfelelő megfogalmazása kibékíti a vitázó feleket. De Bucer nemcsak diplomata vagy közvetítő, álláspontja minden esetben elvi, s ő a protestánsok egyik legműveltebb és legokosabb hittudósa. Eleinte Luther követője, majd elfogadja Zwingli érveit, azt, hogy a lelki ajándékokat nem lehet fizikailag felfogni, a részesülés módja a hit. Az isteni ajándék nem a kenyérben és a borban (vagy alatt) adatik – e tekintetben Zwinglinek van igaza. Ám a jegyekkel feloldhatatlanul együtt adatik- tehát, amikor a kenyér a testnek adatik, az isteni ajándék is a hívő léleké lesz. Ez az isteni ajándék az Úr embersége, ahogy azt a katolikus egyház hirdeti. Tehát Luthernek is igaza van abban, hogy objektív ajándék adatik az úrvacsorázónak, és Zwinglinek is igaza van, hogy a hitetlen ember nem vesz magához semmi mást, mint puszta kenyeret. Nagy vonalakban ez az a tanítás, amely később „recepcionizmus” néven vált ismertté és idővel a nem lutheránus protestantizmus klasszikus tételévé lett. Ennek egyik változata a kálvinista úrvacsora tan, Kálvin Jánosról, 1538 és 1541 között Strasbourgban Bucer mellett

---

¹ Chandwick Owen. A reformáció. – Budapest: Osiris Kiadó, 2003. – 77. old.

dolgozott.¹ A birodalom megannyi városához hasonlóan Genf is egyre függetlenebbé vált, bár ebben Nürnberg, Strasbourg vagy Zürich messze megelőzték. 1535 végére Genf protestánssá válik. Független, bár függetlenségét ekkor még Bern szavatolja. 1536 nyarán a Párizsból Strasbourgba, a Franciaországból elűldözött protestánsok menetsvárába tartó Kálvin átutazott Genfen.

---

¹ Staedtke. Kálvin János, megismerés és formálódás. – Vásárosnamény: Vásárosnaményi Református Alapítvány, 2009. – 17. old.

IV. FEJEZET

Franciaország a Reformáció korában.

A nyugati keresztény egyház válsága miatt a XVI. századi elején kibontakozó egyházi reformkísérlet, a reformáció a kapcsolódó társadalmi és politikai törekvések révén egyházszakadáshoz és a kora újkori Európa történetét meghatározó fegyver konfliktusokhoz vezetett. A reformált keresztény felekezetek közül a svájci reformáció Franciaországban is elterjedt és olyan vallásháborúk és királyi intézkedések sorozatának elindítójává vált, amelyek hosszú távon hatással voltak az ország fejlődésének irányára is.

Franciaország a középkor és kora újkor fordulóján – a százéves háború viszontagságait kiheverve – újból fejlődési szakaszba lépett. A késő középkori visszaesést követően a népesség ismét elérte a XIV. század eleji 18-19 millió főt, ugyanakkor maga a francia társadalom továbbra is megőrizte feudális jellegét: túlnyomó része, mintegy 80-82% jobbágy származású volt, 15%-ra tehető a városokban élő polgárság, míg 2%-ra a vidéki birtokaikra visszavonuló nemesség aránya.¹

A népességnövekedés pozitív hatással volt a mezőgazdasági termelésre, ugyanakkor a kora újkori ár forradalom – azaz a mezőgazdasági termékek lassú, de tartós drágulása az ipari termékekkel szemben – a XVI. század második felétől itt is érvényesült és élelmezési válsághoz vezetett. A mezőgazdasággal párhuzamosan a kereskedelem is ismét szárnyra kapott, a gyarapodó, vagyonosodó polgárság körében pedig a hitbeli és egyházszerkezésre vonatkozó elképzelései miatt könnyen teret nyert a reformáció svájci ága, a kálvinizmus. Párizs, Meaux és Lyon a könyvnyomtatás európai fellelegváraivá emelkedtek, kiváló eszközt biztosítva ezzel a reformáció tanainak terjesztéséhez. Lyon ekkorra a korabeli Európa egyik pénzügyi központjává avanszált, falai között számos kereskedő és pénzember fordult meg, amely közvetetten csakugyan hozzájárult a kálvinizmus térnyeréséhez.²

---

¹ Molnár Attila. A francia vallásháborúk története és következményei // [Elektronikus elérhetőség]: <https://ujkor.hu/content/francia-vallashaboruk-tortenete-es-kovetkezményei> (utolsó látogatás 2023.11.27.)

² Molnár Attila. A francia vallásháborúk története és következményei // [Elektronikus elérhetőség]: <https://ujkor.hu/content/francia-vallashaboruk-tortenete-es-kovetkezményei> (utolsó látogatás 2023.11.27.)

Luther vallási reform tanai már az első években ismertek lettek Franciaországban, ahol a valdensesk már több mint 200 évvel korábban ugyanolyan szellemben és irányban működtek, mint a 16. század reformátorai. A kezdettől fogva kegyetlen üldözésük ellenére a protestánsok száma 1558-ra már 400 000-re emelkedett. Első nemzeti zsinatukat 1559-ben tartották, amikor a lutheri iránytól teljes mértékben a genfi reformációhoz csatlakoztak. A Kálvin egyik tanítványa, Chandieau által fogalmazott hitvallást (a Confessio Gallicana-t) fogadták el. Az isteni tiszteletet, egyházfegyelmet és szervezetet illetőleg teljesen Kálvin szigorú puritán és presbiteriális elveit vették át. A franciaországi reformátusokat hugenottáknak nevezték. II. Ferenc uralkodása alatt (1559–60) szigorú rendeleteket hoztak a hugenották ellen. Eszerint amelyik házban református vallási összejöveteleket tartanak, az lerombolandó, az összejövetelen résztvevők halállal büntetendők. Az ezt követő összeesküvés és a kegyetlen megtorlás következtében több egymást követő vallásháború tört ki 1562–1570 között. Végül a hugenották majdnem teljes vallásszabadságot kaptak. Hogy az örökös belháborúknak véget vessenek és a békét megszilárdítsák, a hugenották vezérének, Navarrai Henriknek eljegyezték a király nővérét. A lakodalmi ünnepség hatodik éjjelén, Szent Bertalan-napra virradóra (1572. augusztus 23-24.) váratlanul megkezdődött Párizsban, majd egész Franciaországban a hugenották lemészárlása, amit a történelem Szent Bertalan-éjnek nevez. A hugenották nagy veszteségeik dacára ismét fegyverre keltek vallásuk védelmére és mintegy két évtizeden át újabb sorozatos vallásháborúk dúlták az országot.¹

A háborúkat lezáró 1598-as nantes-i ediktum a hugenottáknak, Párizs és más négy nagyobb város kivételével, az egész országban szabad vallásgyakorlást, hivatal viselhetési jogot biztosított, valamint meghagyta kezükön az eddig birtokolt várakat és erődöket. XIII. Lajos uralma alatt (1610–1643) ismét veszélyes lett a hugenották helyzete. Richelieu bíboros kancellár váraikat elfoglalta és politikai hatalmukat megtörte. XIV. Lajos hosszú uralkodása alatt (1643–1715) minden joguktól megfosztották őket. A nantesi ediktumot eltörölte, a dragonyosok erőszakoskodásai, a

---

¹ Historia Cronologia. /Vallás, egyházak, egyházi események/ Reformáció. // [Elektronikus elérhetőség]: <http://historia-cronologia.lapunk.hu/reformaci-1202865> (utolsó látogatás 2023.11.27.)

börtönök és kegyetlenkedések sok ezer hugenottát áttérítettek a katolikus egyházba, még többet – mintegy 300-400 000 főt – Svájcba, Brandenburgba, Angliába való kivándorlásra kényszerítettek. Franciaország területén gyakorlatilag felszámolták a protestantizmust.¹

A XVI. század során a lutheri tanok alapján álló evangélikus egyház az északnémet területeken kívül a skandináv országokban is egyeduralkodó lett. A kálvinizmus ugyanakkor Svájcban, Franciaországon és a Kárpát-medencén kívül elsősorban Németalföldön és Skóciában terjedt el, de Csehországban és Lengyelországban is megalakult a kálvini hitelvek szerinti református egyház.²

A francia kálvinisták, az hugenották vallási üldöztetése már I. (Valois) Ferenc (1515–1547) uralkodása alatt kezdetét vette, s az ún. plakát-ügy idején vált erőteljessé. A külföldre menekült protestánsok nagy számban küldtek haza, franciáiba a katolikus egyházat támadó röpiratokat. Legszélsőségesebb példája ennek az 1534. október 17-én történt eset volt, amikor az amboise-i királyi kastély falára ragasztottak efféle tartalmú plakátokat. I. Ferenc ekkor lépett fel először az hugenották ellen, s elrendelte letartóztatásukat. Később az erőszak mellőzésével próbálta – sikertelenül – ediktumok sorával visszaterelni a francia protestánsokat a helyes keresztény ösvényre.³

A kálvinista irányzat a XVI. század közepére egyszerűsített hittételei és az anyanyelvű istentisztelet révén egyes régiókban – Normandiában és a déli területeken, valamint ideiglenesen a Loire völgyében és Párizs környékén – gyorsan túlsúlyba került a katolikusokkal szemben. 2200 egyházközségükkel az 1560-as évekre az hugenották száma elérte a 1,8-2 millió főt, ami a népesség 10-13%-át jelentette. A svájci reformáció a nemesség körében is követőkre lelt, ugyanakkor a jobbágyréteg körében kevésbé vert gyökeret. A kálvinista nemesség és polgárság politikai önszerveződése azonban veszélyt jelentett nemcsak a katolikus egyház tekintélyére

¹ Bainville Jacques. Fordította Dr. Révay József. Franciaország Története. Budapest Az Athenaeum Irodalmi És Nyomdai Részvénytársulat Kiadása. 1965. – 163. old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/22900/22970/22970.pdf> (utolsó látogatás 2023.11.28.)

² Historia Cronologia. /Vallás, egyházak, egyházi események/ Reformáció. // [Elektronikus forrás]: <http://historia-cronologia.lapunk.hu/reformaci-1202865> (utolsó látogatás 2023.11.28.)

³ Bainville Jacques. Fordította Dr. Révay József. Franciaország Története. Budapest Az Athenaeum Irodalmi És Nyomdai Részvénytársulat Kiadása. 1965. – 499. old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/22900/22970/22970.pdf> (utolsó látogatás 2023.11.27.)

nézve, de a koronára is. 1562-től kezdve több szakaszban bontakozott ki a francia vallás- és polgárháború, amely egészen a nantes-i ediktum kibocsájtásáig tartott. A küzdelem az uralkodó Valois család, az oldalági hugenotta Bourbon család és a spanyol befolyást erősítő katolikus Guise hercegek között zajlott. Az özvegy anyakirályné, Medici Katalin házasság révén próbálta összebékíteni a protestáns és a katolikus tábor. Így jutunk el a vallásháború legismertebb felvonásáig, Szent Bertalan éjszakájához, amikor 1572. augusztus 23-24. éjjelén tömeges mészárlásra került sor. Valois Margit (a francia király testvére) és Navarrai Bourbon Henrik házasságkötése okán Párizsban tartózkodó mintegy 3 ezer hugenotta vendéget IX. Károly (1560–1574) jóváhagyásával gyilkolták le, amelybe a felhergelt párizsi lakosság is bekapcsolódott. A következő napokban a mészárlás országos méretűvé vált és több, mint 10 ezer hugenotta vált áldozatává. Az 1572. augusztus 28-án napvilágot látott királyi kiáltvány a vérengzés okának nem hitbéli különbségeket, hanem egy királyellenes összeesküvést nevezett meg. Ez alapján nyilvánvaló, hogy a király adott parancsot a mészárlásra, hogy megakadályozza, egy szerencsétlen és fertelmes összeesküvés végrehajtását, amelyet az admirális, az összeesküvés feje és értelmi szerzője, Coligny, valamint párthívei és cinkosai szóttek a király személye ellen.¹

A valóságban a mészárlásra egy incidensből kibontakozó intrika szolgáltatta az okot. Augusztus 22-én a katolikus Guise Henrik herceg – Valois Margit korábbi szeretője – kísérete súlyosan megsebesített egy hugenotta főnemest, Coligny admirálist. Az hugenotta tábor felháborodottan követelte királytól a bűnösök felelősségre vonását, de a fiatal uralkodó a háttérből uszító Guise-táborra hallgatott. Guise Henrik herceg meggyőzte Károlyt arról, hogy a kialakult helyzet miatt az hugenották felkelése csupán órák kérdése volt, ezért megelőző csapásra volt szükség. A kiáltvány a vérengzésnek pusztán politikai okot adott meg, mi több az intézkedésre azért került sor, hogy a protestánsok „teljes biztonságban élhessenek és

---

¹ Bainville Jacques. Fordította Dr. Révay József. Franciaország Története. Budapest Az Athenaeum Irodalmi És Nyomdai Részvénytársulat Kiadása. 1965. – 145. old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/22900/22970/22970.pdf> (utolsó látogatás 2023.11.29.)

maradhassanak”. A felettébb sikertelen békülési kísérletet követően azonban kezdetét vette a vallásháború legvéresebb szakasza.

A megszakításokkal több, mint harminc évig tartó vallásháborúnak az időközben királlyá előlépett Bourbon IV. Henrik (1589–1610) kompromisszumkereső rendelete, az 1598-ban kiadott nantes-i ediktum vetett véget. A koronáért rekatolizáló Henrik valóban a tarthatatlan állapotok felszámolását és a királyság konszolidálását tűzte ki célul, s bár a szemben álló csoportok baráti összebékítésében nem reménykedhetett, mindazonáltal vallástürelmi rendelete kísérletet tett a különböző felekezetekhez tartozó keresztények békés együttélésének megeremtésére: A nantes-i ediktum, 1598, a szabad vallásgyakorlást biztosító dokumentum évtizedekig helyreállította a társadalmi békét, miközben Henriknek egyszerre sikerült megtartania a protestánsok támogatását és elnyerni a katolikus egyház támogatását is. Mindezt a vallásháborúk során elkobzott egyházi birtokok és tulajdonok visszaszolgáltatásával, valamint a katolikus hívők teljes vallásszabadságának kinyilatkoztatásával érte el. Az ediktum gyakorlatilag a korábbi, protestáns vallásgyakorlást szabályozó rendeletek pontjait összesítette vagy egészítette ki, ugyanakkor a katolikus egyház helyzetét is megerősítette.¹

4.1. Kálvin János, mint a reformáció jeles képviselője.

Luther tanai gyorsan terjedtek. A reformációnak sokféle szélsőséges változata jelentkezett mindjárt az első évtizedekben, különösen a nyugatnémet és németalföldi városokban, ahol az alsóbb céhszerű rétegek is bizonyos mértékben intellektualizálódtak már s ahol a város szabadabb szervezete már erősen szétbontotta a társadalom irracionális kötelékeit és a francia adminisztratív várossal ellentétben a vagyonos patriciusság uralmát alakította ki.

A Lutherétől eltérő, racionális iránynak hatalmas összefoglaló mozgalma Kálvin reformációja. A francia, picardiai Jean Cauvain (1509–1564) humanista jogász és

---

¹ Molnár Attila. A francia vallásháborúk története és következményei // [Elektronikus elérhetőség]: <https://ujkor.hu/content/francia-vallashaboruk-tortenete-es-kovetkezmenyei> (utolsó látogatás 2023.11.29.)

teológus, kezdetben Luther tanaihoz csatlakozott. A francia intellektualizmus általánosan hajlott az új tanokhoz, maga I. Ferenc is, s többen a főpapok közül is.¹

Kálvin János (1509–1564) Noyonban született, a párizsi egyetemen tanult latint és teológiát, majd Orléansban jogot. 1532-ben megjelentette Seneca De clementia-jához írt kommentárját. Párizsban veszélybe került, ezért Bázélbe ment, és 1536-ban kiadta a protestáns teológia egyik legragyogóbb könyvét A keresztyén vallás rendszeré-t (Institutio religionis Christianae)². Véletlenszerű genfi kitérője során Faréi meggyőzi, hogy maradjon a városban, aki a reformáció híve volt. A városi tanácsállást biztosít neki, a Szentírás tanára lesz. Faréi nem értett a szervezéshez. A genfi reformáció jelentéktelen és végre sem hajtott rendeletekből, de annál több prédikációból állt. Kálvin, aki képzett jogász, még csak négy hónapja áll a város alkalmazásában, s máris összeütközésbe kerül a városi tanáccsal a kívánatos reformokról készített tervezete miatt. Kálvin mind a gyakorlati kérdésekben, mind az elméleti dolgokban szerette a rendet; életének egyik emésztő szenvedélye a társadalmi zűrzavar iránti olthatatlan gyűlölete. Hozzákezdett egy olyan egyházi és szolgálati rend kialakításához, mely biztosítja, hogy minden „ékesen és jó renddel" menjen végbe. A többi reformátorhoz hasonlóan ő is azon a meggyőződésen volt, hogy ezt csak úgy lehet elérni, ha az Újszövetség és a történelem tanúságára támaszkodva tudatosan felújítják az őskereszténység gyakorlatát. Első egyházszervező kísérletét 1538-tól 1541-ig tartó száműzetése hiúsította meg; Genf sohasem kívánt olyan rendet, amelyet Kálvin szeretett volna. De amikor visszahívták, visszatérése első és diadalmas pillanatában rávette a városi tanácsot az Egyházi rendtartás néven közismert rendszabályok bevezetésére. S bár húsz év múlva, amikor Kálvin már sokkal biztosabban ült a nyeregben, újraírta ezeket a rendszabályokat, azok még ekkor is elmaradtak egyházkormányzati eszméitől. Mindazonáltal programjának főbb elemei már 1541-ben megvalósultak.

¹ Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kerényi Károly. Egyetemes Történet Négy Kötetben. A Magyar Szemle Társaság Megbízásából Szerkesztették. Budapest Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt 1935–1937 A Magyar Szemle Társaság Kiadása. // [Elektronikus elérhetőség]: <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/index.html> (utolsó látogatás 2023.11.28.)

² Cadier Jean. Kálvin, egy ember Isten igájában. – Bp.: Kálvin Kiadó, 1994. – 78. old.

Kálvin a Luther utáni nemzedék tagja. Ekkor már nem az a probléma, hogy miképp lehet megszabadulni a pápaságtól, hanem hogy miképpen terelhetők új mederbe az erők. Luther igen nagy hangsúlyt fektetett az egyetemes papság elvére, és részben ebből vezette le gyakorlati programját. Kálvin elismerte, hogy a tanítás bibliai, de nem tulajdonított neki gyakorlati jelentőséget. Ő azt tartotta fontosnak, hogy helyreálljon a jó renddel elhívott és megtisztított papság tekintélye.¹ A pápai hatalom megdöntésével a reformáció látszólag meggyengítette és bizonytalaná tette a keresztény papi szolgálat tekintélyét. Eltekintve a kiemelkedő egyéniségek személyes befolyásától, a protestáns egyházakban a fejedelmek vagy a magisztrátusok biztosították a hatalmat. Kálvin úgy vélte, hogy a genfi egyházat szervezve az ősegyház mintáját kell követnie, és ezáltal kell megerősítenie az egyház függetlenségét és szolgálóinak isteni hatalmát.²

Kálvin egyházkormányzati eszméi aligha nevezhetők demokratikusnak. Az imádkozásban három dolgot javított szerinte. Mert a szentek közbenjárását megcáfolva az embereket Krisztushoz visszavezettük, hogy egyrészt az ő nevében tanuljanak imádkozni az Atyához, másrészt tanulják meg, hogy mint közbenjáróra, rá kell támaszkodniok, s megtanítottuk őket egyrészt tiszta s erős hittel, másrészt értelemmel is imádkozni. A lelkészeket lelkészek választották; igaz, a városi tanácsnak joga volt elutasítani a választást. A lelkészek hetente egyszer közös bibliatanulmányozást tartottak, a részvétel kötelező. Ők választották a tanítókat is, akiknek az volt a feladata, hogy a Szentírást tanítsák és gondoskodjanak az általános oktatásról; igaz, a városi tanács itt is ragaszkodott jóváhagyási jogához. A presbiterek – Kálvin egyházalkotmányának jellegzetes tisztségviselői – egyházfegyelmi feladatokat láttak el. Kötelességük volt a gyülekezet erkölceinek felülvizsgálata, a botrányos bűnösök eltiltása az úrvacsorától, és a „lelkészek tiszteletreméltó társaságáéknak tájékoztatása.”³

¹ Béza Theodor. Kálvin János élete. – Bp.: Kálvin Kiadó, 2004. – 185. old.

² Kálvin János. Az egyház megreformálásának szükségességéről, 1543. Ford.: Ceglédi Sándor, Pápa, 1906. A második kiadást nyomtatásra előkészítette Hargita Pál István, 2005. // [Elektronikus forrás]: <http://mek.oszk.hu/04600/04601/04601.htm> (utolsó látogatás 2023.11.26.)

³ Kálvin János. Az egyház megreformálásának szükségességéről, 1543. Ford.: Ceglédi Sándor, Pápa, 1906. A második kiadást nyomtatásra előkészítette Hargita Pál István, 2005. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/04600/04601/04601.htm> (utolsó látogatás 2023.11.27.)

A presbitereket a városi tanács választotta, miután konzultált a lelkészekkel. Csütörtökönként közös gyűlést tartottak a lelkészekkel, melyen áttekintették, nem támadt-e valami orvoslásra szoruló rendetlenség az egyházban. Erre a gyűlésre kellett beidézniük az eretnekeket, a templomból elmaradozó gyülekezeti tagokat vagy azokat, akik tiszteletlenül viselkedtek a lelkészekkel szemben. A presbiterek dolga volt a megintés; és ha a bűnös nem változtatott magatartásán, jogukban állt kiközösíteni és a városi tanácsot tájékoztatni. Bázelhez, Bernhez, Zürichhez és a többi svájci városhoz hasonlóan a genfi tanács sem akarta papjai kezébe adni a kiközösítés hatalmát.¹ 1550-ben a városi tanács felhatalmazta a lelkészeket, hogy évenként végiglátogassák a gyülekezeti tagok otthonait, s megvizsgálják, hogy a családok az egyház szabályai szerint élnek-e. Az egyháztanács fáradhatatlan az erkölcsi rend betartatásában. Tagjai mindent megtettek a jövendőmondás és a bűbájoskodás elfojtásáért, könyörtelenül felléptek a vevőiket becsapó kereskedők ellen, szigorúan büntették az uzsorakamatot, a magas kezelési díjat számító orvosokat.

Az egyházi és az állami igazságszolgáltatás közötti határvonalat sehol sem volt könnyű meghúzni, Genfben sem. Kálvin, aki gyakorlott jogász, elkészítette a városi tanács számára a városi törvények kiigazított változatát. Nem könnyű eldönteni, hogy Kálvin hozzáértő laikusként vagy a város lelkészeként tette-e meg javaslatait. Sem a magisztrátus nem uralkodott a lelkészeken, sem a lelkészek nem uralkodtak a magisztrátuson. Voltak, akik mind a városi tanácsban, mind az egyháztanácsban tagok voltak. Az egyháztanácsban domináns szerepet játszó lelkész óhatatlanul is az állam és az egyház vezető embere lett, de Kálvin sohasem volt Genf teljhatalmú ura. Számos ügyben nem tudta érvényre juttatni akaratát. Azt akarta, hogy lelkész választáskor a lelkészek tegyék meg az első lépést, ám a városi tanács makacsul kitartott amellett, hogy az első lépéstől kezdve részt vehessen a választásban. Azt akarta, hogy a lelkészek is jelen legyenek, amikor a városi tanács megválasztja a presbitereket, és ezt élete utolsó éveiben el is érte, ám halála után nyolc évvel visszaállították a régi gyakorlatot. 1546-ban Kálvin rábeszélte a tanácsot, hogy zárják be a kocsmákat és

---

¹ Staedtke Joachim. Kálvin János, megismerés és formálódás. – Vásárosnamény: Vásárosnaményi Református Alapítvány, 2009. – 43. old.

helyettük nyissanak vendéglőket. Ezek működését szigorú előírások szabályozták: tilos volt a káromkodás és a trágár nóta, addig nem szolgálhatták fel az ételt, amíg asztali áldást nem mondtak, és francia nyelvű Bibliákat kellett elhelyezni a pulton.

Kálvin nem volt népszerű. Ő is az a típus, akinek csak hívei vagy ellenségei vannak; senki sem maradhatott közömbös iránta. Csak néhány bizalmas barátja ismerte és szerette igazán. Halálos ágyán azt mondta a berni polgárokról: „Mindig jobban féltek tőlem, mint szerettek.” Kálvin nem volt rugalmas, de nem volt elfogult és szűk hatókörű sem.¹ Zwingli lenézte ellenfeleit, Luther jórészt gazembereknek tartotta őket. Kálvin viszont jól látta, hogy érveik vannak, és hogy ezeket meg kell cáfolni. Az az alkümentes szigorúság, ami legtöbb írásából árad, elsősorban egy olyan embernek a szellemiségéből fakad, aki hitt a saját logikájában és a legvégsőkig végig gondolt mindent, bármi legyen is annak gyakorlati és elméleti következménye. Az olvasó azért érzi összefogottnak a művet, mert érvelése világos, stílusa ragyogó, ám azt aligha mondhatjuk, hogy alaptételei szigorú szabályossággal bomlanának ki és épülnének egymásra.

Kálvin az értelem és a tanítás embere. Közvetlen munkatársai sem láthattak szívébe, nem úgy, mint Luther esetében akár az Asztali beszélgetések olvasói is. Kálvin magányos, zárkózott, tartózkodó. A könyvek, szövegek és szerzők világában él, a természet szépsége nem izgatja. Ha vannak is érzelmei, általában palástolja. Szinte meglepő, amikor felesége halálakor feltárul lelki érzékenysége.² Első látásra szinte felfoghatatlan, hogy miképp volt képes meghatározó befolyást gyakorolni arra a városra, amelynek 1559-ig nem volt a polgára, genfi emigránsként élte le élete nagy részét. Egy külső körülmény a segítségére sietett. Az üldöztetés elől menekülő francia protestánsok számára Genf kínált természetes menedékhelyet. A francia protestánsok Genf irányítására hagyatkoztak, és számos menekült, aki a városba érkezett, új támogatást jelentett Kálvin számára. A menekültek istenfélő emberek voltak, akik lelkiismereti okokból hagyták el hazájukat; minden újonnan érkezett (akár

¹ Staedtke Joachim. Kálvin János, megismerés és formálódás. – Vásárosnamény: Vásárosnaményi Református Alapítvány, 2009. – 52. old.

² Huszár Pál. Kálvin János élete, teológusi, reformátori és egyházszerzői munkássága (1509 – 1564). – Bp.: Kálvin Kiadó, 2009. – 120. old.

Franciaországból, akár Skóciából, akár Itáliából vagy Németalföldről jött) Kálvin pozícióját erősítette. De Kálvin tekintélyének igazi forrása saját maga volt, de céltudatosan kereste az általa hitt igazságot. 1559-ben Kálvin létrehozta az akadémiai szintű képzést Genf, illetve a nyugati protestánsok számára. Az akadémián először azok a lausanne-i professzorok kaptak alkalmazást, akik az ottani városi tanácsot nem tudták meggyőzni az egyház kiközösítési jogáról és ezért lemondtak állásukról.¹

Kálvin átfogóbb hatása elsősorban teológiai rendszerének és bibliamagyarázatainak tisztaságán alapult. Az *Institutio* első, 1536-os kiadása még csak egy kis könyvecske, amely a korabeli teológiai munkák közül áttekinthető szerkezetével és elegáns latin stílusával emelkedett ki. A könyv évről évre bővült – Kálvinnak volt ideje a strasbourgi száműzetésben elkészíteni a kiegészített mű francia fordítását is (helyesebben változatát), mely 1541-ben jelent meg. A végső és még tovább bővített változat 1559-ben látott napvilágot. Mint minden nagy szellemre, Kálvinra is hatottak mások. „Nem lehet vitás az, hogy az ember testből és lélekből áll. Lélek alatt azt a halhatatlan s mégis teremtett lényeket értem, mely az embernek nemesebb része. E lélek neve latinul anima, de néha spiritusnak is nevezik,” Kálvin megvallása szerint.²

Kálvin tanítása azon a hiten alapul, hogy Isten különös gondviselése igazgatja a világ konkrét eseményeit. Luther legvégső vallási megnyilvánulása a megváltó Üdvözítőben való mélységes bizalom, vezérigéje: „az igaz ember hitből fog élni”. Kálvin legvégső vallási megnyilvánulása az akarat alávetése az örökkévaló Istennek; vezérigéje: „legyen meg a Te akaratod”.³ Kálvin az isteni gondviselés iránti vallásos érdeklődésével megújította az eleve elrendelés régi tanítását. A protestánsok Luthertől, Szent Ágostontól és főleg Pál apostol rómaiaknak írt leveléből azt tanulták, hogy nem méltók a mennyországra, hogy a keresztény erkölcsi élet és annak eljövendő jutalma csak hit által fogadható el, a kegyelmes és szerető Isten ajándékaként.

¹ Huszti László. Calvinus János élete. Forráskiadás. A kiadvány az MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500-1800) Kutatócsoport támogatásával készült. Budapest, 2019. – 25. old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/19700/19720/19720.pdf> (utolsó látogatás 2023.11.26.)

² Kálvin János - *Institutio* - I. Könyv // [Elektronikus forrás]: https://pdfcoffee.com/kalvin-janos-institutio-i-knyv-pdf-free.html?fbclid=IwAR30-wqi-pj9dNdLVwnN6MB6qexlOPl6iKws_FSULt-ndB6rKbLgH6jXm0s (utolsó látogatás 2023.11.26.)

³ Sergio Ronchi. A protestantizmus. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1991. – 38. old.

Kálvin véget vetett elődei bizonytalan suttogásának, nyíltan beszélt a rettenetes következtetésekről is: Krisztus nem az egész emberiségért halt meg a kereszten, hanem csak a választottakért; Isten nem üdvözít minden embert; az Isten által teremtett emberek egy részét Isten öröktől fogva örök pusztulásra rendelte.¹

Hosszú távon ezek a viták lettek a kálvinizmus terjedésének legnagyobb akadályává. Kezdetben a kálvini szervezőerő és egyháztan lenyűgöző volt. Az embereket nem a kálvinista tanok vonzották, s nem azok miatt szerveződtek meg kálvinista egyházként. A kálvinista fegyelem vonzotta őket, és ez vezetett később az úgynevezett kálvinista ortodoxiához. Mégis, szinte felmérhetetlen az isteni kiválasztásról szóló tanítás erkölcsi és vallási ereje. A kálvinisták mértéktartók, félelem nélküliek, kemény munkások és kegyes, bibliás emberek. Tudták, hogy miben hisznek, tudták, mit kell tenniük, és tudták, kinek a parancsára teszik. Száz évig ők a protestantizmus leghatékonyabb vallási ereje.²

Tehát a reformáció kezdetét jelentő vitatételek, amelyeket Luther Márton, a wittenbergi egyetem professzora tett közzé 1517. október 31-én a vártemplom kapujára szegezve, a búcsúval való üzletelést – azaz a „szent üzletet”, ahogyan akkor Rómában hívták – támadta meg: a halál utáni, tisztítóűzbeli büntetés vagy vezeklés pénzzel való megváltását. E „bűnök” köre az egyházi előírások megszegésére, illetve egyéb vétkekre terjedt ki, amelyeknek elengedését az egyház hatáskörébe sorolták be. A büntetés rendezéséről szóló igazolás kiváltását egyfajta „illetékhez” kötötték - a korabeli reklám szövegével: „amikor a pénz a ládában csörren, a lélek a pokolból a mennybe röppen”. Luther éles bírálata egyrészt a bűnbocsánat pénzért való árusítása ellen szólt, másrészt viszont az ellen is, hogy az egyházi előírásokat előbbre helyezték, mint az Isten akaratának való engedelmességet - ez utóbbi viszont az emberi lelkiismeret gyötrelmeinek valódi forrása, amit a krisztusi megváltás elsősorban akar orvosolni anélkül, hogy az egyház egyéb vallásos feltételekhez köthetné azt. Amikor

---

¹Staedtke Joachim. Kálvin János, megismerés és formálódás. – Vásárosnamény: Vásárosnaményi Református Alapítvány, 2009. – 78. old.

²Pálfy Géza. A tizenhatodik század története. – Bp.: Pannonica Kiadó, 1994. – 115. old.

Urunk és Mesterünk, Jézus Krisztus ezt mondja: „térjete meg!”, azt akarja, hogy hívei egész élete megtérés legyen! (1. tétel, 1517)

A lutheri reformáció következtében a nyomdákban nagy példányszámban áradó lutheri írások, elképesztő lelkesedésre találtak, és számos fanatikus vallási mozgalom, radikális akciók kapták fel és lobogtatták eszméit, olykor dühödt rombolást, pusztítást is előidézve Németországban. Ennek legnagyobb, egyben legtragikusabb mozzanata a németországi parasztháború (1524–1525), és annak kíméletlen leverése. Miután Luther támogatta a világi hatalmak, fejedelmek rendteremtő hadjáratát, 1525 után egyre több világi hatalmasság állt a lutheri reformáció mellé. Hohenzollern Albrecht brandenburg-ansbachi herceg, a Német Lovagrend utolsó nagymestere 1525-ben létrehozta az első evangélikus államegyházat Európában, ugyanakkor János szász választófejedelem is evangélikus egyházreformot vezetett be, 1526-ban pedig a hesseni fejedelem, Fülöp is átállt a reformáció táborába.

Az 1529-es speyeri birodalmi gyűlésen a Lutherrel és a zürichi Zwinglivel szimpatizálók előterjesztették a cuius régio, eius religio elvét (az ember vallási hovatartozását lakóhelye határozza meg – ez kizárta a vallási/felekezeti pluralizmust!). Ekkor a vallási, egyházi megújulást szorgalmazó, illetve támogató fejedelmek és városok kisebbségben maradtak, ezért közös álláspontjukat/hittételeiket „protestatio”-ba (különvéleménybe) foglalták – innen ered a protestantizmus fogalom, amely csak később nyert szélesebb értelmet.

Az *Institutio* III. könyv 21,5 pontjában így határozza meg **a predestináció** lényegét: „Predestinációnak Istennek azt az örök rendelkezését nevezzük, amellyel önmagában elvégezte azt, hogy akarata szerint mi történjék minden egyes emberrel. Ugyanis nem egyforma állapotra vannak teremtve, hanem egyeseknek örök élet van előre elrendelve, míg másoknak örök kárhozat. Tehát aszerint, hogy valamelyik ember ezeknek a céloknak az egyikére, vagy másikára teremtetett, mondjuk azt, hogy életre vagy halálra van elrendelve.,”¹

---

¹ Kálvin János írásai. // Elektronikus forrás]: <https://honlap.parokia.hu/lap/lelki-oasis-misszio/cikk/mutat/kalvin-janos-irasai/> (utolsó látogatás 2023.11.25.)

Az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlésen Luther legközelebbi szövetségese, Phiippi Melanchthon bemutatta V. Károly császárnak az augsburgi (ágostai) hitvallást, ami közel hozta a katolikus-protestáns megegyezést, de a császár és a pápa követe is elutasította a megegyezést. Ennek következménye: az evangéliumi reformációt támogató fejedelmek és szabad birodalmi városok 1531-ben védelmi ligát kötöttek - a „schmalkaldeni szövetség” a lutheránus reformáció céljainak és vívmányainak védelmében tizenhat évig háborúzott V. Károly császár ellen, de 1547-ben (egy évvel Luther halálát követően) vereséget szenvedett. V. Károly rákényszerítette a protestánsokra az időleges vallási rendezést, de széles körű ellenállásba ütközött.¹ 1552-ben Móric szász választófejedelem szövetséget kötött a lutheránus fejedelmekkel és a katolikus II. Henrik francia királlyal, ezután együttes erővel – valamint közvetett török segítséggel legyőzték a császári haderőt. V. Károly öccse, I. Ferdinánd német, magyar és cseh király Passauban békét kötött Móriccal, majd az általa elnökölt 1555. évi augsburgi birodalmi gyűlés kiegyezéshez vezetett. Az augsburgi vallásbéke elismerte Németország és tágabb értelemben Európa vallási megosztottságát. A birodalmi reformáció vezénylese a fejedelmek és tartományurak kezébe került, továbbá a szabad birodalmi városok is dönthettek a lutheránus vallás bevezetéséről – a „pápista” katolikusok vallásgyakorlásának némi teret engedve. A reformált/református felekezetnek azonban a német birodalomban nem volt létjoga, csak akkor, ha egyes fejedelmek, hercegek és szabad birodalmi városok kellő bátorsággal és erővel rendelkeztek az áttérésre. Luther Márton szándéka az volt, hogy az egyház üzenetét bibliai alapokra helyezze, külső formáját pedig kora színvonalára emelje.

Összegezvén, a reformáció megosztotta Franciaország lakosságát. A francia kálvinisták, az ún. hugenották a társadalom 7%-át tették ki. Nagy részük polgár volt, de növelte erejüket, hogy sok nagyhatalmú arisztokrata család is mellettük állt. Elsősorban az ország déli felében volt befolyásuk. A király és környezete katolikus maradt. A két felekezet ellentéte, mely egyben két főnemesi párt hatalmi harca is volt, a XVI. század közepétől véres vallásháborúba torkollt. A király, IX. Károly, helyett az

---

¹ V. Károly császár tudósítása a schmalkaldeni háború kirobbanásáról (1546. június – július). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 188 – 189. old.

anyakirálynő, a firenzei származású Medici Katalin irányította a politikát. Igyekezett a két pártot megbékíteni egymással, ezt szolgálta volna a hugenotta Navarrai Henrik és a király katolikus húga, Valois Margit esküvője is. Mivel Navarra a francia királyság hűbéres tartománya volt Dél-Franciaországban. A menyegzőre sok ezer hugenotta érkezett Párizsba. Medici Katalin azonban váratlanul a hugenották ellen fordult, és rávette a királyt, hogy kihasználva az alkalmat, gyilkoltassa le őket. 1572. augusztus 23-án, Szent Bertalan éjszakáján Párizsban kb. 3000 hugenottát mészároltak le, amit hasonló vidéki akciók követtek. Henriket fogságba vetették. A hugenották nem adták fel a harcot. Katolikus oldalon bekapcsolódott II. Fülöp spanyol király is, aki azt remélte, így megszerezheti a francia trónt. A viszály során a Valois ház kihalt, így a trón örököse - legközelebbi férfirokonként - Navarrai Henrik lett. Henrik katolikusokat vett a tanácsába és egyesítette a spanyol megszállás ellen a katolikus és protestáns francia erőket. Áttért a katolikus hitre, "Párizs megér egy misét" - mondta állítólag, Párizs kapui megnyíltak előtte és elfoglalhatta a trónt (IV. 1589-1610), megalapítva a Bourbon dinasztiát. Kiűzte a spanyolokat, majd korlátozott vallásgyakorlatot biztosított a hugenottáknak, és megtiltotta, hogy bárkit vallása miatt zaklassanak vagy bármely tisztség betöltéséből kizárjanak, a Nantes-i ediktum, 1598 alapján. Biztosítékul a hugenották megtarthattak másfélszáz erődítményt, állami pénzen tartott helyőrséggel az ország déli részén. Ezzel lezárult a hosszú vallásháború, melynek körülbelül százezer áldozata volt, és amely során külföldre menekült húszezernyi protestáns - főleg iparosok, kereskedők, akikre a legnagyobb szükség lett volna. IV. Henrik támogatta a kereskedelmet: az ő uralkodása alatt kezdődött meg az utak, csatornák építése, mocsarak lecsapolása, kereskedelmi flotta kifejlesztése. Új iparágak honosodtak meg, sok manufaktúra jött létre. Uralma alatt alapították a Francia Kelet-indiai Társaságot, Franciaország gyarmatot szerzett Észak-Amerikában (Kanada, 1608). Az adóbevételeket emelte, de igazságosabban osztotta el. A francia történelem talán legnépszerűbb királya lett. A nantes-i ediktum ellenére a reformáció Franciaországban csupán egy körül határolható területen terjedt el, s elsősorban a nemesség és a polgárság körében, amíg a népesség meghatározó részét kitevő jobbágyságot érintetlenül hagyta. Mindez megkönnyítette a protestánsok

visszaszorítását a XVII. században. Az hugenotta kivándorlást megsínylette a francia ipar, ugyanis zömében szakképzett népesség kényszerült elhagyni a lakhelyét, akik végül a környező protestáns országok gazdaságát és kultúráját emelték magasabb szintre. Száz év viszontagságos küzdelmei – a részleges eredmények és engedmények kivívása ellenére – a francia protestánsok vereségével végződtek, ugyanakkor az elhúzódó vallás- és polgárháború és következményei hosszú távon kihatottak a továbbiakban új erőre kapó francia-angol nagyhatalmi vetélkedésre is. A vagyonos és szakképzett hugenotta polgárság távozásával Franciaország a kapitalista átalakulást elősegítő, meghatározó népességtől szabadította meg magát.¹

Nyugat-Európa a XVI. század elejére már több mint egy évszázada igyekezett megreformálni az egyházat, de mindeddig törekvései kudarcba fulladtak. Európa reformot akart, de forradalomban senki sem gondolkodott. Voltak, akik bármi áron fent akarták tartani az egyházban uralkodó állapotokat, másrészt ott voltak azok, akik úgy látták, hogy az egyház elesettsége egy mélyen gyökerező erkölcsi betegség. A XVI. század egyik híres mondása szerint: „Erasmus rakta le a tojást és Luther költötte ki”. Rotterdami Erasmus (1466 – 1536), nemzetközileg ismert, saját „gyártmányú” latin nevén Desiderius Erasmus Rotherodamus nagy hatású németalföldi humanista tudós, Ágoston-rendi szerzetes, filozófus és teológus volt, aki egymagában valóban nem tudta volna véghez vinni céljait, később úgy fogalmazott, hogy ha előre látta volna azt, ami elkövetkezett másképp írta volna meg saját könyveit. Az Európát átjáró érzés, tehát, hogy az egyháznak meg kell újulnia, a lehető legváltozatosabb volt, de a lényege ugyanaz.

4.2. Franciaország a vallásháborúk korában

Franciaországban már a XVI. század elejétől terjedni kezdett a reformáció. A katolikus gallikán egyház ezt egy újabb eretnekségnek tekintette, amely ellen a középkorban bevált módon kell fellépni, hogy helyreálljon a vallás egyetemes egysége. Hit terén az eretnekek helyes útra terelése az egyház dolga, a megtérést elutasítókkal

---

¹ Molnár Attila. A francia vallásháborúk története és következményei // [Elektronikus elérhetőség]: <https://ujkor.hu/content/francia-vallashaboruk-tortenete-es-kovetkezmenyei> (utolsó látogatás 2023.11.24.)

szembeni fizikai fellépés pedig a világi hatalom kötelezettsége volt. A francia királyok koronázási esküjében a középkor óta benne foglaltatott az egyház megőrzése és az eretnekség üldözése. Az 1562 márciusában a wassy-i mészárlással kezdődő, s egészen 1598-ig tartó vallásháborúk, a Szent Bertalan-éj s az azt követő csatározások jelentősen gyengítették a protestáns pártot.¹

A katolikus hit szempontjából indokolt lehetett a reformáció tanait eretnekségnek nyilvánítani, mint mozgalom azonban a reformáció túllépett a szekták keretén, és széles társadalmi csoportokat hódított meg. A római kereszténység két vallássá és egyházzá, katolikussá és reformátussá vált a francia királyságban. A reformált vallásúakkal szembeni középkorból örökölt eljárás nem vált be. A reformáció a gallikán egyházat és az államot új helyzet elé állította, amelynek a feloldásához a humanizmus tett először kísérletet. A hit és az egyház dolgaiban a francia humanizmusra leginkább Rotterdami Erasmus felfogása hatott, aki a keresztény egység híve volt. Az egység helyreállításához meg kell újítani a katolikus hitet és az egyházszerkezetet. Az egység helyreállításához könyörületesség, türelem és békés egyezkedés szükséges. A XVI. század század első felének humanizmusából tehát nem a vallásszabadság, csupán más keresztény vallás (a lutheránus és a kálvinista) átmeneti megtűrése, tolerálása származott.²

I. Ferenc uralkodása az 1520 - 1547-ig a megtűrés és az üldözés kettős története. Gallikán egyháza, legfelsőbb bíróságai (parlamentjei) és a Sorbonne mindig türelmetlenebbek voltak, amelyeket mindig mérsékletre kellett bírnia. Így bontakozhattak ki az 1520-1530-as évek kisebb üldözési hullámai, amelyeket a király rendszerint megszakított. Ezt a politikáját azonban 1538 után feladta, és az eretnekség ellen fordult. Az 1539-es ediktuma halálbüntetéssel fenyegette meg a reformált hitűeket, és elrendelte, hogy ezután a Sorbonne dogmatikai tanokat megfogalmazó 29 cikkelye alapján a parlamentek is értelmezhetik az eretnekséget. Eddig csak az egyházi

¹ Szász Géza. A francia állam és a protestánsok a 17. században – tűréstől tiltásig. // [Elektronikus forrás]: <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00014/2000-1-2-02.html> (utolsó látogatás 2023.11.23.)

² Papp Imre. Tolerancia eszmék és tolerancia ediktumok a francia vallásháborúk korában. – 83. old. // [Elektronikus forrás]: https://epa.oszk.hu/03200/03254/00003/pdf/EPA03254_torteneti_tanulmanyok_2007_15_083-094.pdf (utolsó látogatás 2023.11.22.)

bíróságok állapíthatták meg, hogy mi az eretnektanítás, s a világi hatalom csak ez alapján cselekedett. Most I. Ferenc szakított ezzel a középkori eljárással, s az államot döntő szerephez juttatta a hit dolgaiban is.¹

A protestantizmus a VXI. század közepére Franciaországban is megjelent, és elsősorban a Genfben élő Kálvin János tanításaiból táplálkozott. A hugenották viszonylag hamar szemben találták magukat az uralkodó szigorával, II. Henrik (1547-1559) ugyanis egy, az inkvizícióhoz hasonló bíróságot szervezett, mely később rengeteg „eretneket” juttatott máglyára. Bár Henrik halála – 1559-ben – lehetőséget adott a reformáció számára a kibontakozásra, a három évtizedes politikai instabilitás vallási tolerancia helyett véres háborúk sorát eredményezte. Az özvegy Medici Katalin régenssége idején gyermekkirályok – előbb II. Ferenc (ur. 1559-1560), majd IX. Károly – léptek trónra, akiket a nemesi pártok megpróbálták a befolyásuk alá vonni. Franciaországban ebben az időben a klikkesedés alapja elsősorban a vallási orientáció volt, így a Guise hercegek a katolikus oldalt képviselték, miközben a protestáns oldalt Louis de Condé herceg és Gaspard de Coligny marsall vezették. A két párt versengése együtt járt a katolikusok és hugenották között eszkalálódó konfliktussal, mely egyre agresszívabb formát öltött: az 1560-as amboise-i összeesküvéssel kezdetét vették a véres leszámolások, melyeknek a Medici Katalin által szervezett poissy-i vallási kollokvium sem tudott véget venni.²

Az 1562 márciusában, Vassy-ban végrehajtott mészárlás után kirobbant polgárháború, mely évtizedekre lángba borította egész Franciaországot. 1570-ben, a hugenották jogait biztosító saint-germaini szerződés megkötése után aztán egy rövid békeállapot következett, amit 1572 augusztusában Valois Margit, és Condé herceg unokaöccsének, Navarrai Henriknek – a későbbi IV. Henrik királynak (1589-1610) – az összeházasításával próbáltak megszilárdítani. Augusztus 22-én aztán Guise Henrik herceg egyik embere merényletet követett el Gaspard de Coligny ellen, és súlyosan

---

¹ Papp Imre. Tolerancia eszmék és tolerancia ediktumok a francia vallásháborúk korában. – 84. old. // [Elektronikus forrás]: https://epa.oszk.hu/03200/03254/00003/pdf/EPA03254_torteneti_tanulmanyok_2007_15_083-094.pdf (utolsó látogatás 2023.11.30.)

² Tarján M. Tamás. A Szent Bertalan-éji mészárlás. // [Elektronikus forrás]:

<https://rubicon.hu/kalendarium/1572-augusztus-23-a-szent-bertalan-eji-meszarlal> (utolsó látogatás 2023.11.28.)

megsebesítette a marsallt. A hugenották felháborodottan követelték IX. Károlytól a bűnösök felelősségre vonását, de a 15 esztendő uralkodó végül anyjára és a háttérből uszító Guise-pártra hallgatott, és további vérontásra készült. A herceg sikeresen meggyőzte a királyt, hogy a protestánsok lázadása már csak órák kérdése, és hatalma megtartására egyetlen lehetősége maradt, előbb kell támadni, mint a hugenották.

Károly és Medici Katalin ezért augusztus 23-án mozgósították Párizsban állomásozó csapataikat, az éj leszállta után pedig egy megbeszélte jelre, a templom harangjának szavára, megrohanták a gyanútlan protestánsokat. A mérszárlás célja a hugenotta vezérkar lefejezése volt, ezért először Coligny marsallal, aztán pedig Navarrai Henrik alvezéreit semmisítették meg. Az akció nem lehetett teljesen sikeres, hiszen a navarrai király nem tartózkodott Párizsban, de ez a gyilkolászokat nem zavarta: a magas beosztású tisztek után tervbe vették az összes protestáns kiirtását, a katonák mellett pedig idővel a felhergelt polgárok is bekapcsolódtak a mérszárlásba. A Szent Bertalan-éji mérszárlás ugyan jelentős veszteséget okozott a református vezető rétegnek, de nem roppantotta össze. A református tábor a déli tartományokban újjászerveződött, amelynek a további háború volt a következménye.¹

A mérszárlás harmadik napján, augusztus 26-án aztán Károly végre a nyilvánosság elé állt, és követelte a vérontás beszüntetését, azonban Párizs mellett hamarosan Rouenben, Reimsben, Lyonban és Bordeauxban is hasonló szörnyűségek történtek, az áldozatok száma pedig elérte a 10 000 főt. A polgárháború egy újabb, minden korábbinál embertelenebb szakaszába lépett. Bár ilyen véres eseményekre csak Franciaországban került sor, a katolikus-protestáns ellentétek más országokban is ilyen élesek voltak; ezt mutatták az európai uralkodók reakciói is. Franciaország hosszú évekre anarchiába süllyedt, amit csak Navarrai Henrik megkoronázása után, az 1598-ban kiadott nantes-i ediktum segítségével sikerült leküzdeni.²

---

¹ Papp Imre. Tolerancia eszmék és tolerancia ediktumok a francia vallásháborúk korában. – 83. old. // [Elektronikus forrás]: https://epa.oszk.hu/03200/03254/00003/pdf/EPA03254_torteneti_tanulmanyok_2007_15_083-094.pdf (utolsó látogatás 2023.11.25.)

² Tarján M. Tamás. A Szent Bertalan-éji mérszárlás. // [Elektronikus forrás]:

<https://rubicon.hu/kalendarium/1572-augusztus-23-a-szent-bertalan-eji-meszarlas> (utolsó látogatás 2023.11.24.)

A vallásháborúk lezárására a nantes-i ediktum, 1598. április 13., volt hivatott, amely alapvetően a belüliül-i és a poitiers-i ediktumra épült. Az elsőhöz képest korlátozottabb vallásgyakorlást biztosított, a másodikhoz képest viszont sokkal több garanciát nyújtott a vallási kisebbségnek a katolikusok esetleges támadásával szemben. Az ediktum különlegességét az adta, hogy a királyi hatalom képes volt betarttatni.¹

Az újabb polgárháborúval – és a protestáns köztársaság fegyverek általi megteremtésével – fenyegető helyzet tárgyalásokra kényszeríti mindkét felet. A protestáns „párt” négy „teljhatalmú” megbízottat jelöl ki, akik 1597 ősze és 1598 tavasza között folytatnak megbeszéléseket Henrik szintén református vallású képviselőjével, Duplessis-Mornay-val. Ezen egyeztetések eredményének tekinthető a király türelmi rendeleteként értelmezett *nantes-i ediktum*. A nantes-i ediktum néven ismert királyi rendeletcsomag három részből áll. Az első a 95 ún. általános cikkelyt tartalmazó tulajdonképpeni pacifikációs ediktum, melyet 1598. április 13-án hirdetnek ki. Egyedül ezt kellett a parlamenteknek regisztrálniuk, azaz az érvényes jogszabályok közé beiktatniuk. Ez szabályozza – vagy talán inkább korlátozza – a református vallás gyakorlását. Ebben a részben jelenik meg először az *úgynevezett reformált vallás* elnevezés a kálvini hit meghatározására, s a XVII. század folyamán mindvégig ezt fogják alkalmazni a hivatalos szövegekben.

A második rész az a szintén április 13-áról keltezett királyi brévé, mely a protestáns lelkészek és más egyházi tisztviselők javadalmazásáról rendelkezik. Őket – szemben a katolikus klérus tagjaival – a király javadalmazza, azonban minden református köteles fizetni a katolikus egyházi tizedet.

A megállapodás harmadik részét az április 30-án, illetve május 2-án aláírt *titkos cikkelyek* képezik. Az állam szempontjából ezeket tekinthetjük döntőnek. Itt fogalmazza meg ugyanis a király a protestáns vallás gyakorlásának politikai, gazdasági és katonai garanciáit. A hugenották 151 ún. *menedékhelyet* kapnak, ahol vallásuk gyakorlata minden körülmények között biztosított, ezek közül 51 – a későbbiekben

---

¹ Eberhard Gresch. A hugenották hite, története és hatása. – Református Kálvin Kiadó, 2008. – 49. old.
https://www.kalvinkiado.hu/konyv/szakkonyv/a-hugenottak-hite-tortenete-es-hatasa-detail?fbclid=IwAR3Ku0ial_b0v-Ys_d0nDiaWKJ5ZlhrP_SkY0xLEK_UNy1v1VpzilOIg-Fg#page/19 (utolsó látogatás 2023.11.22.)

tisztán protestáns lakosságú – *biztonsági hely*, ez utóbbiakban – protestáns kormányzó vezetése alatt – a király által fizetett protestáns helyőrség állomásozik, melynek feladata a város, illetve a protestáns vallás gyakorlásának védelme. Emellett a protestánsok továbbra is szabadon összehívhatják tartományi, illetve országos színódusaikat, megtarthatják, sőt tovább is fejleszthetik politikai és katonai szervezeteiket.¹

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a francia vallásháborúk a XVI. század második felében a Francia Királyságban és a Navarrai Királyságban lezajlott polgárháborúk sorozata volt. 1562 és 1598 között nyolc különböző háború zajlott, bár az erőszak az egész időszak alatt állandó volt. A vallásháborúkat a katolikusok és a kálvinista protestánsok, az úgynevezett hugenották közötti vallási viták váltották ki, amelyeket az e vallási frakciókat vezető nemesi házak, különösen a Bourbonok és a Guise-ek közötti viták súlyosbítottak. A konfliktus a Valois-dinasztia kihalásával és IV. Bourbon Henrik hatalomra jutásával ért véget, aki a katolikus hitre való áttérése után 1598-ban kihirdette a nantes-i ediktumot, amely bizonyos vallási toleranciát garantált a protestánsokkal szemben.

Franciaország első abszolút uralkodójának nevezett IV. Henrik megvalósítja azt, amit gyengébb kezű elődei meg sem mertek próbálni, mivel létrehozta a katolikus-királyi hatalom ellenpólusát. Az ország területén szétszórva élő protestáns közösség gyakorlatilag államot alkot az állam, Franciaország testén belül, realitást kölcsönözve így a protestáns köztársaság gondolatának. A titkos cikkelyek rendkívüli fontosságát mutatja az is, hogy érvényességük meghatározott időre szolgált; a király nyolcévenként újíthatta meg.

Az óriási engedményeknek több oka lehet, úgy, mint: Henrik szimpátiája egykori hitsorsosai iránt; a protestánsok fegyveres ereje és az általa képviselt veszély; de talán leginkább az, hogy mindkét fél kimerült a háborúban s mindenekelőtt békét kívánt. Ezek ismeretében talán inkább nevezhetjük az ediktumot *nantes-i vallásbékének* nevezni, hiszen – s ez a titkos cikkelyek tartalmából derül ki legjobban

---

¹ Szász Géza. A francia állam és a protestánsok a 17. században – tűréstől tiltásig. // [Elektronikus forrás]: <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00014/2000-1-2-02.html> (utolsó látogatás 2023.11.19.)

– nem annyira egy jóságos uralkodó kegyes tetteről van szó, mint inkább a körülmények által kikényszerített kompromisszumról. A Bourbon-monarchia tekintélye elég erős volt ahhoz, hogy az abszolút állam kiépítését ilyen körülmények közt is folytassa. A vallásbékét követően a protestánsok jogai nem bővülnek tovább. Ennek okai között feltétlenül megemlítendő a fiatal XIII. Lajos apjától eltérő vallási felfogása, egyes protestáns vezetők minden kompromisszum készséget nélkülöző magatartása, illetve a mindenféle ellenállási lehetőséget felszámolni szándékozó kormányzati politika. A további jogok, illetve kiváltságok kieroszakolására irányuló kísérletek kivétel nélkül kudarcra zártak. A királyi hatalom újbóli megerősödésével pedig XIII. Lajos uralkodása idején megkezdődik a katonai–politikai kiváltságok leépítése. Mindamellet a protestáns párt történetét tekintve a XVII. század első két évtizede a viszonylagos nyugalom kora, de a későbbiekben ismételten fegyveres konfliktushoz vezet a királyi hatalom és a protestánsok szembenállása. A korona és a hugenották közötti konfliktusok rendszeresen fellángoltak, mígnem IV. Henrik unokája, XIV. Lajos 1685-ben a fontainebleau-i ediktummal visszavonta ezt a toleranciát, betiltva minden vallást a katolicizmus kivételével, ami több mint 200 000 hugenotta száműzetéséhez vezetett.

V. FEJEZET

Az ellenreformáció kibontakozása.

5.1. A restauráció, megújulás kezdete és a tridenti zsinat (1545-1563).

Az „ellenreformáció” korának nevezzük az 1555-től (augzburgi béke) 1648-ig (vesztfáliei béke) terjedő korszakot. Az elnevezést Pütter göttingeni evangélikus jogász használta (1776), általánossá Moritz Ritter német történész által vált (1889).¹ Jelentése – a protestánsá lett országok és alattvalók erőszakos visszatérése a katolikus egyházba. Az ellenreformáció a kornak csak egyik, s méghozzá nem is fő vonása volt a sok közül. Hiszen Itáliában és Spanyolországban, valamint annak tengerentúli gyarmatain nem volt ellenreformáció, Spanyolország „aranykorát” élte; Anglia is az Erzsébet-kori kulturális, gazdasági és tengerészeti fejlődés csúcspontját érte el; a Németalföldön sem lehet ellenreformációról beszélni. Ez a korszak inkább nevezhető a vallási türelmetlenség és vallási háborúk idejének. Ezen a sokrétű és bonyolult folyamaton belül a katolikus egyházat a belső megújulás (reform, restauráció) jellemezte. Ez nyomta rá a bélyegét a korra, és ezért a katolikus történetírás az „ellenreformáció” elnevezést csak, mint a katolikus reform egyik jellemző vonását fogadja el, nem pedig mint az egész korszak jellemzőjét. A katolikus megújulás belső erőit azokból a reformtörekvésekből merítette, amelyek Spanyolországban és Itáliában a késő középkor óta törés nélkül fennállottak. Itáliában az egyházi és vallásos élet igen intenzív volt, ezt mutatja az is, hogy új szerzetesrendek alakultak, valamint különböző vallásos társaságok, oratóriumok egész sora keletkezett. Spanyolországban a katolikus megújulás az egész püspöki karra, valamint a kolduló rendekre is kiterjedt. A katolikus megújulás leghatásosabb szerzetesrendje, a Jézus Társaság, a jezsuiták rendje is itt keletkezett. Loyolai Szent Ignác a jezsuita rend alapítója, (1491–1556).² Régi baszk nemesi családból származott és a családi hagyományhoz híven katonai pályára lépett. Amikor 1521-ben Pamplona ostrománál súlyosan megsebesült, hosszan tartó betegágya unalmában „Krisztus életét” és a „Szentek életét” kezdte olvasni. Ez olyan hatással volt rá, hogy életmódjának megváltoztatására szánta el magát. Felgyógyulása

¹ Gárdonyi Máté. Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe. – Bp.: Jel Kiadó, 2016. – 187. old.

² Helmuth Von Glasenapp. Az öt világvallás. – Budapest: Gondolat Kiadó, 1984. – 124. old.

után a monserrati kolostor kegyképe előtt, majd a Manresa magányában (itt írta lelkigyakorlatos könyvének első fejezeteit) megtörtént teljes belső átalakulása. Életcélja azonban még nem lebegett tisztán szeme előtt. Az a szándéka, hogy a Szentföldön hittedes legyen, nem járt sikerrel. Ezután pap akart lenni. Tanulmányait Alcalában, majd Salamancában, 1528-tól pedig Párizsban folytatta. Itt 1534. augusztus 15-én hasonló gondolkodású társaival tisztasági és szegénységi fogadalmat tett, majd elhatározták, hogy a Szentföldre zarándokolnak. A háborús események miatt azonban Velencében megrekedtek. Ott is lettek pappá szentelve. De közben megírta művét, a *Lelkigyakorlatok* könyvét, spanyol nyelven keletkezett 1521 és 1534 között, amikor Ignác a tökéletesség útját és hivatásának értelmét kereste. A mű a szentség útjára terelgeti azokat, akik harminc napon át lelkigyakorlatozóként vagy lelki vezetőként használják. Az ignáci lelkigyakorlatokat folytató személy e kézikönyvvel elmélkedéseihez, aszketikus és misztikus gyakorlataihoz kap útmutatást, a lelkigyakorlatot vezető tanácsaival támogatva – együtt jut az igazság felismerésére és arra az elhatározásra, hogy Krisztus-követéssel törekszik a tökéletességre. Eredeti formájában a mű egy a lelki vezető számára készült „forgatókönyv”¹.

Loyolai Szt. Ignácnak apostolkodásra vonatkozó mondásaiból nagy lelki hasznot merít az a réteg, mely követőihez tartozott, „Mindent Isten nagyobb dicsőségére. Akinek szívében Isten lakozik, mennyországot hord magában. Oly nagy bizalmunk legyen Istenben, hogy azt is higgyük, hogy hajó híján egy szál deszkán is átszelhetjük a tengert. Kevesen látják be, mily nagy dolgot művelne velük az Isten, ha magukat teljesen átengednék vezetésének és kegyelmeit felhasználnák.” Hangzottak mondásai.²

1538-ban Loyolai Ignác társaival Rómába ment, társaságát (Compania de Jesus) renddé szervezte és letette az engedelmisségi fogadalmat. Ehhez járult később még egy negyedik fogadalom is: minden jezsuita a pápa személyes rendelkezésére áll. 1540. október 27-én „Regimini militantis Ecclesiae” kezdetű pápai bulla hagyta jóvá a rendet, amely kezdeti nehézségek ellenére – még a pápaság részéről is – hamar egész

¹ Loyolai Szent Ignác. *Lelkigyakorlatok*. Szerk.: Szelestei N. László. Pázmány Irodalmi Műhely, 2013. – 7. old. // [Elektronikus forrás]: http://real.mtak.hu/9084/1/Ign%C3%A1c_nyomda.pdf (utolsó látogatás 2023.11.18.)

² Mócsy Imre: *Sztrak Loyolai Szent Ignác lelkéből*. – 5 – 7. old. // [Elektronikus forrás]: http://www.ppek.hu/konyvek/Mocsy_Imre_Sztrak_Loyolai_Szent_Ignac_lelkebol_1.pdf (utolsó látogatás 2023.11.19.)

Európában elterjedt és a katolikus megújulás legfőbb eszköze lett.¹ A szigorúan monarchikusan berendezett Jézus Társaság elsősorban nagyszerűen kiképzett lelkes tagjai által érte el a lelkipásztorkodás és a nevelés terén rendkívüli sikereit. A rendalapítás idején javában terjed a reformáció, és ez döntően meghatározza az alakulófélben lévő jezsuita rend szellemiségét. A protestáns hitújítókhoz hasonlóan, a jezsuiták is az egyház megújulásáért szálltak síkra, de anélkül, hogy elszakadtak volna a katolikus egyháztól, amelyet szerintük a pápához való hűségük biztosít.

A reformációt követő katolikus megújulásában döntő szerepet játszott a tridenti zsinat (1545–1563), amelynek munkájára a jezsuiták is nagy hatással voltak. Hogy válaszolni tudjanak a hitújítók kihívásaira, a jezsuiták szorgalmazták a katolikus papság emeltebb szintű oktatását, és számos iskolát, kollégiumot, egyetemet és tudományos társaságot alapítottak. Intellektuális tevékenységük, valamint a lelkigyakorlatok és a népmisziók által a jezsuiták rendkívüli népszerűsége tettek szert a katolikusnak még megmaradt országokban. A jezsuiták gyakorlatilag megállították a reformáció további terjedését, sőt több országban jelentős tömegeket térítettek vissza a katolikus egyházba.²

A császár az 1548-as augsburgi birodalmi gyűlésen kiadta az augsburgi interim néven ismert vallásügyi rendelkezést. A határozat lehetővé tette, hogy a következő egyetemes zsinat végleges döntéséig a protestánsok megtarthassák a papok nősülésének jogát és gyakorolhassák a két szín alatti úrvacsorázást.³ Mivel a rendelet gyakorlatilag semmi mást nem tett lehetővé, igencsak kérdéses volt, hogy érvényt tudnak-e szerezni neki. Bucer Strasbourgból Angliába menekült; számos más lelkész észak felé vette útját; a bebörtönzött Frigyes János megpróbálta a hatásköréből kiragadott Wittenbergből a thüringiai Jénába telepíteni az egyetemet. Jénában gyülekeztek az interim legádázabb ellenségei, Luther legszenvedélyesebb és legrendíthetlenebb tanítványai. Felszólították Melanchthont, hogy csatlakozzon hozzájuk. Melanchthon nem mozdult. Még a spanyol csapatok megérkezése előtt

¹ Helmuth Von Glasenapp. Az öt világvallás. – Budapest: Gondolat Kiadó, 1984. – 125. old.

² V. Bangert William. A jezsuiták története. – Bp.: Osiris Könyvkiadó, 2002. – 19. old.

³ Csia Lajos. Az örök reformáció. – Bp.: Százszorszép Kiadó, 1995. – 67. old.

elhagyta Wittenberget, de hamarosan visszatért és ígéretet kapott Móric hercegtől, hogy a szászországi protestáns egyház megmaradhat. A félénk Melanchthon, aki ha mód volt rá, bármelyik ellenfelével kész volt kiegyezni, nem akarta elhagyni Wittenberget, melyre úgy tekintett, mint a reformáció hajnalcsillagára. Móric segítségével 1548 decemberében sikerült elérnie az interim módosítását (lipcsei interim), mely türelmesebb volt a lutheránusok iránt, s a szövegbe foglalt hitvallási formula lehetővé tette a lutheránus értelmezést is, de amely jóváhagyta a püspöki egyházkormányzatot (már amennyiben az nem ellenkezik Isten akaratával), a latin liturgiát, a hét szentséget, a miseruhát és a böjti napokat.¹ Mivel a szöveg a lényegi evangéliumi tanításokat érintetlenül hagyta, Melanchthon elfogadta a kényszerrel bevezetett katolikus szertartásokat, bár nem kedvelte őket. Karlowitzhoz küldött levelében arról beszél, hogy ő a béke emberének tartja magát, majd meggondolatlanul bíráló sorokat ír Luther indulatosságáról és ingerlékenységéről.

V. Károly nem számolt az emberek érzelmeivel. S kiderült, a protestáns hit és gyakorlat mélyen begyökerezett már a népi vallásosságba. Németország déli és középső részein az interim betartását a spanyol csapatok jelenléte kényszerítette ki, Szászországban és Brandenburgban pedig evangéliumszerű formulái tették elfogadhatóvá. De Észak-Németország nyíltan fellázadt. A császár a német városok és fejedelmek hagyományos függőségi helyzetével sem számolt. Az emberek még Németország déli részén is makacsul szembeszálltak a visszahozott misével, és ugyancsak nagy nehézséget okozott a megfelelő papok beállítása is, mert a protestáns lelkészek zöme nem volt hajlandó elfogadni az új helyzetet, míg a katolikusok - pápai jóváhagyás híján - kétségbe vonták az intézkedések érvényességét.

V. Károly nem megsemmisítette a lutheránusokat, hanem megosztotta őket. A lutheránus egyházak irányítására egyedül Melanchthon, Luther európai tekintélyű tanítványa lett volna alkalmas. De ő a lutheránusok felének vagy több mint felének szemében eljátszotta becsületét. Már nem bíztak Melanchthon vezetésében, mert úgy tartották, hogy átállt a júdások oldalára, alkut kötött az istentelenekkel. Melanchthon

---

¹ Az Ausgburgi interim (1548). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 189 – 191. old.

néhány hónap alatt elvesztette egyházvezetői befolyását, s utána már csak egy teológuscsoport feje volt. A lutheránusok két részre oszlottak. A lutheránus egyházak sohasem nyerték vissza azt az egységet, amelyet az 1548-as interim után vesztek el.¹

Németországban a reformáció mozgalma az egyháztól reformzsinatot követelt. A trienti (a mai olasz neve után trentói, illetve a latin névalak után a magyar szakirodalomban gyakran tridenti) zsinat a történelem azon eseményei közé tartozik, amelyről a kortársak a vallási és politikai csatározások évtizedeiben alig vettek tudomást, és ha tudtak is róla, igen kevés reményt fűztek az eredményességéhez. Ezzel szemben már a következő évtizedekben sem volt kétséges - ez a zsinat korszakhatárt jelent nemcsak a katolikus egyház, hanem az egész európai kultúra történetében.² A püspökök trienti gyűlése a középkori egyetemes zsinatok színhelyeihez képest egy jelentéktelen városkában zajlott, minden korábbi és későbbi zsinatnál vontatottabban működött, a kitűzött célt, vagyis a nyugati kereszténység egyesítését, egyáltalán nem sikerült elérnie, sőt a résztvevők itáliai és spanyol túlsúlya miatt az egyetemességéhez is fért némi kétség. Az állandó nehézségek és a hosszú tárgyalások még magukból a pápákból is gúnyos megjegyzéseket váltottak ki, sőt egyikük egyszerűen nem volt hajlandó újból összehívni az üléseket. Ugyanakkor kétségtelen: a zsinati határozatok szinte azonnal a katolikus egyház megújulásának „Magna Chartájává” váltak, amelyek évszázadokon át meghatározták a legnagyobb keresztény felekezet tanítását, intézményes struktúráit és mindennapjait. A hatás máig tart, mind berendezkedésében, mind gondolkodásmódjában máig őrzi a tridenti zsinat szellemiségét. A zsinat a korábbi értelmezésekkel szemben nem tartalmazta a megváltoztathatatlan igaz hitet, és nem is jelentett egyfajta merev reakciót a kereszténységen belüli megújulási törekvésekkel szemben, hanem sokkal inkább tekinthetjük az újkori katolikus felekezet megteremtésére tett egyik legfontosabb kísérletnek. A zsinat részese volt a XVI. századi vallási és kulturális változásoknak, amelyek, protestánsok és katolikusok, együttesen teremtették meg a modern európai kultúrát.

¹ Gárdonyi Máté. A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában. – Bp.: Márton Áron Kiadó, 2001. – 76. old.

² Jedin Hubert. A zsinatok története. – Bp.: Ecclesia Kiadó, 1998. – 98. old.

Luther Márton 1518-ban felhívást tett közzé az egyetemes zsinat összehívására, amelyet 1520-ban megismételt. Ettől kezdve majd három évtizeden keresztül folyamatosan terítéken volt az egyetemes zsinat kérdése, ugyanakkor a XVI. század elejének bonyolult vallási és politikai viszonyai miatt a megvalósulásra 27 évet kellett várni, az igény egyáltalán nem volt új, a XV. századi egyetemes zsinatok óta az egyház vezető köreiben és az egyetemeken, mindenekelőtt a párizsin, folyamatosan jelen volt az az elképzelés, miszerint az egyetemes zsinat a pápai hatalom felett áll, és ezért a leginkább hivatott az egyház belső problémáinak rendezésére.¹

Ez a nézetrendszer, a konciliarizmus, az egyetemes zsinatot tekintette az egyház legfőbb képviselőjének, amelynek adott esetben jogában áll a pápa döntéseit is felülbírálni.

A pápák a XV. század közepe óta energikusan felléptek ezzel a tanítással szemben. A pápaságnak minden oka megvolt a konciliarista tanok elítélésére, hiszen ez a nézetrendszer kiváló fegyvert jelenthetett a pápasággal szemben álló fejedelmek kezében. Ennek a politikai alkalmazásnak a legszebb példáját XII. Lajos francia király (1498–1515) nyújtotta, amikor a vele hadban álló II. Gyula pápa (1503–1513) ellehetetlenítésére Pisában egyetemes zsinatot hívott össze. A pápa ugyanezzel a fegyverrel válaszolt: 1512-ben ő is zsinatot rendelt el Rómában, a lateráni bazilikában. Az V. lateráni zsinat 1517-ig tartott, és egyetlen érzékelhető eredménye a francia király egyházpolitikai elszigetelése lett. Az egyházreformot érintő határozatai csak papíron maradtak. A Német-római Birodalomban azonban nemcsak a Róma számára vitapartnernek számító Luther látta a zsinatban az egyház belső megújulásának egyetlen eszközét. Girolamo Aleandro pápai legátus joggal írta X. Leó pápának (1513–1521), hogy a birodalomban mindenki azt kiáltja: zsinat, zsinat!² A zsinat szükségessége azon kevés pontok közé tartozott, amelyben Luther és V. Károly császár (1519–1556) egyetértett – természetesen nem ugyanazon feltételekkel. Luther és követői számára a zsinat a pápai hatalomtól független, egyedül a Szentírás tekintélyén alapuló és a császár elnökletével lezajló tanácskozást jelentett volna. V. Károly

---

¹ Poór János. A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 332. old.

² Gárdonyi Máté. A pápi élet reformja a Trienti Zsinat korában. – Bp.: Márton Áron Kiadó, 2001. – 61. old.

szemében a legfontosabb a kereszténység egysége volt, így – bár saját vezető szerepéhez és a laikusok részvételéhez ragaszkodott – a zsinatot nem a pápa és az itáliai püspökök nélkül képzelte el, és természetesen egyházfegyelmi téren is teljesen más nézetei voltak, mint a reformátoroknak.

A vallási és politikai patthelyzetet III. Pál (1534–1549) megválasztása oldotta meg. A 67 esztendő, négygyermekes családapá igazi reneszánsz személyiséghez méltóan, korát és előéletét meghazudtoló dinamizmussal látott hozzá a válság felszámolásához. Bár az egyház egyetemes reformjának érdekében ellenkező politikát folytatott elődeitől, amelynek lényege a defenzív politikáról az offenzív stratégiára való váltás volt. A nagy európai konfliktusokban igyekezett a középkori tradíciókat követve semleges maradni, ezzel is emelve a pápaság tekintélyét a világi uralkodók előtt. A legjelentősebb változást elődei politikájához képest a zsinattal kapcsolatos elképzelései jelentették: pápaságának kezdete óta támogatta az összehívását. Elszántságát az anglikán egyház megalapítása (1534) még inkább növelte, hiszen VIII. Henrik angol király (1509-1547) lépése előrevetítette az évszázados fejlődés kiteljesedését, azaz egész Európában a nemzeti egyházak kialakulásának veszélyét, és ezzel a katolikus egyháznak, mint olyannak a megszűnését.¹

A zsinat tényleges megnyitása azonban még egy évtizedet váratott magára, ezúttal immár elsősorban politikai okok miatt. Az összehívásra tett harmadik pápai kísérlet, az 1542. május 22-én kibocsátott pápai bulla új helyszíneként Trientet jelölte meg². A zsinat három szakaszban 18 éven keresztül húzódott, vagyis maguk a tárgyalások megközelítőleg 5 esztendőt vettek igénybe (1545–1547, 1551–1552, 1561–1563). Trient, a szabad birodalmi város mind az északi, mind pedig a déli irányból könnyen megközelíthető volt, és politikai státusát tekintve minden fél számára elfogadhatónak bizonyult. Ugyanakkor nagyon nyilvánvaló hátrányokkal is rendelkezett a korábbi zsinatok helyszíneihez képest: a kor viszonyai között is kisvárosnak számított, alig 10 ezer lakossal, infrastruktúra és intellektuális háttér nélkül. A vontatott előkészületek és a zsinat iránti lelkesedés általános csökkenése

¹ Poór János. A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 233. old.

² Poór János. A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 14-20. old.

miatt nyilván ezek a körülmények is szerepet játszottak abban, hogy egyetemes zsinat megnyitására soha addig és azután sem érkeztek olyan kevesen, mint 1545. december 13-án Trientbe. A zsinat megnyitásakor mindössze 4 bíboros, 4 érsek, 20 püspök és 1 érseki megbízott, valamint 5 szerzetesrendi előljáró, vagyis összesen 34 zsinati atya volt jelen.¹ A politikai nehézségek és a számos egyéb hátráltató tényező miatt a trienti zsinat nem tartozik a katolikus egyház látogatottabb ülései közé. A kezdeti 34 résztvevővel szemben az első időszakban a zsinati atyák összlétszáma nem érte el a 100 főt. Az utolsó időszak legnépesebb ülésein sem voltak jelen 200-nál többen, akkor, amikor Európában megközelítőleg 700 püspök működött. A kortársak szkepszisét jól jellemzi az ellenfél oldaláról Kálvin megjegyzése: „Ha csak egy tartományi zsinat lenne, akkor is szégyenkezniük kellene, hogy ilyen kevesen vannak.” A zsinat egyetemes jellegét tovább gyengítette a résztvevők nemzeti megoszlásának egyenetlensége. A déli püspökök nagy száma miatt már a kortársak is inkább olasz gyűlésnek látták a tridenti zsinatot. A spanyolok nem számszerűleg, hanem egységes fellépésük miatt inkább súlyukat tekintve voltak fontosak. A német püspökök elsősorban a második időszak ülésein képviselték magukat, a császár kifejezett utasítására. A német főpapok nem mindig voltak jelen személyesen Trientben, küldhettek képviselőt is. A franciák az első ülészakon mindössze négyen jelentek meg, a második perióduson egyetlen képviselőjük sem vett részt, de az utolsó időszakban már szép számmal utaztak Trientbe. Európa bizonyos területei, elsősorban Közép-Európa, alig képviseltették magukat.²

A zsinati atyák nagyobb része nem teológus, hanem kánonjogász képzettségű volt, ezzel magyarázható a sok szerzetesrendi (domonkos, ferences és jezsuita) teológus részvétele. A zsinati tárgyalások légköre általában egyáltalán nem nevezhető békésnek. A párizsi püspök szerint a protestánsokkal tartott hitviták békés beszélgetések voltak némelyik zsinati üléshez képest. A pápa sohasem jelent meg személyesen a zsinaton, őt a pápai legátusok (egyszerre 2 vagy 3) képviselték. A Trientben tartózkodó főpapok és követségek udvaraival a népesebb ülészakok idején

---

¹ Jedin Hubert. A zsinatok története. – Bp.: Ecclesia Kiadó, 2009. – 99. old.

² Poór János. A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 334. old.

a város lakossága legalább a másfélszeresére növekedett, ami súlyos ellátási nehézségekhez és igen nagy drágasághoz vezetett. A zsinat önálló költségvetéssel nem rendelkezett: a résztvevők néha kaptak uralkodói támogatást, de jelentős részük a részvétel költségeit csak szentszéki segéllyel tudta megfizetni.

A zsinat utolsó ülésén a zsinati atyák előtt felolvasták a teljes zsinati dekrétumgyűjteményt, amelyet a résztvevők ünnepélyesen is megerősítettek, ezzel is kifejezve a teljes zsinati mű egységét. A pápai jóváhagyás is rekordsebességgel történt meg: IV Pius 1564. január 26-án szentesítette a határozatokat, a hatálybalépés időpontjaként május 1-jét jelölte meg. A Concilium Tridentinum, vagyis a zsinati határozatok hivatalos gyűjteménye még abban az évben megjelent Rómában, majd a következő évszázadokban számtalan kiadásban látott napvilágot, általában kis formátumban, könnyen kezelhető kötetként.¹ A zsinati törvények gyűjteménye időrendben, tárgyalásuk és megszavazásuk sorrendjében, ülésenként halad előre, ezen belül témakörönként fejezetekre bontották az anyagot. Minden ülés tartalmaz dogmatikai és egyházfegyelmi döntéseket.²

Dogmatikai határozatok – a zsinati gyűjtemény hittani része egyértelmű választ kívánt adni a protestantizmus, illetve pontosabban a lutheri tanítás kihívásaira. A lutheri sola Scriptura (egyedül a Szentírás tekintélye mérvadó) tanával szemben a zsinat kiemelte az egyházi hagyománynak a Bibliával való egyenértékűségét. A sola fide (a kegyelem elnyeréséhez egyedül a hit szükséges) és a sola gratia (az isteni kegyelem egyedül üdvözít) elvével szemben a zsinat mind az erasmusi, mind a lutheri koncepciót tagadta. Az áteredő bűn nem Ádám bűnének imitációja, nem is a bűnre való hajlam, hanem a kegyelmi élet nélküli állapot a keresztség előtt. A kegyelmi életet az ember a keresztségben nyeri el, de a bűnre való hajlam megmarad. A megigazulás pusztán a hit által nem lehetséges, ehhez az embernek magának is hozzá kell járulnia a kegyelmi élet megőrzésével és a jó cselekedetekkel. A szentségek számát a lutheri 2-vel szemben a korábbi 7-ben határozta meg. A legfontosabb szentségtani rész az eucharisztia pontos definíciója, amellyel megerősítették a kenyér és a bor tényleges

¹ Poór János. A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 341. old.

² Jedin Hubert. A zsinatok története. – Bp.: Ecclesia Kiadó, 1998. – 111. old.

átváltozását Krisztus testévé és vérévé, és ezek valós jelenlétét a kenyér és bor színe alatt. A zsinat nem zárta ki a lehetőséget a két szín alatti áldozás (vagyis a kenyér és a bor vétele) előtt, de kinyilvánította az egy szín alatti áldozás egyenértékűségét. Megerősítette a papság szentségi jellegét és az egyházi hierarchiát, a tisztítóhely dogmáját és a szentek tiszteletét.¹

Egyházfegyelmi határozatok – amint a zsinat teológiai dekrétumai sem jelentettek (nem is jelenthettek) újdonságot a korábbi tanítással szemben, csupán a definíciók precízisége és irányultsága változott, úgy az egyházfegyelmi határozatokban sem találkozunk radikálisan új elemekkel, leginkább a régi egyházfegyelmi előírások ismétlődnek. A különbség itt is a határozottabb és szilárdabb megfogalmazásban rejlik. A legfontosabb határozatok az egyházi hierarchia és a papság kötelezettségeit foglalják össze.²

A zsinat kiemelt szerepet tulajdonít az egyházi reformok végrehajtásában a püspököknek. Kimondja az egyházi javadalmak rezidenciakötelezettségét a javadalomtól való megfosztás terhe mellett – véget vetve ezzel (legalábbis elméletileg) a középkorban annyira elharapózott javadalomhalmozásnak. A papságra készülők és a püspökjelöltek között alapos válogatást és ellenőrzést írt elő. Az érsek-metropoliták háromévente tartoztak tartományi zsinatot összehívni, míg a püspökök évente egyházmegyei zsinatot. Minden főpásztornak két évente vizitálnia kellett az egyházmegyéjét, a lelkipásztori feladatok szellemében meg kellett reformálnia a székeskáptalanját, a plébániák betöltésénél csak alkalmas személyeket választhattak ki. Egyedül a római kúria reformjáról nem szólt a zsinat: ezt a feladatot a pápákra bízta. A zsinat egyik legjelentősebb újítása az egyházmegyei papnevelő szemináriumok alapításának kötelezettsége – de éppen ez a dekrétum valósult meg a legkevésbé. A határozat szerint a püspököknek a papságra készülő fiatalokat 12 éves koruktól kezdve elkülönítve kellett volna nevelniük. A zsinati határozatok szövegében tehát kevés új elem található, ugyanakkor az egész dekrétumgyűjtemény lényege, szellemisége

¹ Bainville Jacques. Fordította Dr. Révay József. Franciaország Története. Budapest Az Athenaeum Irodalmi És Nyomdai Részvénytársulat Kiadása. 1965. – 171. old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/22900/22970/22970.pdf> (utolsó látogatás 2023.11.20.)

² Poór János. A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 343. old.

alapvetően újnak számított. Az egyházfegyelmi határozatok összessége a papság lényegének átfogalmazását jelentette; egy új, alapvetően egyházmodell alapjait fektette le a középkori egyházzel szemben, ahol a hangsúly a közbenjáró funkción volt.

A trienti zsinatot követő két és fél évtized pápái, az ún. reformpápák nagyon sokat tettek a reformok megvalósításáért. A zsinati határozatok értelmében végrehajtották a liturgia megújítását, megszervezték a részegyházakkal való kapcsolattartás és az ellenőrzés csatornáit, számos szemináriumot és kollégiumot alapítottak, missziókat szerveztek, az új igényeknek megfelelően teljesen újjáalakították a római kúria intézményeit. Működésük eredményeként a XVI. század végére a pápaság valóban a katolikus megújulás és az ellenreformáció hatékony vezető erejévé vált. A zsinat utáni első pápa, az egykori domonkos szerzetes V. Pius (1566–1572) a zsinati reformok mielőbbi határozott végrehajtását támogató szentszéki elvárásoknak köszönhetően a megválasztását. Az utolsó reformpápa, V Sixtus (1585–1590) a korábbi, szerzetesi csoport képviselője volt, legjelentősebb alkotásának a római kúria reformja számított. A bíborosok számát 70 főre emelte, kiépítette a római kongregációk rendszerét, amelyek közül 6 az Egyházi Állam, 9 pedig az egyetemes egyház irányítását végezte. Ezzel a mintaszerű központi hivatalszervezettel kiteljesítette a pápaság és az Egyházi Állam abszolutisztikus átalakítását. A helyi egyházak ellenőrzése érdekében kötelezővé tette a püspökök római látogatását, amelynek során jelentést kellett benyújtaniuk egyházmegyéjük helyzetéről és a zsinati reformok végrehajtásáról. Ezzel az intézkedésével a pápa kiteljesítette a Szentszék ellenőrzését a helyi egyházak működése és a zsinat határozatainak végrehajtása felett.

A látszólagos sikertelenség ellenére azonban a helyi egyházi törvényhozás Európa valamennyi katolikus országában átvette a zsinati normákat, Közép-Európában pedig a XVII. században váltak általánosan elfogadottá a helyi egyházak életében a zsinati elvek. A zsinat egyházfegyelmi részének a papság és a hívek vallási életébe, sőt mindennapjaiba való átültetése természetesen évszázados folyamat volt, amely nagyon jelentős különbségekkel történt meg Európa különböző területein. A katolikus reform által támogatott kultuszok közül különösen a Mária-kultusz és az Oltáriszentség tisztelete emelkedett ki – mindkettő a protestánsok támadásainak legfőbb céltáblája

volt. A Trientben megfogalmazott új szemléletmóddal a katolikus egyház versenyképes társa lett a protestáns felekezeteknek. A zsinattal a katolikus egyház vezetése – évszázados késéssel – kezébe vette az egyházi reformok megvalósítását, és törvényerőre emelte a megújulási törekvések egy részét. A katolikus egyház egyetemes és hierarchikus jellege miatt ez a lépés elengedhetetlennek bizonyult az egész intézményrendszer reformja érdekében: ez az oka annak, hogy Trient valóban korszakhatár az európai kultúra történetében.

5.2. Az 1555-ben megkötött augsburgi vallásbéke.

A politikában, a lutheránusok csakhamar újra békés állapotok közé kerültek, mert a császár nem tudta megőrizni erőfölényét. A protestáns liga, melyet Franciaország és Móric a szász herceg is támogatott kicsikarta a császártól az augsburgi békét (1555). E szerint, amelyik terület 1552 előtt lutheránus volt, ezután törvényesen is az maradhatott, s a jövőben minden tartomány uralkodója szabadon választhatott a régi és a lutheránus vallás között, alattvalói pedig vagy maguk is követték döntését, vagy szabadon elhagyhatták a tartományt – ez a híres *cuius regio, eius religio* elv, bár maga a szólás későbbi keletű. A békeszerződés hatvan évre vallási békét teremtett Németországban. Elhárult a protestantizmust fenyegető veszedelem.¹

Az események tragikus fordulata következtében a merev lutheránusok irányítása egy vezetésre alkalmatlan ember kezébe került. Flacius Íllyricus a XVI. század legműveltebb, legharciasabb és legszenvedélyesebben vitázó egyházi embere. Flacius, akinek a Velence melletti Istria volt szülőhelye (innen a vezetéknéve, íllyricus), s akinek az olasz volt az anyanyelve, sohasem tanult meg folyamatosan németül beszélni. Melanchthon úgy tekintett rá, mint hálátlan tanítványra, mint mérges kígyóra. Pamfletjei, melyek sok mindenben emlékeztetnek Luther megsemmisítő vitastílusára, vad vádakot ontanak Philip Melanchthonra és híveire, akiket ezentúl „filippistáknak” neveztek.² De nem csak Melanchthont támadta. Aligha volt olyan teológiai iskolája a kereszténységnek, amellyel Flacius elmulasztott volna vitába szállni. Az ortodox hit

¹ Az Ausburgi vallásbéke (1555. szeptember 25.) // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 194 – 198. old.

² Chandwick Owen. A reformáció. – Budapest: Osiris Kiadó, 2003. – 165. old.

iránti szenvedélyes, mélyen vallásos rajongása sokkal több, mint egy különc és fanatikus elme hóbortja. 1560-ban a haldokló Melanchthon papírra vetette, hogy miért nem fél a haláltól: „Meváltatsz a bűnből. Megszabadulsz a gondoktól és a teológusok dühétől.”¹

Amikor a református hit kezdett északi irányban, Németországban is terjedni, a lutheránus hit próbaköve az úrvacsoratan lett. Melanchthon mindig azt hangsúlyozta, hogy a „kenyérben” és a „kenyérrel” kifejezések közötti különbséget igen nehéz tisztán látni, és 1540-ben kiadta az Ágostai hitvallás kiigazított változatát (a *Confessio Augustana Variata*-t), mely a református gondolatoknak is helyet engedett.² A filippistákat csakhamar kálvinizmussal kezdték vádolni, mondván, a református úrvacsoratanat részesítik előnyben. A merevebb lutheránusok időnként megvallották, hogy a katolicizmus közelebb áll az igaz hithez, mint a kálvinizmus. Melanchthon minden alkalmat megragadott, hogy a svájciakkal találkozzon, s barátián együttműködjön velük. Más oka is volt azonban a viszálynak. A filippisták nem tartották Luthert bírálhatatlannak. A merev lutheránusok számára a Lutherhez való hűség lett volna a legfőbb mentség.

A lutheránusok elfajult gyűlölködésének az 1577-ben megjelent, szigorú feltételeket szabó *Formula Concordiae* vetett véget. A Formula a református úrvacsoratanat és a kálvinista predesztinációtant is határozottan kizárta. Ezt egyetlen filippista sem tudta elfogadni. Azokban a lutheránus országokban, ahol elfogadták a Formula-t, minden lelkipásztornak alá kellett írnia, és ezzel megszilárdult az 1548-as augsburgi béke óta fennálló vallási béke.³

A lutheránus államok többsége (86 tartomány vagy város és mintegy 8000 lelkész) elfogadta a Formula-t, és egy pillanatra úgy tűnt, hogy megvalósul a lutheránusok egysége. De nem minden állam fogadta el. Dánia királya tűzbe dobta a hozzájuttatott példányt. A filippista egyházak fennmaradása további lendületet adott a református protestantizmus németországi terjeszkedésének. A filippisták legalább

¹ Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. – 335. old.

² Szántó Konrád. Egyháztörténelem. – Bp.: Jel könyvkiadó, 2001. – 137. old.

³ Chandwick Owen. A reformáció. – Budapest: Osiris Kiadó, 2003. – 187. old.

ugyanannyira rokonszenveztek Kálvinnal, mint a lutheránusokkal, lassan a filippista egyházakat alig lehetett megkülönböztetni a kálvinistától. A reformátusok azért értek el gyors sikereket Németországban, mert a lutheránusok egy jelentős része is arra az álláspontra jutott, hogy a kálvinistáknak sok kérdésben igazuk van. Az viszont a népszerű történetírás súlyos tévedése, hogy az.

1555-ös augsburgi békével a lutheránusok ereje és terjeszkedése megtorpant volna. A lutheránus országok többsége 1555 előtt csak névleg volt lutheránus, és néhány igen nagy terület, például Poroszország és Svédország csak a XVI. század második felében szervezte meg kielégítő módon a lutheránus egyházat, mely Németországban a harmincéves háború kezdetéig jelentősen javított pozícióin. Igen komoly siker volt például, amikor Strasbourg, Martin Bucer és Kálvin városa, 1598-ban elfogadta a Formula Concordiae-t és lutheránus lett.¹ Még a kálvinista presbiteri rendszert bevezető (1570) és 1576-ig a német református egyházak fellegvárának számító Pfalz is lutheránus lett, igaz, mindössze hét évre. Bár a lutheránusok súlyos belharcokat vívtak, erejüket egyáltalán nem veszítették el. A harciasság ezúttal nem a gyengeség, hanem az életerő jele volt. 1555 után a protestáns területek növekedését elsősorban a püspöki területek bekebelezése tette lehetővé. Németországban ezek a területek a szekuláris birtokrendszerbe is beletartoztak. Ahhoz, hogy a magdeburgi püspöki szék lutheránus legyen, nemcsak az egyházmegyét és az egyházi közigazgatást kellett protestánssá tenni, hanem a fejedelemséget és a világi közigazgatást is.

A katolikusok szerint az egyházmegyék protestánssá tétele törvénytelen volt, a császár az 1555-ös augsburgi békéhez csatoltak egy záradékot *Reserventum ecclesiasticum* címmel (Az egyházi területek védelméről), amelyben kikötötte, hogy amennyiben egy püspök vagy apát protestáns lesz, elveszíti hivatalát, és az egyházmegyének vagy a rendnek, vagy a patrónusnak új választást kell elrendelnie. A protestánsok nem fogadták el a záradékot és kitartóan tiltakoztak ellene.²

Az ilyen területek megőrzésének módja igen egyszerű volt: protestánst kellett püspökké választani. Ezután a püspök a saját területén szabadságot adott az ágostai

¹ Csia Lajos. Az örök reformáció. – Bp.: Százszorszép Kiadó, 1995. – 120. old.

² Dr. Szántó Konrád. A katolikus egyház története II. kötet. – Bp.: Ecclesia, 1988. – 434. old.

hitvallás követőinek, és protestáns kanonokokat nevezett ki a protestáns folytonosság biztosítása érdekében. Ezt ott lehetett a legkönnyebben megvalósítani, ahol a választást nem az egyházmegye folytatta le, hanem a (protestáns) fejedelem jelölte ki a püspököt. Brandenburgban például, ahol a fejedelemé volt a kinevezés joga, ily módon egyesítették három egyházmegye – Brandenburg, Havelberg és Lebus – területét. Ott már jóval nehezkesebb, de szintén sikert ígérő volt az eljárás, ahol a püspöki székhelyet protestáns területek fogták közre vagy éppen egy nagy protestáns város adott neki otthont. Bármennyire katolikus érzelműek voltak is papjai, bármennyire vonakodtak is attól, hogy egy protestánst válasszanak meg püspöküknek, politikai okok miatt nem vihették keresztül olyan személy megválasztását, akit a szomszédos hatalmak nem fogadtak el. Szászország ily módon kebelezte be Meissen, Merseburg és Naumburg püspökségét. Ennek a tisztán politikai jellegű nyomásgyakorlásnak semmi köze nem volt a „reformáció”-hoz. A cselszövések, meg olykor a pénz mindig megtették a magukét, a katolikus papok előbb-utóbb beadták a derekukat. A merseburgi egyházmegye, ahol a lelkészek többsége protestáns volt, a szász választófejedelem kisebbik fiát választotta meg püspökének (1561. december); a fiú mindössze nyolcesztendő volt, tehát ettől kezdve valójában a fejedelem igazgatta az egyházmegyét, a fia nevében. Három évvel később, a naumburgi püspök halála után, a választófejedelem körülzáratta csapataival azt az épületet, ahol a választás zajlott, pénzt és előléptetést ígért a papoknak, akik nagy meglepedésére ugyanezt a fiát (aki ekkor tizenegy éves múlt) választották meg püspöknek. 1585-ben az akkor már protestáns brémai egyházmegye egy arisztokrata család tízesztendő sarját választotta meg érseknek. Bajorország hithű katolikus hercege ugyanilyen okokból ültette a püspöki székbe tizenhárom éves fiát, Ernőt. A katolikus halberstadti egyházmegye Brunswick hercegének kétéves unokáját választotta meg püspöknek (1567), abban a kétségbeesett, ám hiábavaló reményében, hogy Brunswick védelmezni fogja a püspöki széket. A fiút azzal a feltétellel választották meg, hogy katolikus hitben nevelik. De az öreg herceget protestáns pap temette protestáns szertartással, a fiút pedig protestánsként nevelték fel, s bár katolikus szertartással szentelték püspökké, nem volt hajlandó részt venni a misén és az Ágostai hitvallás követőjének vallotta magát. A három legnagyobb püspök-

fejedelmi székhely Mainz, Terves és Köln volt. S bár polgáraik között számos protestáns akadt (sőt papjaik némelyike is az volt), egyik helyen sem sikerült protestáns érseket választani; amikor pedig, 1555 után az egyik kölni érsek áttért protestáns hitre (1582), ezzel a harmincéves háborút megelőző korszakban a legnagyobb kárt okozta a protestánsok ügyének.¹ Rajna-vidék és Észak-Németország szomszédságában tartózkodott a korabeli Európa legütőképesebb katonai ereje, a németalföldi spanyol hadsereg, és Spanyolországnak elsőrendű politikai és vallási érdeke volt, hogy a rajnai püspökségek katolikusok maradjanak.

A protestáns hit a déli német területeken, Ausztriában, Bajorországban, Tirolban és a Szudéta-vidéken, melyekről azt gondolhatnánk, hogy mindvégig szilárdan tartották magukat a katolicizmushoz, a XVI. század hatvanas éveiben fokozatos nőtt a protestánsok létszáma és ereje, általában főleg a nemesség és a városi középosztályok tagjai között. II. Miksa császár 1568-ban kénytelen volt korlátozott szabadságjogokat biztosítani az ausztriai lutheránusok számára, majd négy évvel később hasonló jogokban részesítette a csehországi protestánsokat is. 1575-ben még mindig úgy tűnt, hogy a protestánsok egész Németországot a maguk oldalára állítják. A református tanítást és egyházpolitikát követő német tartományok közül az alábbiak játszották a legfontosabb szerepet:²

Pfalz, mely 1583 után megszakítás nélkül mérsékelt református elveket követett; Bréma, ahol a filippista lutheránus egyház 1580-ban református lett, bár a kálvinista elnevezés ellen kitartóan tiltakozott;

Anhalt, mely 1595-ig tartozott a református államok közé;

Hessen, melynek nagy része 1605-ig református volt; és Brandenburg, ahol kivételes módon nem a nép, hanem a fejedelem volt református.

Akár reformátusnak, akár kálvinistának nevezték őket, ezek a német egyházak általában nem követték a svájci egyházkormányzati mintát. A német reformátusok inkább Zwinglit és zürichi utódait tekintették példának, ők nem ragaszkodtak ahhoz, hogy az egyháztanács a polgári kormányzat jóváhagyása nélkül gyakorolja a

¹ Chandwick Owen. A reformáció. – Budapest: Osiris Kiadó, 2003. – 142. old.

² Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. –539.old.

kiközösítés jogát. Egyedül az alsó-rajnai területeken jöttek létre valódi presbiteri zsinatok, Weselben 1568-ban és Emdenben 1571-ben, a németalföldi kálvinisták hathatós támogatásával. A filippista egyházak hosszú ideig semmilyen más hitvallási iratot nem ismertek el, csak az Ágostai hitvallást.¹

A korabeli Németország jó táptalajnak bizonyult a teológusok gyűlölködő vitái számára. Nem mintha a német lelkészek és professzorok makacsabbak és harcosabbak lettek volna a többi nemzet fiainál. Az igazi ok abban rejlett, hogy az országot sajátos módon osztotta meg a tartományi fejedelemségek rendszere. Ez olykor még azt is lehetővé tette, hogy a kálvinisták, akik ekkor még törvényen kívüliek voltak, megnyerve a fejedelem támogatását akár egy német tartományt is maguk mellé állítsanak. S mivel ebben az időben a teológiai tévelygések nemcsak elutasítást, hanem világi büntetést, például száműzetést is magukkal vonhattak, a protestánsok és protestánsok közötti teológiai párbaj pontosan ugyanolyan kíméletlenné, keserűvé és vagdalkozóvá válhatott, mint a protestánsok és a katolikusok közötti viták. A lutheránusok sem misét, sem kálvinista istentiszteletet nem tűrtek a lutheránus államokban; a kálvinista egyháztanácsok mindenkit meg akartak fenyeíteni, aki a valóságos jelenlét katolikus vagy lutheránus felfogását vallotta. Mivel Németország területén a protestáns államok jóval nagyobb elszigeteltségben éltek, mint bárhol máshol, az ország vallási megosztottsága egyre nyilvánvalóbbá és egyre botrányosabbá vált.²

A lutheránusok 1648-ig nem feledték, hogy Németországban ők és a római katolikusok képviselik a törvényes vallásokat, a protestánsok közti egység gondolata alig-alig vetődött fel köztük.

5.3. A harmincéves háború hatása (1618–1648).

A XVII. század eleje egész Európában válságjelenségeket hozott felszínre és ezek különösen élesen jelentkeztek a szétagolt Német Birodalomban. A német városok gazdasági és politikai helyzete gyengült. Főként a birodalom déli és délnyugati részein tapasztalható az urbanizáció lassulása. Általában elmondható, hogy Németföldön a

¹ Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. –547. old.

² Poór János. A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 28-29. old.

népeség a XVI. század közepétől stagnált. A válságtünetekhez az éghajlatváltozás is hozzájárult: jelentős lehűlés kezdődött a XVI–XVII. század fordulóján. A rossz termések és az állatok elhullása miatti éhínséget kísérő társadalmi nyugtalanság is hozzájárult a boszorkányüldözésekhez, vallási intoleranciához. A vallási megosztottságot fokozta a kálvinizmus erősödése a birodalom nyugati és középső területein. A fejedelmek hatalma folyamatosan erősödött, a vallási kérdések összekapcsolódtak a tartományurak szuverenitási törekvéseivel. A birodalom különféle vallási felekezetek halmazává vált, amelyben mindenki tartott szomszédjától vagy a császártól. A birodalom lakói, legyenek bár fejedelmek, parasztok, prédikátorok, vándordiakok vagy polgárok várták a nyugtalanságot lezáró vihart. A XVII. század világháborújának is tartott harminc éves háború 1618 és 1648 közt zajlott főleg német területeken, a központosításra törekvő katolikus vallású Habsburg császári hatalom és a vele szemben álló, önállóságukat és szabad vallásgyakorlatukat féltő protestáns fejedelmek között, több külföldi ország beavatkozása mellett. Az 1618-ban kirobbanó harmincéves háború elsősorban német területeket érintett, bár a Német Nemzet Szent Római Birodalmában zajló eseményekkel párhuzamosan számos más hadszíntéren is zajlottak harcok. Ilyen volt a régebbi keletű, de az 1620-as években újakezdődő holland-spanyol konfliktus vagy a harmincéves háború utolsó szakaszában kirobbanó francia-spanyol háború, amely viszont túlnyúlt a vesztfáliai békén: azt csak a pireneusi béke zárta le 1659-ben.¹

A háborút megelőző ellenségeskedés háttérében több ok is meghúzódott. Az első és legfontosabb feszültségforrás, mely a háború kirobbanásához vezetett, a Német-Római Császárság uralkodóinak – elsősorban Habsburg Mátyásnak (1612–1619) és II. Habsburg Ferdinándnak (1619–1637) – azon politikája volt, mely a központosítás erősítésére és a protestantizmus háttérbe szorítására irányult. A birodalom fejedelmei féltékenyen őrizték önállóságukat, és bár elismerték a császárt maguk felett állónak, mégis ragaszkodtak kiváltságaikhoz minden területen. Ugyanígy fontos volt számukra protestáns vallásuk szabad gyakorlása, és egyházaik 1555-ös augsburgi békében

---

¹ A harmincéves háborúról (1669). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 367 – 369. old.

garantált elkülönülése is.¹ A háború kirobbanásának okai közt második helyen kell említeni az 1600-as évek Európájára jellemző sajátos hatalmi berendezkedést, melyben Franciaországnak és Svédországnak mint erősödő új nagyhatalmaknak a terjeszkedő, expanzív külpolitikáját korlátozta a Habsburg birodalom. Főleg a franciákat zavarta az a furcsa helyzet, hogy déli (Spanyolország és Észak-Itália) illetve keleti szomszédjai (Német Birodalom) egyaránt Habsburg kézen lévő területek voltak. Végül harmadik okként kell megemlíteni, hogy a Német-Római Birodalom régi formájában már nem tudott tovább működni, a városok is önállóságra, a fejedelmek teljes elkülönülésre vágytak! A feszültségek az 1600-as évek elején odáig növekedtek, hogy a protestáns fejedelmek 1608-ban saját szövetséget kötöttek egymással a császár ellen, Protestáns Unió néven. Az összefogás eredetileg tíz évre szólt Szász-Anhalt, Württemberg, Baden és Pfalz részvételével, de végül az uniónak nyolc fejedelem és 17 birodalmi város lett a tagja, a pfalzi választófejedelem, V. Frigyes vezetésével. V. Frigyes a nagyhírű bajor uralkodócsaládnak, Wittelsbach-háznak volt a leszármazottja, amely dinasztia a XIV. és XV. században két császárt is adott a birodalomnak. A protestáns szövetséggel szemben a császár 1609-ben alakította meg a Katolikus Ligát, mely 1635-ig működött. A liga vezetője I. Miksa bajor herceg (1573–1651) volt.²

A Német Birodalom a harmincéves háború előestéjén – már a késő középkorban is rendkívül szétagolt birodalom a XVI. század reformációs hulláma, majd az augsburgi vallásbéke révén a XVII. század elejére vallásilag is megosztottá vált. A protestánsok maguk sem voltak egységesek: a századfordulón lendületet kapott a kálvinizmus. Pfalz, Brandenburg, Hessen-Kassel fejedelmei áttértek az új, reformátusnak nevezett hitre. A délnémet területeken és az osztrák örökös tartományokban a jezsuiták és a kapucinus rend a császárok hol passzív, hol aktív támogatásával az ellenreformáció minden eszközével örködték a katolicizmus felett, és üldözték az „eretnekeket”. A megosztott birodalomban a tartományi fejedelmek ligákba, szövetségekbe tömörültek, amelyek vallási alapon szerveződtek. Az 1608. évi birodalmi gyűlés kudarcba fulladt, a török elleni segélypénzeket a már lassan

---

¹ Csikány Tamás: A harmincéves háború. – Bp.: Korona Kiadó, 2005. – 79. old.

² Dr. Szántó Konrád. A katolikus egyház története II. kötet. – Bp.: Ecclesia, 1988. – 468. old.

évszázados szokásoktól eltérően nem szavazták meg a protestáns rendek és a birodalmi városok, sőt kivonultak a gyűlésről, megalakítva a Protestáns Uniót.¹ Elégedetlenségük és fenyegetettség-érzetük elsődleges oka a Donauwörth városában egy körmenet miatt kirobbant katolikus-protestáns villongás volt, amelynek során a katolikus bajor fejedelem megszállta a várost, és tartományához csatolta. Az unió vezetőjéül a pfalzi fejedelmet választották, de a protestáns szász választó kívül maradt. Válaszul a katolikus fejedelmek 1609-ben I. Miksa bajor herceg (1597–1651) vezetésével megalakították a Katolikus Ligát², de önállóságuk megőrzése érdekében a császárt kifejezetten kizárták a szövetségből. Ugyanebben az évben a két tömb, illetve a császár fegyveresen is szembekerült egymással egy alsó-rajnai kicsiny hercegség örökösödési vitájával kapcsolatban. A vallási és hatalmi érdekek szétválását jól mutatja, hogy a császár a protestáns szász herceg öröklését támogatta a kálvinista pfalzi választófejedellel és Brandenburggal szemben. Már ekkor általános európai háború fenyegetett, mivel IV. Henrik francia király (1589–1610) kész volt beavatkozni a protestáns német fejedelmek oldalán, ellene viszont a németalföldi spanyol sereg készült felvonulni. A király halála azonban egyelőre elhárította az összeurópai konfliktust. A fejedelmek zsoldosokat fogadtak, a városokat megerősítették, mindenki lázasan készült az elkerülhetetlen háborúra.

A szikra végül a birodalom egyik távoli részében, a Cseh- Morva Királyságban robbant ki. Abban az országban, ahol a huszitizmus tradíciója révén a reformáció szinte akadálytalanul terjedt. II. Rudolf császár (1576–1612), akinek korábban öccse, Mátyás és a vele szövetkezett magyar, osztrák és morva rendek pusztán Csehország kormányzását hagyták meg, még 1609-ben kénytelen volt ún. Felséglevelet kiadni, amelyben garantálta a cseh rendek szabad vallásgyakorlását, illetve a városok szabad templomépítését. A protestáns rendek jogai felett a defenzorok örködtek, akik jogsérelem esetén összehívhatták a rendi gyűlést. A rendezés azonban nem terjedt ki azokra a nemesekre és polgárookra, akik egyházi birtokokon éltek. Az 1610-es évek

¹ A harmincéves háborúról (1669). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 367 – 369. old.

² A harmincéves háborúról (1669). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 367 – 369. old.

elején templomaikat lerombolták. Rudolfot hamarosan lemondatták a cseh trónról is, ahol öccse, cseh királyként II. Mátyás (1611–1619) követte, aki szintén nem tudta a békétlenséget megszüntetni.¹

A cseh protestánsok legnagyobb félelme a Habsburg öröklési rendben a gyermektelen Mátyás után a trónon következő stájer Ferdinánd főherceg hatalomra kerülése volt. A jezsuiták által nevelt, harciasan katolikus Ferdinánd főherceg 1599-ben, amikor a török inváziója fenyegette tartományát, a legnagyobb veszély idején bezáratta a grazi protestáns templomot. Az egyházi birtokon élő cseh nemesek sérelmei miatt a defenzorok 1617-ben összehívták a cseh és a morva rendi gyűlést, amely egy panaszíratot állított össze. A súlyos beteg Mátyás Ferdinánd követelésére visszautasította a panaszíratot, mire 1618. május 23-án a prágai kancellária ablakából cseh nemesek egy csoportja Thurn gróf vezetésével kivetett (defenesztrálta) 2 császári tanácsost. A cseh felkelők tudatosan utánozták a husziták által elkövetett 1419-es defenesztrációt. Csodával határos módon mindketten túléltek az esetet.²

Az egyre értelmetlenebb és kaotikusabb háború befejezésére már 1637-ben felmerült egy általános békekonferencia összehívása. A korszakban azonban nemcsak a hadviselés, a békekötés is rendkívül nehézkesen és lassan haladt. A szemben álló felek csak 1641 decemberében a Hamburgban megkötött előzetes egyezségben állapodtak meg a béketárgyalások helyszínéről, a követek jogállásáról és az esetleges közvetítő hatalmakról. A háború menetére a béketárgyalások semmilyen hatással nem voltak, a harcok „zavartalanul” folytak az utolsó pillanatig. Maguk a tárgyalások egyéves helyszíni előkészítés után 1645 júniusában a vesztfáliai Osnabrückben kezdődtek a császár, a svédok és a birodalmi fejedelmek között. A szomszédos Münsterben pedig a velenceiek és a pápa küldöttének közvetítésével a császár és a franciák között zajlottak, de a spanyol követek is itt tárgyaltak a hollandokkal. A békekongresszus gördülékenységét nagyban hátráltatták a különböző formaságokon

---

¹ Csikány Tamás: A harmincéves háború. – Bp.: Korona Kiadó, 2005. – 84. old.

² Huch Ricarda: A harminéves háború. – Bp.: Európa Könyvkiadó, 1979. – 520. old.

folyó viták és az ezt követő sértődések. Anglia, Dánia, Lengyelország és a moszkvai nagyfejedelem kivételével minden európai hatalom képviseltette magát.¹

Háromféle konfliktus lezárására volt szükség: a vallási kérdés rendezésére, a fejedelmek császárral szembeni jogainak ismételt rögzítésére és a területi viták megoldására. Bár a vesztfáliai béke alapvetően nagyhatalmak osztozkodása volt hatalmi érdekek alapján, a német belviszályt csak egy általános és mindhárom nagy felekezetet (katolikusok, evangélikusok, kálvinisták) kielégítő vallásbékével lehetett lezárni. A békemű V. és VII. cikkelye ezért aprólékos részletességgel rögzíti a kialakult béke pontjait. A legfontosabb ezek közül néhány alapelv lefektetése volt: a passauai egyezmény (1552) és az augsburgi vallásbéke (1555) képezte a vesztfáliai megegyezés jogi előzményét és alapját.² Eszerint a birodalmi rendek között vallási szempontból nem lehet különbséget tenni, a birodalmi rend nem köteles birtokán eltérni más vallású alattvalótól. A békeszerződés döntései által beállt területi változások során más vallású fejedelem uralma alá kerülő alattvalók viszont otthonukban gyakorolhatják vallásukat, de templomot és iskolát már nem létesíthetnek. A vallásilag megosztott birodalmi városokban (például Augsburgban) általában hitbéli vitás kérdésekben a békeszerződés kimondja azt az alapelvet, hogy a birodalom bíróságain kizárólag a bevett felekezetek kompromisszuma dönthet. A VII. cikkely szentesítette a protestánsok megosztottságát, amennyiben elismerte a református felekezetet. Kimondja azonban, hogy ha egy fejedelem református hitre tér, alattvalói csak szabad akaratukból követhetik. A császár és a birodalom rendjei kijelentették, hogy más felekezetet viszont már nem tűrnek meg a birodalom területén. A vesztfáliai béke nyomán kialakult vallási határok rendkívül szigorúnak bizonyultak: csak a második világháborút követő népmozgások rajzolták át Németország felekezeti térképét.

A VIII. cikkely tovább növelte a birodalmi rendek szuverenitását, szabadon léphetnek szövetségre birodalmon kívüli hatalmakkal, vagyis önálló külpolitikát folytathatnak, de nem gyakorolhatják a császár vagy a birodalom ellenében. A XVI. cikkely rendelkezett a béke végrehajtásáról, amely kimondta, hogy a szerződés aláírása

---

¹ Csikány Tamás: A harmincéves háború. – Bp.: Korona Kiadó, 2005. – 94. old.

² Poór János: A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 30. old.

napján a harcokat azonnal be kell szüntetni, a foglyokat szabadon kell engedni.¹ A béke megtartásán a császár örködött, akinek a birodalomba biztosokat kellett kiküldenie a rendelkezések betartása érdekében. Az osnabrücki békemű területi rendezése nem minden esetben bizonyult tartósnak. A meggyengült Svédország már a század végére elvesztette német hídfői nagy részét a Brandenburggal vívott háborúban.

A háború Németföldön csak lassan hunyt ki: a csapatok nem tudtak azonnal hazamenni, 1650-ben Nürnbergben még össze kellett hívni egy kongresszust a hadseregek kárpótlási igényeinek rendezésére. Az utolsó svéd katona 1654-ben hagyta el a birodalmat. X. Ince pápa (1644–1655) az 1648. november 20-án kiadott „Zelo domus Dei” kezdetű bullájában a békét „jogilag nulla értékűnek, semmisnek, erőtlennek és érvénytelennek” bélyegezte.² A pápa tudta, hogy világi befolyása immáron semmivé foszlott. A vesztfáliai tárgyalásokon úgy döntöttek vallási kérdésekről, hogy még a katolikus oldal sem volt tekintettel az egyház igényeire. Ezzel szintén lezárult egy korszak, és egy új kezdődött, amelynek a vesztfáliai béke adta a nemzetközi jogi kereteit.

A harmincéves háború során elszenvedett veszteségekről nehéz pontos képet adni, későbbi korok becslései alapján az 1618. évi 20–21 millióról az 1648. évre 12–13 millióra csökkent a birodalom lakossága, de más számítások még ennél is kedvezőtlenebb képet mutatnak. A békekötés révén valódi európai nagyhatalommá vált Franciaország, Svédország és Brandenburg, melyek jelentékeny területekkel gazdagodtak. (Svédország megszerezte a Balti-tenger német partvidékét, Franciaország megkapta Elzászt, Brandenburg pedig a Balti-tenger partján kapott pomerániai területeket.) A Német-Római Birodalom teljesen átalakult: 296 önálló fejedelemségre, és számtalan önálló városra oszlott. Ezzel a császári hatalom végképp névlegessé vált. A Habsburgok vereségüket követően kelet felé fordultak, és Magyarország, illetve Erdély teljes megszerzésével próbálták kárpótolni magukat (1699 – Karlócai béke után Magyarország Habsburg bekebelezése.) Az osztrák és cseh tartományokban felszámolták a rendiséget, ami lehetőséget teremtett számukra az

---

¹ Poór János. A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 14. old.

² Csikány Tamás: A harmincéves háború. – Bp.: Korona Kiadó, 2005. – 121. old.

abszolútizmus kiépítésére! A vesztfáliai béke fontos része volt, hogy Európa uralkodói elismerték a birodalomból kiszakadó Svájc, és Hollandia önállóságát.¹

Összegezve tehát, a világ kitágulása, a meginduló gazdasági, társadalmi változások elbizonytalanították széles tömegek helyzetét szerte Európában. Felerősödött a hitbuzgalom, a túlfűtött csodavárás. A felfokozott vallásos várakozásoknak azonban a korabeli keresztény egyház nem tudott megfelelni. A pápaság és a katolicizmus ugyanis a XV. század végén válságba jutott, az egyház megújítására összehívott zsinatok nem jártak eredménnyel, a főpapokat társadalmi pozíció és pénzszerzési lehetőségek, vagy művészeti és tudományos kérdések foglalkoztatták, és legkevésbé sem a hitélet vagy annak megújítása. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az egyház eredeti feladatának egyre kevésbé akar és tud megfelelni. A feszültségek növekedéséhez hozzájárult, hogy a reneszánsz szellemiség, a humanista gondolkodás kikezdte a középkori teológia alapjait, megteremtette a tudományos igényű Biblia-magyarázat lehetőségét, és így ösztönzést adott a középkori egyház dogmarendszerének, vallási szokásainak, valamint intézményrendszerének revíziójára.

Mivel Németország területén a protestáns államok jóval nagyobb elszigeteltségben éltek, mint bárhol máshol, az ország vallási megosztottsága egyre nyilvánvalóbbá és egyre botrányszerűbbé vált. A protestáns Németország még az egység lehetőségét sem tudta felkínálni az eltérő vélemények számára. A kálvinisták sokkal barátságosabbak voltak a lutheránusok iránt, mint a lutheránusok a kálvinisták iránt, ám a kálvinisták állandó tövist jelentettek a lutheránusok számára, mert nyíltan hirdették, hogy a lutheránusokat még mindig áthatja a pápás egyház öröksége. A széttagolt birodalom a XVI. század reformációs hulláma, majd az augsburgi vallásbéke révén a XVII. század elejére vallási téren is megosztottá vált. Így a XVII. század világháborújának is tartott harminc éves háború (1618–1648) főleg német területeken, mely a központosításra törekvő katolikus vallású Habsburg császári hatalom és a vele szemben álló, önállóságukat és szabad vallásgyakorlatukat féltő protestáns fejedelmek

---

¹ Poór János. A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 20. old.

között, több külföldi ország beavatkozása mellett. A háború jellegzetes hadszíntere Németföld volt. A birodalom viselte a háború fő terheit, ezáltal a harmincéves háború a német történeti tudatban hagyta a legmélyebb nyomokat. Ez, tekintve a pusztítás ottani nagyságát, nem meglepő. Maga a háború is inkább egy járvány terjedésére emlékeztetett. Bár mind kirobbanásában, mind a háború végét jelentő vesztfáliai békében fontos szerepet játszott a vallási kérdés, hiszen még a vesztfáliai békeszerződés is jelentős teret szentel a protestáns-katolikus kérdésnek, a harmincéves háború nem vallásháború volt. A harmincéves háború összeurópai szinten inkább nagyhatalmi vetélkedés volt, amelynek fő nyertese Franciaország és kisebb részben Svédország lett, de a német fejedelemségek császárral szembeni jogai is megerősítést nyertek. Megerősödött néhány olyan középhatalom, mint Bajorország, Szászország és talán a legfontosabb Brandenburg-Poroszország, amelyek a későbbi európai politikában jelentős szerepet játszottak.

Következtetések:

A reformáció XVI. században induló vallási, társadalmi, politikai mozgalom volt, mely a katolikus egyházat és annak kizárólagosságát támadta, miközben hitújítást hirdetve vallási és közvetve gazdasági alternatívát kínált az új eszmék iránt fogékony rétegeknek, elsősorban az erősödő polgárságnak, az egyházi vagyonra áhítózó nemességnek és az antifeudális törekvésekre fogékony egyéb társadalmi elemeknek.

A protestantizmus, mint gyűjtőnév alatt a kereszténység azon egyik fő ágát értjük, amely a reformáció teológiai alapelveit követi. Manapság igen sokféle protestáns egyház létezik. Az 1500-as években az egyház nagy politikai és szellemi hatalommal rendelkezett Nyugat-Európában, sőt, jókora területet birtokolt a mai Olaszország területén, amelyet Pápai Államnak neveztek. De más politikai erők is hatalommal bírtak. A Német-római Birodalom, melyet nagyrészt német anyanyelvű területek szövetsége, melyeket hercegek és választófejedelemek uraltak, az itáliai városállamok, Anglia és az egyre inkább egységesedő francia és spanyol nemzetállamok. Az előző évszázadban ezen területek uralkodóinak hatalma megerősödött, és sokan közülük igyekeztek megragadni a reformáció által nyújtott lehetőséget a pápai hatalom meggyengítésére és saját politikai erejük Rómával és más uralkodókkal szembeni növelésére.

Ekkor már úgy tekintettek az egyházra, mint egy olyan intézményre, amelyet belső hatalmi viszályok bomlasztottak, mivel az 1300-as évek végén és az 1400-as években, hogy egyidejűleg három pápa uralkodott. A pápák és a bíborosok életmódja gyakran inkább a királyokéhoz volt hasonlatos, mintsem vallási vezetőkéhez. A pápák a világi, politikai hatalmat éppúgy megkövetelték, mint a vallási hatalmat. Hadseregeket irányítottak, politikai szövetségeket kötöttek és viszályokba keveredtek, s néha még háborúba is kezdtek. Burjánzott az egyházi hivatal pénzért való megvásárlása, eladása, valamint valaki előnyben részesítése családi kapcsolat révén. Mivel a pápa efféle világi problémákkal volt elfoglalva, nem sok ideje maradt a hívők lelki életével foglalkozni. Az egyház romlottsága közismert volt. Számos alkalommal próbálkoztak ezen változtatni, például John Wycliff és Husz János, de egyikük

erőfeszítései sem hoztak sikert egészen Luther Márton fellépéséig az 1500-as évek elején.

A XIV. – XV. századi Európában a reneszánsz és humanizmus szellemi áramlatai teljesen új felfogást és gondolkodási módot hoztak, mely – főleg nyugaton - rohamosan terjedt a lakosság körében. A reneszánsz a XIV. századi Itáliából kiinduló, majd szinte egész Európára áttérjedő művészeti, irodalmi, tudományos és történelmi korszak és mozgalom volt, mely az antik világkép megújulását hozta. A reneszánsz kora az átalakulás időszaka, amelyik véget vetett a középkornak, és utat nyitott a tanuláshoz és a tudománynak. Ugyanakkor a XVI. század kezdetére a reneszánsz által megtestesített új, világiasabb és kritikusabb gondolkodásmód, illetve a polgárság, mint új, megerősödő társadalmi réteg mellett a nemesség is egy lassú átalakulás küszöbére érkezett.

Ilyen körülmények között indult útnak a reformáció és Luther Márton, aki fogadalmat tett, hogy életét Istennek szenteli, apja akarata ellenére belépett az Ágoston-rendi kolostorba, majd szerzetesként szembesült egyháza kétségbeejtő erkölcsi-szellemi állapotával. Változásokat, reformokat szorgalmazott, hogy a római egyház a búcsúcédulák árusítása helyett Jézus Krisztus valódi evangéliumát képviselje. Emiatt az egész római egyházzal összetűzésbe került. Néhány hűségese wittenbergi társával együtt azonban vállalta a hatalmasokkal való szembeszállást, még annak árán is, hogy emiatt egy új egyház alapítására kényszerültek. Luther Márton kétségkívül bátor egyéniség volt, reformátor és forradalmárnak is nevezhető egyben, s bár el akarták őt némítani, de ellenállt és a nép reformátora lett. A lutheri tanok hihetetlen gyorsasággal kezdtek terjedni 1520 és 1530 közt a német ajkú területeken. A katolikus egyházzal való szakításról döntöttek a birodalmi szabad városok egy részében, így Nürnbergben, Augsburghban, Frankfurtban és Strasbourghban.

A német származású Luther Márton szerzetes volt és teológia professzor a wittenbergi egyetemen. Luther volt az, aki 1517-ben elindította a reformációt azzal – legalább is a hagyomány szerint –, hogy kiszögezte „95 tételét” a wittenbergi vártemplom kapujára. A tételek Luther azon megállapításait sorolják fel, amelyekben kifejezi egyet nem értését bizonyos egyházi gyakorlatokkal – főleg a búcsúcédulák

árusításával – szemben, de mindez főleg Luther azon kétségein alapult, melyeket az egyházi tanításokkal szemben érzett. A protestáns szó a „protestálni” (tiltakozni) szóból ered, a reformáció pedig a „reform” (megújítás) kifejezésből – tehát olyan kezdeményezés volt, legalább is eleinte, amely a katolikus egyház bizonyos tevékenységei ellen tiltakozott és meg akarta reformálni azt.

Luther az apostoli szegénység és egyszerűség hirdetésével, valamint a nemzeti nyelvvel – rövid időn belül népes tábor gyűjtött maga mögé, ám az sem volt elhanyagolható, hogy a független egyház gondolatával a – pápai és császári ellenőrzés alól szabadulni vágyó – német fejedelmek támogatását is elnyerte. Segítette a reformáció nemesség körében történő terjedését az is, hogy a katolikus egyház elhagyása után lehetővé vált a katolikus kézen lévő földek szekularizációja. A jobbágyság az egyházi adótól, a polgárság a drága egyháztól kívánt szabadulni. A nép körében a gyors terjedésnek három fő oka volt: a tanok könyvnyomtatás segítségével történő publikálása (röplapok, anyanyelvi bibliák), a prédikációk anyanyelven való megvalósítása, és rengeteg iskolaalapítás szerte Európában.

Luther tanainak főbb pontjai a következők voltak: a katolikus hét szentség közül csupán kettő megtartása szükséges: a keresztség és az úrvacsoráé (vagy oltáriszentségé). A többi öt katolikus szentség elvethető, így a bérmálás, házasság, bűnbocsánat, utolsó kenet és az egyházi rend, az üdvözüléshez és bűnbocsánathoz elegendő önmagában a hit is. Ehhez nem szükségesek a papok, mert a bűnt egyedül csak Isten bocsáthatja meg. Csak a Biblia „sola scripta” szükséges a hit gyakorlásához. Az áldozás két szín alatt történhet a hívek számára is (nem csak a papoknak). A miséket lehet mindenhol anyanyelven is megtartani, nem kell latinul. A pápa nem tévedhetetlen és nincs világi hatalma a hívek felett. Nincs szükség a szentek tiszteletére és a szerzetesrendekre.

Luther a Bibliát tartotta az egyetlen hiteles forrásnak a parancsolatokat illetően, szemben az egyház tanításaival. Az, hogy a XV. század közepén feltalálták a könyvnyomtatást (Gutenberg mainzi könyvkötőnek köszönhetően), és hogy a Bibliát nemzeti nyelvekre (francia, olasz, német, angol stb.) fordították, azt is jelentette, hogy ettől fogva az írástudók közvetlenül, papok vagy más egyházi méltóságok segítségével

nélkül tanulmányozhatták a Bibliát. Korábban a Biblia latinul, Róma ősi nyelvén volt csak elérhető, amelyet főleg a papság ismert. A könyvnyomtatás megjelenése előtt a könyveket kézzel készítették, és nagyon drágák voltak. A könyvnyomtatás és a Biblia nemzeti nyelvekre való fordítása azt jelentette, hogy először a történelem során a Biblia az egyházon kívül is elérhetővé vált. Így lehetővé vált, hogy a hívők a katolikus egyház közvetítése nélküli közvetlen kapcsolatot létesítsenek Istennel.

Luther mellett a reformáció több ága is létrejött, olyanokat, mint zwingliánusok: Ulrich Zwingli vezetésével; a kálvinizmus: Kálvin János vezetésével; Luther nem új egyházat hozott részre, hanem az egy, egyetemes egyházon belüli reformmozgalom volt fő kezdeményezése. A reformáció tehát egy olyan jelenségsorozatot indított el Európában, amely lavinaként forgatta fel az egész európai hatalmi berendezkedést.

A reformátor hitújítók valójában nem akartak új vallást, egyházat alapítani, fő céljuk az volt, hogy újjáélesszék az „autentikusan” katolikus, azaz egyetemes kereszténységet, visszatérjenek és visszatérítsék az embereket az eredeti, Krisztuskövető keresztyénséghez, a hit kegyelmi életéhez, amely egyedül és teljesen Isten igéjének, akaratának engedelmeskedik. A reformáció, protestantizmus majd mindegyik ága, iránya közös abban, hogy elfogadja a sola fide (egyedül hit által), sola gratia (egyedül kegyelemből), sola Scriptura (egyedül a Szentírás), solus Christus (egyedül Krisztus), és a soli Deo glória (egyedül Istené a dicsőség) alapelvét. A reformáció főszereplői, teológusai csak részesei egy nagyobb történetnek, amelyben szerepet játszottak a régi – ókori – (újra)felfedezett és újraértelmezett pogány és keresztény művek, eszmék, tanok, viták, továbbá a XVI. század elejei feszült társadalmi közhangulat, az átalakuló hétköznapi életviszonyok, a gazdasági, tudományos és technikai fejlődés, az erősödő és öntudatosodó városi polgárság új igényei, a világi hatalmasságok, királyok, fejedelmek, tartományurak dinasztikus érdekei, politikai szempontjai és törekvései egyaránt, bár nem egyenlő mértékben.

Az egyház eleinte nem foglalkozott Luther Mártonnal, de Luther tanításai és azok változatai, például a kálvinizmus gyorsan terjedtek Európában. A wormsbi birodalmi gyűlésen arra utasították, hogy vonja vissza és tagadja meg írásait. Mikor Luther ezt elutasította, így kiátkozták. Az egyház válaszlépését arra a fenyegetésre,

amelyet ebben az időben Luther és társai jelentettek számára, ellenreformációnak nevezzük. 1545-ben hívta össze az egyház a tridenti zsinatot azzal a céllal, hogy a Luther által felvetett kérdéseket napirendre tűzze. A tridenti zsinat az egyház legmagasabb méltóságainak találkozója volt, akik kisebb-nagyobb megszakításokkal 18 éven át többnyire az észak-itáliai Trident városában, 25 ülészen keresztül tanácskoztak.

A reformációra válaszul indult meg a katolikus megújulás. A VXI. század közepére Európa lakóinak majdnem fele valamely „reformált” egyházhoz tartozott, ami hatalmas kihívást jelentett Róma számára. Ugyanakkor a katolikus egyház jelentős belső tartalékokkal rendelkezett, ahol a papok, szerzetesek saját környezetükben kezdték megtisztítani az egyházat, és személyes példamutatásukkal bizonyították, hogy a katolikus egyház alkalmas a hívek szolgálatára. Sorra alakultak Spanyolországban és Itáliában a szigorú szabályzatú betegápoló, prédikátor és tanító rendek. III. Pál pápa (1534–1549) jó érzékkel felkarolta ezeket a mozgalmakat, nyilvánvalóvá vált ugyanis számára, hogy reformációval szemben hatékony fellépés érdekében elkerülhetetlen a katolikus hitélet gyökeres megújítása. III. Pál ismerte fel azt is, hogy a teológiailag kitűnően képzett protestáns prédikátorokkal szemben a katolikus egyháznak szüksége van egy olyan szervezetre, amely képes felvenni a versenyt a hitújítókkal szemben. Ezért hagyta jóvá 1540-ben a Loyolai Ignác spanyol nemes által alapított Jézus Társaságának működését. A Jézus Társasága (jezsuita rend) erősen centralizált, katonás fegyellemmel irányított, a pápának feltétlen engedelmességgel tartozó szervezet volt. Átvette és felhasználta a humanizmus gondolatait és módszereit, nagy súlyt helyezett a tudományos képzésre, tagjai művelt, világi társaságban ügyesen mozgó szerzetesek, a „pápaság diplomatái” lettek. Kivételes felkészültségük a jezsuitákat a katolikus megújulás igazi előharcosaivá tette. III. Pál 1545-ben Trident városában nyitotta meg az egyház belső megújulását célul kitűző egyetemes zsinatot, ami 1563-ig ülésezett. A Bibliával egyenrangúnak fogadták el a „szent hagyományt”, vagyis az őskereszténység óta keletkezett dogmákat és szokásokat, fenntartották a pápa egyházfőségét, a papi rendet, a cölibátust, a misét, a szentek tiszteletét. Hitelvi kérdésekben a tridenti zsinat a reformáció teljes elutasítását

jelentette. Egyházszerkezeti kérdésekben viszont teljesítette a reformátorok elképzeléseit: a szolgálatot, a lelkigondozást nyilvánította a papság elsődleges feladatának. Eltörölte a búcsúcédulák árusítását, megtiltotta, hogy egy személy több püspökséget töltsön be, kötelezte a főpapokat, hogy egyházmegyékben tartózkodjanak, és folyamatosan ellenőrizzék a papság erkölceit és munkáját. Előírták a papnevelő intézetek (szemináriumok) felállítását minden egyházmegyében, hogy a katolikus papok új generációja ne csak erkölcei, hanem műveltsége révén is fel tudja venni a versenyt a protestáns prédikátorokkal. E zsinat határozataiból állította össze 1564-ben IV. Pius a tridenti hitvallást, amellyel véglegessé és visszafordíthatatlanná vált a keresztény világon belüli szakadás. A római egyház belső fegyelme megerősödött, és megnőtt ütőképessége a reformációval szemben.

A tridenti zsinat döntéseiből, főbb pontjai közé tartozik, hogy a tanács visszautasította a hit általi megigazulás lutheri álláspontját. Más szóval megerősítették a jó cselekedetek általi üdvözülés elvét, amely lehetővé teszi, hogy az emberek jó cselekedetek és áldozathozatal révén üdvözüljenek. Megerősítették, hogy létezik a purgatórium, és hogy az imádság és a búcsúcédulák lerövidítik az egyén purgatóriumában töltendő idejét. Megerősítették az átlényegülés tanát és a hét szentség jelentőségét. Megerősítették a Szentírás hitelességét, az egyház tanításait és hagyományait. Megerősítették a keresztény művészet szükségességét és helyénvalóságát.

Az 1555-től (augzburgi béke) 1648-ig (vesztfáliei béke) terjedő korszak az „ellenreformáció” kora, vagy másképpen katolikus megújulás, az az a protestánssá lett országok és alattvalók erőszakos visszatérítése a katolikus egyházba. 1618-ban kezdetét vette a harmincéves háború. A birodalom egész területe hadszíntérré változott. A harcokba több európai nagyhatalom is beavatkozott, úgy mint Franciaország, Svédország, de részt vett pl. Erdély és Hollandia is. A hatalmas anyagi és emberáldozatokkal járó háborút – melyben a császárság népességének harmadát elvesztette 1648-ban a vesztfáliei béke zárta. A vesztfáliei béke garantálta a birodalom államainak az önálló külpolitikát is. Ezzel a német-római császárok végképp

elvesztették európai politikai hegemóniájukat. A Birodalom városai, gazdasága elvesztette korábbi meghatározó szerepét Európában. A reformáció ideje Európában bővelkedett az erőszakban, még családtagok is gyakran fordultak egymás ellen a vallások közötti háborúskodás jegyében. Mindkét oldal, mind a katolikusok, mind a protestantizmus követői gyakran teljesen biztosak voltak saját igazukban, nem tudtak megegyezésre jutni. Szintén ebben az időben bontakozott ki a tudományos forradalom, melynek következtében a vallásos tanok háttérbe szorultak. A kereszténységnek más felekezetei is léteznek, mint például az ortodox keresztény egyház.

Felhasznált források és szakirodalom jegyzéke:

I. FORRÁSOK.

1. A 95 tétel, írta és közzétette Luther Márton (1483–1546) német reformátor 1517. október 31-én Wittenbergben, a vártemplom kapujára szögezve // [Elektronikus forrás]: <http://mek.oszk.hu/00200/00203/00203.htm>
2. Kálvin János írásai. // [Elektronikus forrás]:
<https://honlap.parokia.hu/lap/lelki-oasis-misszio/cikk/mutat/kalvin-janos-irasai/>
3. Kálvin János - Institutio - I. Könyv // [Elektronikus forrás]:
https://pdfcoffee.com/kalvin-janos-institutio-i-knyv-pdf-free.html?fbclid=IwAR30-wqi-pj9dNdLVwnN6MB6qexlQPl6iKws_FSULt-ndB6rKbLgH6jXm0s
4. Loyolai Szent Ignác. Lelkigyakorlatok. Szerk.: Szelestei N. László. – Budapest: Pázmány Irodalmi Műhely, 2013. – 104. old. // [Elektronikus forrás]:
http://real.mtak.hu/9084/1/Ign%C3%A1c_nyomda.pdf
5. Virág Jenő. Dr. Luther Márton önmagáról. – 84. old. // [Elektronikus forrás]:
<https://mek.oszk.hu/02500/02567/02567.pdf>
6. Huszti László. Calvinus János élete. Forráskiadás. A kiadvány az MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500-1800) Kutatócsoport támogatásával készült. Budapest, 2019. – 134. old. // [Elektronikus forrás]:
<https://mek.oszk.hu/19700/19720/19720.pdf>
7. Kálvin János. Az egyház megreformálásának szükségességéről, 1543. Ford.: Ceglédi Sándor, Pápa, 1906. A második kiadást nyomtatásra előkészítette Hargita Pál István, 2005. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/04600/04601/04601.htm>
8. Mócsy Imre: Szikrák Loyolai Szent Ignác lelkéből. // [Elektronikus forrás]:
http://www.ppek.hu/konyvek/Mocsy_Imre_Szikrak_Loyolai_Szent_Ignac_lelkebol_1.pdf
9. Erasmus Rotterdami. Beszélgetések a keresztény egyházzól. Ford.: Petneházi Gábor. – Szeged: Lazi Könyvkiadó, 2012. – 146. old.

10. I. Ferdinánd rendelete a lutheri írások terjesztése ellen (1523. március 12.) // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 184. old.
11. Luther Márton. A római pápaságról. Egyházreformáló iratok. A római pápaságról. A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében. – Aeternitas, 2004. – 172. old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/02700/02707/02707.pdf>
12. Vári Albert. Tanulmányok Luther irataiból. – 15. old. // [Elektronikus forrás]: https://epa.oszk.hu/02100/02190/00477/pdf/KM_1907_1_011.pdf
13. Luther Márton. Az egyház babiloni fogságáról. Szerk.: Dr. Masznyik Endre. – Aeternitas, 2005. – 132. old. // [Elektronikus forrás]: <https://dokumen.tips/documents/luther-az-egyhaz-babiloni-fogsagarol.html?page=7>
14. Luther válogatott művei 7. Levelek. Szerk.: Csepregi Zoltán. – Budapest, 2013. – 776. old. // [Elektronikus forrás]: <https://core.ac.uk/download/pdf/78472912.pdf>
15. Ford.: Dr. Masznyik Endre. Luther aranymondásai. // [Elektronikus forrás]: <http://leporollak.hu/egyhtori/luther/irasok/LUTHASZT.HTM>
16. Az Ausburgi interim (1548). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 189-191. old.
17. Az Ausburgi vallásbéke (1555. szeptember 25.) // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 194-198. old.
18. A harmincéves háborúról (1669). // Poór János. Kora újkori egyetemes szöveggyűjtemény. – Bp.: Osiris Kiadó, 2000. – 367-369. old.

II. MONOGRÁFIÁK, CIKKEK, SEGÉDKIADVÁNYOK.

19. Lányi Gábor János. A kálvinizmus nyitánya. – Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2017. – 273. old.

20. Otetea Andrei. A reneszánsz és reformáció. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1974. – 438. old.
21. Historia Cronologia. /Vallás, egyházak, egyházi események/ Reformáció. // [Elektronikus forrás]: <http://historia-cronologia.lapunk.hu/reformaci-1202865>
22. Molnár Attila. A francia vallásháborúk története és következményei // [Elektronikus forrás]: <https://ujkor.hu/content/francia-vallashaboruk-tortenete-es-kovetkezmenyei>
23. Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kerényi Károly. Egyetemes Történet Négy Kötetben. A Magyar Szemle Társaság Megbízásából Szerkesztették. Budapest Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt 1935–1937 A Magyar Szemle Társaság Kiadása. // [Elektronikus forrás]: <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/index.html>
24. Bainville Jacques. Fordította Dr. Révay József. Franciaország Története. Budapest Az Athenaeum Irodalmi És Nyomdai Részvénytársulat Kiadása. 1965. – 499. old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/22900/22970/22970.pdf>
25. Macculloch Diarmaid. A reformáció története. – Budapest: Európa könyvkiadó, 2011. – 1240. old.
26. Papp Imre. Tolerancia eszmék és tolerancia ediktumok a francia vallásháborúk korában. – 94 old. // [Elektronikus forrás]: https://epa.oszk.hu/03200/03254/00003/pdf/EPA03254_torteneti_tanulmanyok_2007_15_083-094.pdf
27. Gárdonyi Máté. A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában. – Bp.: Márton Áron Kiadó, 2001. – 135. old.
28. Jedin Hubert. A zsinatok története. – Bp.: Ecclesia Kiadó, 1998. – 221. old.
29. Poór János. A kora újkor története. – Bp.: Osiris Kiadó, 2009. – 494. old.
30. Gárdonyi Máté. Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe. – Bp.: Jel Kiadó, 2016. – 356. old.
31. Eberhard Gresch. A hugenották hite, története és hatása. – Református Kálvin Kiadó, 2008. – 244 old.

32. Dieckmann Guido. Luther, aki megváltoztatta a világot. – Debrecen: Superbook Alapítvány, 2005. – 304. old.
33. Tarján M. Tamás. A Szent Bertalan-éji meszárlás. // [Elektronikus forrás]: <https://rubicon.hu/kalendarium/1572-augusztus-23-a-szent-bertalan-eji-meszarlas>
34. Ronchi Sergio. A protestantizmus. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1991. – 98. old.
35. Friedenthal Richard. Luther élete és kora. – Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1973. – 672. old.
36. Joachim Staedtke. Kálvin János, megismerés és formálódás. – Vásárosnamény: Vásárosnaményi Református Alapítvány, 2009. – 66. old. // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/07100/07181/html/>
37. Chandwick Owen. A reformáció. – Budapest: Osiris Kiadó, 2003. – 444. old.
38. Colijn Jos. Egyetemes egyháztörténet. – Iránytű alapítvány, 2001. – 446. old.
39. Helmuth Von Glasenapp. Az öt világvallás. – Budapest: Gondolat Kiadó, 1984. – 244. old.
40. William V. Bangert. A jezsuiták története. – Bp.: Osiris Könyvkiadó, 2002. – 489. old.
41. Heussi Karl. Az egyháztörténet kézikönyve. – Budapest: Osiris Kiadó, 2001. – 591. old.
42. Marczali Henrik. Nagy képes világtörténet. – Magyar Elektronikus Könyvtár // [Elektronikus forrás]: <https://mek.oszk.hu/01200/01267/html/>
43. Csia Lajos. Az örök reformáció. – Bp.: Százszorszép Kiadó, 1995. – 96. old.
44. Horst Beintker. Krisztus tanúja: Luther élete. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1993. – 64. old.
45. Wilhelm Walter. Luther jelleme. – Bp.: BIK, 2007. – 280. old.
46. Huszár Pál. Kálvin János élete, teológusi, reformátori és egyházszerzői munkássága (1509 – 1564). – Bp.: Kálvin Kiadó, 2009. – 222. old.
47. Béza Theodor. Kálvin János élete. – Bp.: Kálvin Kiadó, 2004. – 185. old.

48. Szász Géza. A francia állam és a protestánsok a 17. században – tőréstől tiltásig.
// [Elektronikus forrás]:
<https://epa.oszk.hu/00800/00861/00014/2000-1-2-02.html>
49. Harmat Árpád Péter. A reformáció. // [Elektronikus forrás]:
<http://tortenelemcikkek.hu/node/146>
50. Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára. Szerk.: Fabiny Tibor. – Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1984. – 364. old. // [Elektronikus forrás]:
https://medit.lutheran.hu/files/tanulmanyok_lutheri_reformacio_1984.pdf
51. Molnár Antal. Egyháztörténet. Keresztény egyházak. A reformáció Európában. A katolikus egyház a reformáció előtt. // [Elektronikus forrás]:
<https://mek.oszk.hu/01800/01885/html/index5.html>